

R

G

B

WH

GR

BL

Grey Scale #13

C

M

Y

K

A

1

2

3

4

5

6

M

8

9

10

11

12

13

14

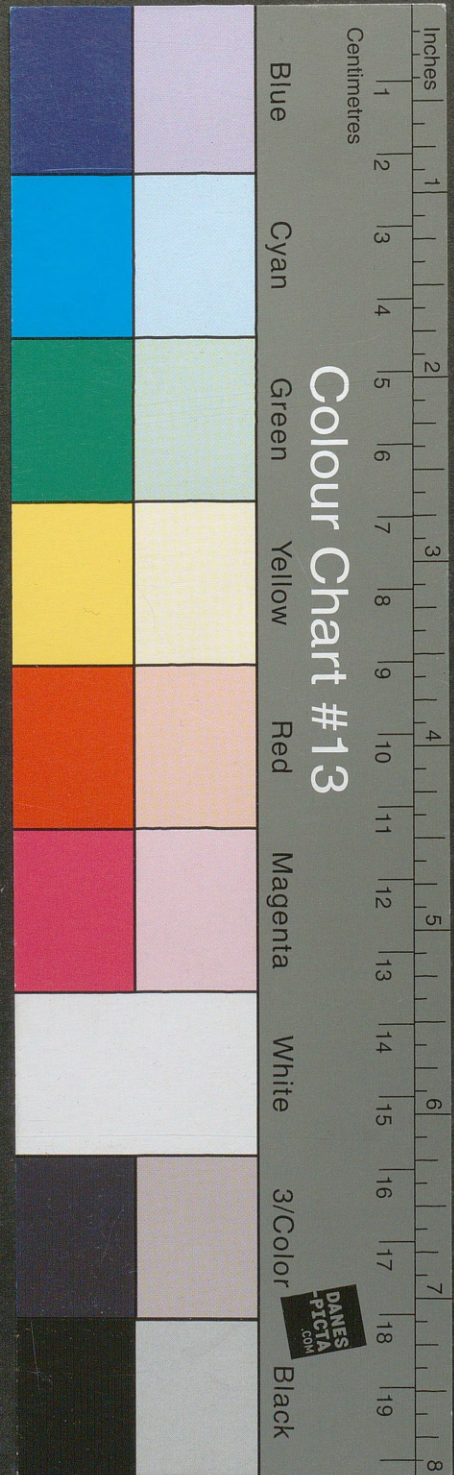
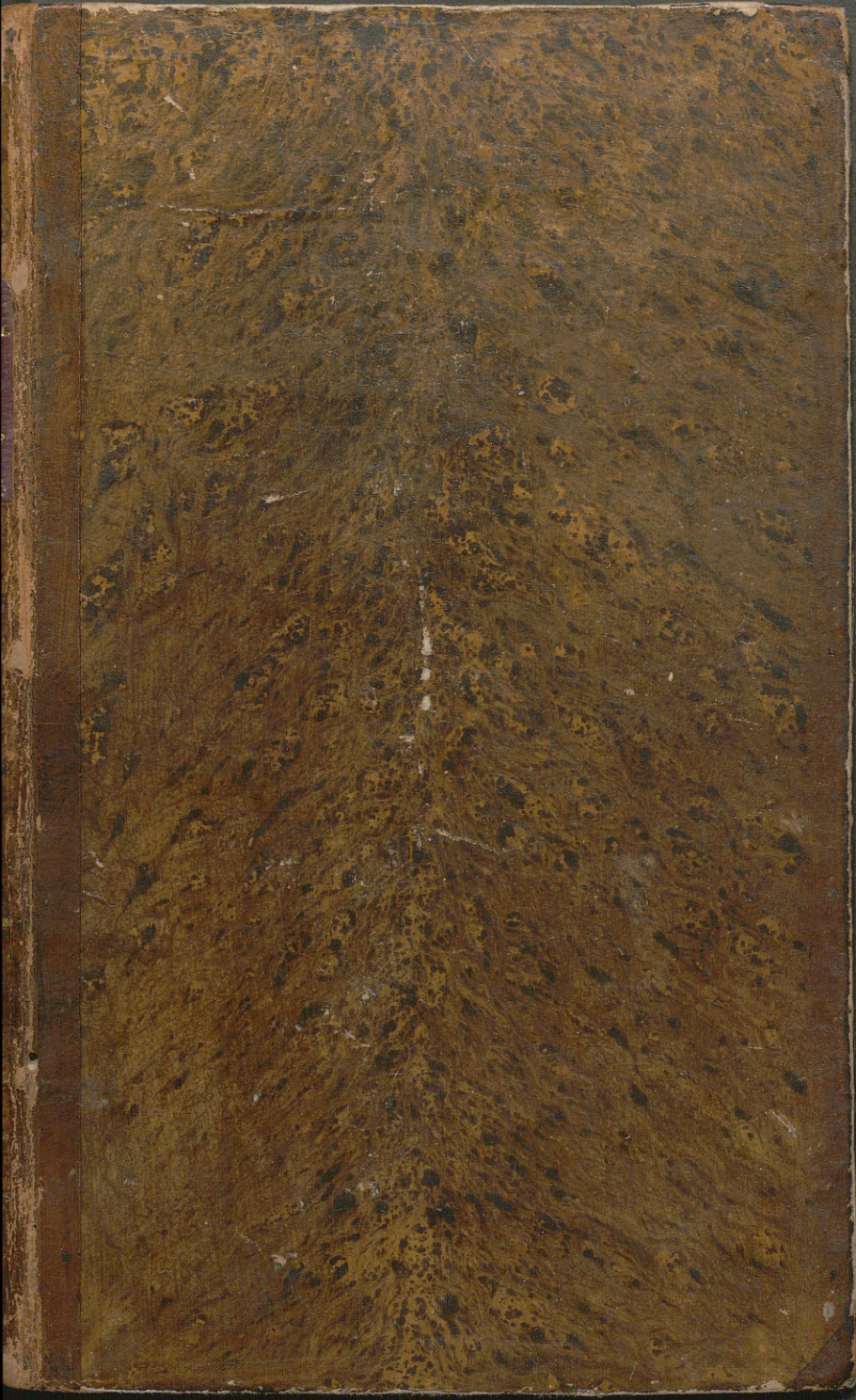
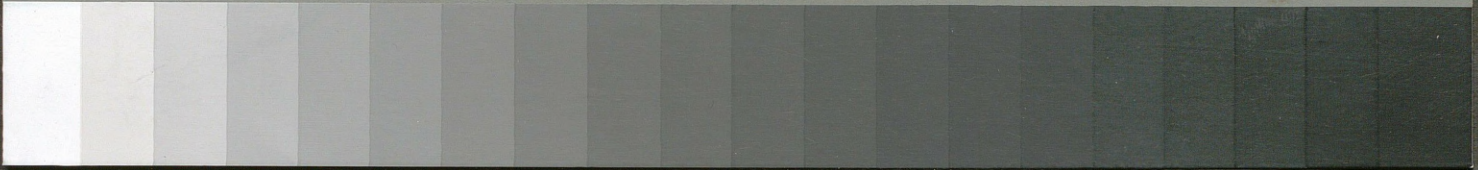
15

B

17

18

19

Colour Chart #13

Blue

Cyan

Green

Yellow

Red

Magenta

White

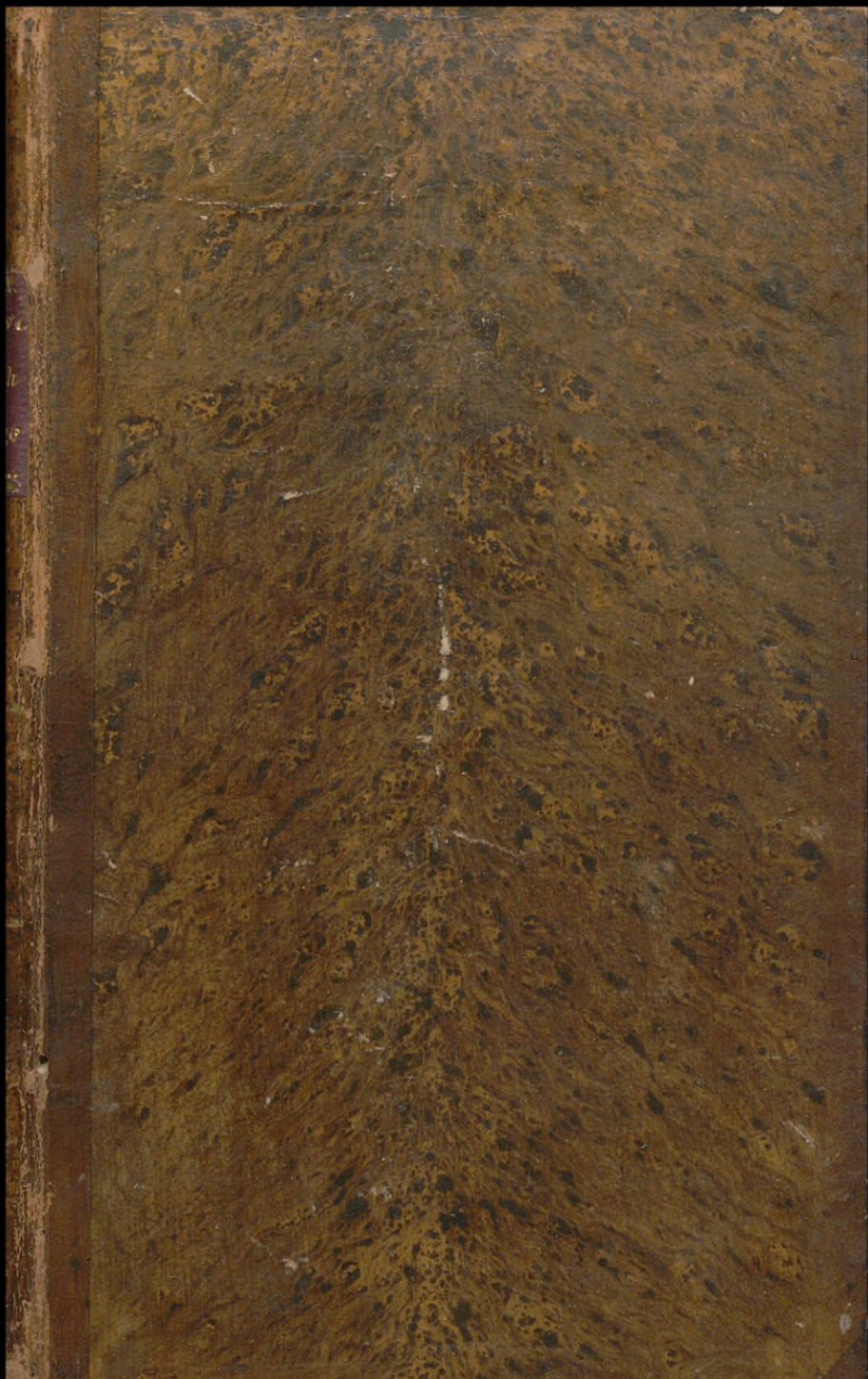
3/Color

Black

Centimetres

Inches

Znaczenie

(w łowis Kawałki
w Włocławku u łowis Kawałki
u J. B. Białas i kump.
w Włocławku u Zawiasta Łowickiego
w Włocławku u B. B. : kump.
w Zamku - Łowickim u Białas.
w Łowis u Włocławku
w Łowis u Mała.
u Grodzkiej w dół.

R O S P R A W A

O Ż Y D A C H.

Znayduie się

- (u Józefa Zawadzkiego.
w Wilnie.) u Józefa Kożuchowskiego.
) u J. F. Bietscha i komp:
w Witebsku u Xawerego Połońskiego.
w Berdyczewie u Thoms i komp:
w Kamieńcu - Podolskim u Pfaffa.
w Lwowie u Wildta.
w Krakowie u Maia.
— — — u Groebłowéy wdowy.

X
i
ę
s
a
r
z
y

ROSPRAWA
O ŻYDACH

PRZEZ

TADEUSZA CZACKIEGO

W WILNIE

NAKŁADEM I DRUKIEM JÓZEFA ZAWADZKIEGO AKADE-
MII WILEŃSKIEJ ZWYCZAJNEGO DRUKARZA.

1807.

323.1

ROSTRAVA

OXYDACH

TADUSZA CZACKIEGO

16150/1

WILHELM

VERLAG VON WILHELM BRUNNEN, STRASBURG

1897

REIESTR MATERYY

Zawartych w tey Rosprawie

Karta.

<i>Wstęp</i>	-	-	-	1
§ I. Krótki rzut oka na żydów, póki zupełna zagłada Jerozolimy, i zniszczone nadzieie podniesienia, nie uczyniły ich własnéy ziemi obcymi	-	-	-	2
<i>Pierwsza epoka</i>	-	-	-	5
<i>Druga epoka</i>	-	-	-	6
<i>Trzecia epoka</i>	-	-	-	13
<i>Czwarta epoka</i>	-	-	-	18
Sekty				
<i>Pharizeusze</i>	-	-	-	25
<i>Saduceyczycy</i>	-	-	-	24
<i>Esseyczycy</i>	-	-	-	25
<i>Orządzie ludu żydowskiego</i>	-	-	-	28
<i>Los żydów do zgonu Juliana Cesarza</i>	-	-	-	51
§ II. Jaki był los żydów w wielu państwach od śmierci Juliana Cesarza?	-	-	-	57
§ III. Z kąd żydzi do nas weszli i iakiego doświadczeni losu?	-	-	-	66

§ IV. Krótki rozbiór przywileiu Bolesława Xiążęcia, potwierdzonego przez Kazimierza Wielkiego i Witolda	- - - -	107
§ V. Jakie są źródła praw którými żydom rządzić się pozwolono?	- -	119
§ VI. Jakie są tedy prawa cywilné żydowskie?	- - - -	150
Rozdział I. <i>O dziedzictwie i spadkach, prawie córek, prawie pierworodstwa</i>	- - - -	150
Rozdział II. <i>O opiekunach</i>	- -	157
Rozdział III. <i>O darowiznach i testamentach</i>	- - - -	158
Rozdział IV. <i>O małżeństwach, posagach, rozwodach i wdowach</i>	- -	142
Rozdział V. <i>O władzy sądowej</i>	- -	153
Rozdział VI. <i>O przysięgach</i>	- -	154
Rozdział VII. <i>O świadkach i świadcztwach</i>	- - - -	158
Rozdział VIII. <i>O exkommunikach czyli wyklęciach</i>	- - - -	158
§ VII. <i>O prawie kryminalném</i>	- -	164
§ VIII. <i>O stanie oświecenia u żydów</i>	-	167
<i>O Teologii</i>	- - - -	167
<i>Prawo</i>	- - - -	171

<i>Rabini i Synody</i>	172
<i>Nauka języka hebrajskiego</i>	175
<i>Kiedy i iak żydom pozwolono uczyć się innych nauk</i>	176
<i>O Filozofii</i>	180
<i>Prawo natury.</i>	192
<i>Nauka lekarska</i>	193
<i>Matematyka</i>	204
<i>Chronologii i sposób czasu rachowania</i>	208
<i>Historya i Jeografiia</i>	210
<i>Akademie i szkoły</i>	213
§ IX. <i>O planie reformy żydów</i>	215
Rozdział I. <i>O ogólnych prawach dla żydów</i>	222
Rozdział II. <i>O aktach urodzin i śmierci, ślubach małżeńskich i rozwodach</i>	225
Rozdział III. <i>O klasyfikacyi żydów i o swobodach przyłączonych do tych, którzy rolnictwem się trudnią</i>	227
Rozdział IV. <i>O oświeceniu</i>	229
Rozdział V. <i>O zwierzchności żydowskiej i ich władzy</i>	244
Rozdział VI. <i>O sądach familiynych i polubownych</i>	240

Rozdział VII. *O odmianie odzieży, używaniu ięzyka narodowego w sprawach publicznych i prywatnych, uważaniu odmiany postępowań żydów* .. - - - - - 245

Rozdział VIII. *O długach od powszechności żydowskiej należących, i o funduszu uspokojenia* .. - - - - - 244.

W wielu względach, Naród Żydowski sta-
wił ważne dla człowieka, Obywatela, urzę-
dnika i mędrca, materiały do uwagi. Xięgi
kanoniczne tego ludu, są starożytnymi świa-
ta dziejami; są Xięgami, które Religia Chrze-
ścian między święte liczy wyrocznie. Indya-
nin, Chińczyk, Arab, Pers, w swojej Reli-
gii, w Prawach, w podaniach o tworze świa-
ta i pierwszych rodu ludzkiego wypadkach,
znayduie z niemi powinowactwo lub wspól-
ność. Mięształ ten lud, łączy z wodami Nilu i
Eufratu, kiedy w Egipcie i w Assyryi opła-
kiwał winy, a cieszył się nadzieją powró-
tu do oyczystej ziemi: lecz pod różnym
kształtem Rządu, przetrwał wzrost i upadek
Monarchii Ninusa, Cyrusa, i Alexandra. Po-
konany, znieważony i zhańbiony od Rzymian,
rozniósł po całym świecie prawa Religii,
Filozofią orientalną, Grecką skażoną, i cią-
gle przez kilka wieków pomnażané przywi-
dzenia nauczycielów. Obcy wszystkim na-

rodóm żydzi, składają wśród nich iédną społeczeńność, którzy równe prawa rozkazują i niemal równe ciążą przesady.

§ I.

Krótki rzut oka na Żydów, póki zupełná zagłada Jerozolimy, i zniszczone nadzieie podniesienia, nie uczyniły ich własnéy ziemi obcymi.

Lud, który siebie nacélniejszym i najpierwszym tworem Boga nazywał, lud w więgach świętych uczony Syna pierworodného imieniem [a], lud święty, lud szczególny (b). Przemieszkwanie Boga (c), Oblubienica najwyższego, (d). Jego dziedzictwo (e). Lud który z Paném zastępów zawiera przymierze, Jego má za swégo wodza, króla, i prawodawcę (f), od niego bierze rady, rozkazy, dla

---

(a) Exod: c. 4. V. 22.

(b) Deut c. 7. V. 6.

[c] Ps. 76. V. 3.

(d) Osee c. 2. V. 19.

[e] Jer. 12. V. 7.

(f) Theokracja ludu żydowskiégo, opisana iest w samém pismie. Mawiał Bóg do Mojżesza, okazywał się w krzaku gorejącym, mó-

którego zachowania, morzé ustępowało z granic, skały wydawały wodę, z obłoków spadała żywność, Anioł licznę wyplenił nieprzyjaciół hufce, którego zwycięztwa często były cudem, a natura całą zdawała się bydz naiego usługę; niemógł tylko bydz przywiązanym do swoich praw, nie mógł tylko rozumieć, że iest celnieyszą częścią ludzi czyli bardziéy tylko ludźmi (g). Historyą

---

wił przez Proroków. Nadto żydzi uważali ieszcze jeden sposób radzenia się Boga przez Urim i Thumim. Podług roskazu Exod: 28. v. 30. nosił W. Kapłan napierśniki, z dwóch tablic wysadzonych kamieniami złożoné; te w pewném poruszeniu rzucały na siebie nawzajem iskry, czyli promienie, z których W. Kapłan poznawał, iaká iest wola Boga. Podług powszechného zdania, iak okazuje Buxtorf, iuż używanie Urim i Thumim, nie było w drugim kościele; nie wolno było się pytać, tylko w przygodach całego ludu, i to zapytanie czynił tylko król, lub zwierzchnik sądu. Nikt nieodpowiadał, tylko wielki Kapłan. Patrz Buxtorfa, de Urim et Thumim w T. XII. *Thesaurus antiquitatum sacrarum* p. 375. Nicolai Polemanni *Dissertatio de Urim et Thumim* p. 439. Job: Spenceri *Dissertatio* p: 459 i p. 451 pod tym samym tytułem, i odpowiedź Spencerowi Filippa Riboudealda tamże p. 692.

(g) Uczony Moyżesz Maimonides, którego często w téy roprawie wzywamy powagi

tego plemienia w Palestynie, i w jęj okolicach, dzieli się na następujące epoki: *pięrszą* aż do Moyżesza, *druga* do powrotu żydów z Babilońskię niewoli, *trzecią* do Chrystusa, i zburzenia Jerozolimy za Tytuśa, *czwartą* od tego zburzenia aż do czasu Juliana Cesarza. Wątpię, aby który z Czytelników tego dzieła znalazł się, któremu dzieie tego ludu, w właściwęj ięgo ziemi, będą mnięj lub więcęj obcemi.

Historyą iaką piszemy, nie iest historyą ludu, ale szczególnych ięgo ustanowień; i to tylko krótko napiszę, co istotnie potrzebnym, do celu założonęgo znajduię. Bádalem

---

w przedmowie do iędnęgo traktatu *Mischnickięgo Seder Tahorath*, w dziele *Porta Mosis sive dissertationes aliquot a R. Mose Maimonide, suis in varias mischnaioth sive textus Talmudici partes; Commentariis praemissae* Ed: Edvar: Pocockii 1655, Oxonnii 4. p: 291. mówi do Żydów. *Vos vocamini homo, at gentes mundi non vocantur homo.* Innę przytoczenia, które Eisenmenger w dziele *der entdeckte Judenthum* przywodzi, opuszczam, bo to dzieło iako skład iadowitych obelg Żydów, iuż dawno przez Michaelisa i Döhma osądzonę, od uwagi moięj usunąłem; i idąc do zrzódeł, na zbiory cudzych opinii, mało uważałem.

Pisarzów Żydowskich (h) w przekładzie łacińskim znanych, korzystałem z szacownych zbiorów, które pracowity Bartolucci, (i) i troskliwy o zbiory uczonych rospraw w tym przedmiocie pisanych, Błażey Ugolin (k) wydali; rzecz obszerną, może mniéj szczęśliwie skróciłem.

Różnił się ten naród, wierzeniem w jednego Boga od innych, które się skaziły ^{1wsza} _{Epoka} nauką wielo-bóstwa; lubo w pierwszych początkach swégo dzieciństwa, miał ieszcze nie-

---

(h) Euseb: de Praep: Evang: Lib: VII. c. 8. przekładał. aby o Żydach, z zródeł ich Pisarzów pisać. *Nec enim aliunde opinor. quam ex propriis Hebraeorum fontibus, res Hebraeorum hauriendae sunt; cum res Aegyptiacae ab Aegyptiis, et a Phoenicibus Phoenicias petierimus; graecasque similiter ab iis, qui in Philosophia hospites ac peregrini essent, quae ad Philosophiae rationes ac decreta pertinebant. etc.*

(i) Bartolucci de Celano congregat S. Bernardi Ref: ord: Cister:, *Bibliotheca magna Rabbi: de scriptoribus et scriptis hebraicis, ordine alphabetico hebraice et latine digesti* 4. Vol. Fol., Uczeń iego Imbonaty przyłączył piąty Tom.

(k) Błażey Ugolin, wydał zbiór ogromny Dyssertacyi w 34 Thomach in folio, iedynie do nauki o Teologii i o starożytnościach Żydów. Jest to tak pożyteczné w tym przedmiocie dzie-

dórzaté w wielu wzglęдах wyobrażé-
nia.

*Druga
epoka.*

W drugiéy epoce, nie wchodźmy czyli
sami żydzi mieli té wiadomości, z których
iak piérwsi Oycowie chrześciaństwa twier-
dzili, Grecyi mędrzy czerpali naukę (1), czyli

ło, iak *Thesaurus* Graeviusa lub Gronoviusa,
choć Ugolin w doborze dySSERTacyi, daleko iest
niższym, od tych obudwóch uczonych męźów.

(1) Klemens Alexandryyski, *Protrepticon
et in paedagogo* libro 2. mówi o Platonie *ex He-
braeis Philosophum*. Strom: 5. i 6. *a Mose et
Prophetis praecipua dogmata, satis ingrati,
beneficii immemores acceperant*. Przywodzi ón
całą historyą postępu w sztukach i Filozofii, u
Greków, i pokazuje że iest naydawniéyszáz Fi-
lozofiiá u żydów patrz Ed. Oxfortską 1715 r.
p. 150, 158, 152, 255. S. Justyn w apologii za
chrześcianami p. 92 toż samo twierdzi; ró-
wnie Origenes przeciwko Celsowi. Tertulian a-
polo: c. 47. wiele unosi się, mówiąc. *Quis Poe-
tarum, quis Sophistarum, qui non omnia de
Prophetarum fonte, rigaverunt*. Euseb: w dzie-
lé *Praeparatio Evangelica* 9 i 10. xięgę, na
zbiór tych dowodów poświęcił. S. Ambroży na
Psalm 118 wyrażá: *Platonem eruditionis cau-
sa, in Aegyptum esse profectum, ut Moysis
gesta, leges, oracula, et Prophetarum dicta
cognosceret*. Józef żydowin przeciwko Appio-
nowi, Origenes przeciwko Celsowi, przywo-
dzą pogańskiégo pisarza Hermippa, że Pitago-
ras wiele od żydów, w swoią filozofiiá przeniósł.

Moyżesz wychowany w Egipcie, wiele ustaw od tego ludu, do swégo przeniósł (m), bo to obszerniejszego wymaga rozbioru, i czytelnika oderwalibyśmy od tego przedmiotu, którym go zatrudniamy, do obszernéj o starożytnościach nauki: lecz możemy pewnie twierdzić, że są celniejsze podobieństwa, w różnych ustawach i obrządkach, obu dwóch ludów (n), nie zapędzając się w dziwaczne urojenia Kirchera (o), i innych. Przykazania które Moyżesz z góry Synai podług

---

(m) Patrz oprócz wielu dzieł, *Pantheon Aegyptiacum* naszego rodaka Ernsta Jabłońskiego Francofurti ad Viadum 1750 iego rozprawę *de Deo Remphan*. Gatterera *Commentatio de Theogonia Aegyptiorum, in Commentario Soc. Göttingensis vol. VII*. Ta wspólność do tego zdawała się przychodzić stopnią, że Strabo żydów za lud pochodny z Egiptu podawał.

(n) Hermanni Vitsii *Aegyptiaca, sive de Aegyptiorum Sacrorum cum Hebraicis collatione lib: 3*, w tém dziele, które w T. I. Ugolin wydrukował, jest zupełny wyciąg zgodności i różnic, między zwyczajami i opiniami Egypcyan z żydami.

(o) Atanazy Kircher, w dziele *Oedipus Aegyptiacus* 1652 r. Romae; utrzymuje, że Egypcyanie Tróycę świętą nawet znali, a utrzymując prawdziwość przyswoioného dzieła Merku-

słów Pisma przyniósł i ogłosił, są zbiorem prawideł moralnego postępowania człowieka. Egipt, Indya, Chiny, tak krótko i w takiéy prostocie branych powinności, nie wydały, które od początku świata aż do jego końca, zawsze będą w uszanowaniu. Zapewne liczne miejscowe ustawy dla tego ludu, noszą cechę czasu, w którym ié wydano i ludu który ié przyymował. Dzieie panowania Dawida i Salomona, okazują w sposobie opowiadania prawd, ostrzeżeń i przepowiadań Proroków i w Xiędze Psalmów, wyższy stan nauki narodu. Handel prowadzony, (p) budowa wspaniałégo na ów czas Kościoła, (q) na który składać się miały liczne narody,

---

ryuszowi Trismegistowi, z którego wymuie te twierdzenia, w drugim dziele *Obeliscus Pamphilius* ed: Rom; 1656 lib: I. c. III. wszystkich obwinia o zuchwałość, iż niechcąc jego wierzyć twierdzeniom.

(p) Patrz Danielis Huetii *Commentarius de navigationibus Salomonis*, Martini Lippenii *Dissertatio de navigationibus Salomonis*, tegoż *Dissertatio de Ophir*. Joannis Christophori Wielmanshausen *de navigatione Ophiritica*. Joachimi Christiani Jehringii *Dissertatio de Regione Tharschach*, Hadriani Relandi *Dissertatio de Ophir* Ugolin te wszystkie drukowane osobno rozprawy, w Tomie VII. swégo zbioru umieścić.

[q] Leonardi Christophori Sturmii *Scia-*

(r) okazują, że przemysł nieoddzielny od oświećcenia, był dosyć w znacznym stopniu. Rozrzucone są w Xiegach mądrości i przysłowia, piękności, które mędrzec za prawdziła, mówca za wzory ówczesné przyymuie. W téy to epoce przeniesiony Zydowski szczerp, rodu Królów, do Abyssynii, ieszcze iest na Tronie, a lud trwa w mieszaninie prawideł Zydowskich i Chrześciańskich; szanuje plemię Judy na Tronie Cesarzów, i zgodnie oznacza datę nawróćenia do nowego

---

graphia templi Hierosolymitani. Joannis Lightfoetii *descriptio templi* i inné dzieła, dowodziły nám ogromność i ozdoby téy świątyni. Ján Vilapande Jezuita 1608 r. zmáriy, w ozdobném dziele, które w 5. tomach wydał, wszystkie szczegóły tego kościoła, częścią z połań i dowodów, częścią z domysłu opisał i kosztownie wydrukował. Ján Dawid Michaelis w *Dyssertacyi de Judaeis Salomonis tempore Salomonis Architectura parum peritis* w T. I. novi *Commentarii Soc. Göttingensis* okazać chciał że ta budowa kościoła, nie dowiodła wielkości postępu w nauce budowniczey.

(r) Kilku Zydowskich Pisarzów mniemało, że za Salomona w Europie mieszkający Zydzi, przynosili ofiary do Kościoła Salomona. Cél istotny tych fałszywych twierdzeń był ten, aby okazywali, iż oni nie pochodzą od zabóyców Chrystusa: a zatém niepodlegają srogości, któ-

Zakonu z żydowskiego wyznania (s). Kiedy w ten czas przez Królowę Sabę i nieprawego syna Salomona Moniheleka, wprowadzoną religią do Królestwa Abyssyńskiego, trwa do tych czas ze wszystkiemi obrządkami, które były za czasu nawrócenia,

---

ra na nich, za ten grzech nąddziadów wywiéranno. W 1480 r. w dawném Saguntum w Hiszpanii, znaleziono grób hebrajskiemi literami oznaczony. Zawołany uczony Stella, wydał już wyrok, że to był grób Adonirama poborcy króla Salomona w Hiszpanii. Villapandi w początku 17 wieku to świadectwo za nieodzowné przyjął: Żydzi ie powtórzyli. Gdy jednak ten kamień zaczęto odczytywać, pokazał się napis Nebala żyda, poborcy jednégo króla Maurów. Patrz Petri *de Marca Limes Hispanicus* ed: Par: 1688 p. 124 uczeni chrześcianie wyśmieli to twierdzenie: uczony jeden żyd, ieszeze utrzymywał przedemną pewnośc, że żydzi za Salomona w Hiszpanii byli. Podobné twierdzenia o żydach, w jnych kraiach Europeyskich, w téy epoce są fałszywé.

[s] Jobi Ludolfi *historia Aethiopica, sive brevis et succincta descriptio Habessinorum* Francofurti ad Maenum 1681 r. l. 2. c. 1. Tytuł króla Abyssyńskiego iest między innemi: *ortus e tribu Juda, filius Davidis filius Salomonis, Columna Sionis*. O przerwaniu familii Salomona na Tronie Abyssyńczyków, patrz c. 4. iey powóćcie c. 5. Patrz tamże i w Bruce *Voyage aux sources de Nil*. Opisał tenże Bruce koronacją

do wyznania Abyssyńczyków, w prowincyi Falascha (t). Grób Salomona był grobem znaczenia żydów. W jch rozdzielonym rządzie, w wadach panujących, wyłagł się ten upadek, nad którym Jeremiasz ubolewał. Zaprowadzeni do niewoli Babyłońskiéy, zapomnieli w wielkiéy części, prawa swégo zakonu. W ten czas orientalná Filozofia, prze-

---

Cesarza, w którój królém Sionu się nazywá. Wspominá o niej także Ludolf i o wspólności zwyzałów z żydami, patrz x. 5 i 4. *Voyage de Bruce T. p.*

(t) Ludolf lib. 1, c. 14. mówi: *Judaei multas et amplas Regiones olim tenuere. Dombam fere totam, nec non Wegaram, atque Samenam, cuius rupibus diu se defenderunt, donec a Susneo inde pellerentur. Olim suo jure in illis Regionibus vivebant. Jedni zostali iak Rzemieślnicy, drudzy extra Regni fines, occidentem versus, inter ipsos Caffros, juxta Nilum, se receperunt, qui Aethiopibus, Falasiam dicitur.*

Bruce ten sławny wędrownik, który opisał nieznané dawniej źródła Nilu, który okazał prawdę swoich twierdzeń w tyłu względach, mówi o królestwie Falaschy, czyli prowincyi w którój żydzi zupełny rząd sprawują. Wreszcie, kiedy Falascha jest kolonią założoną przez żydów, którzy inné Prowincye zupełném prawem trzymali, nie można temu przeosadnionému rządowi dziwić się.

szła nieco do celniejszych Żydów; choć cokolwiek z nią obznaionić się mogli w przechodzie Kambizesa. Trudną jest rzecz iestestwu téy Filozofii zaprzeczyć, (u) trudniéy ieszcze niedostrzedz iéy wpływu, w podaniach które w Żydowskich znajduiémy Pisarzach (w).

(u) Zaprzeczać chcieli niektórzy uczeni, iestestwu orientalnéy Filozofii; lecz po dowodach które okazał Brucker *Historia critica Philosophiae* T. II. p. 65g. po Walcha *Commentatio de Philosophia orientali* Göttingae 1767. nakoniec po rozprawach uczonych Anquetilla de Perron zdámi się że niemożna ponawiać powątpiwania czy była orientalna Filozofia?

(w) Tychsen *Commentarius de Religionum Zoroastricarum*, apud *exteris gentes vestigiis*, w T. XI i XII. *Commentarii Soc. Göttingensis*, okazał mocno, ten wpływ orientalnéy Filozofii do żydów. *Buhle Lehrbuch der Geschichte der Philosophie* Göttingen 1799. T. IV. p. 86. i na dalszych, okazuje, co iest wspólnego żydom z Grecką, a co iest zgodné z Persyańską Filozofią. Wiadomo że dwa początki dobrého i złého, są szczególniéyszą cechą Religiynéy Filozofii Persów. Naywiększą część żydów u nás utrzymuie, że każdy ma dwa duchy, iedén prowadzi do dobrého, drugi do złého. Patrz także uwieńczone przez Towarzystwo Starożytności w Kassel Klenkera dzieło; *Ueber die Natur und den Ursprung der Emanations - Lehre, bey den Kabbalisten Riga* 1786.

W trzeciéy epoce, wrócił się lud Żydowski, za przewodztwem Nehemiasza, do ^{Trze-}ciá _{Epoka.} własnéy ziemi. Gmin zaczął sobie przypominać, czytané od Ezdrasza, zachowané od dziadów prawa. Przechód Alexandra, związki Żydów z Egiptém za Ptolomeuszów, przyniosły Żydom Filozofią Grecką różnych szkół. (x) Wreszcie samá potrzeba, w ostatnim zakręsie ich bytu, obcowania z Rzymianami, którzy Filozofów wypędzali; (y) a potém ich nauki za pierwszą potrzebę w doskonałym wychowaniu mieli, (z) oswajała ich z temi wiadomościami. Lecz jeśli Rzymianie brali Filozofią za naukę pomocną do wymowy i udoskonalénia się w prostém wnioskowaniu, (a) Żydzi używali iéy, godząc ją z prawidłami Religii, i okazując iak ona nie jest przeciwná wierze mędrców, Religii pa-

---

[x] Patrz Buckera i Buhle.

(y) Karneades Akademik, Diogenes Stoik, Krifolaus Perypatetyk, przybyli w poselstwie od Aten do Rzymu. Na wniosek Katona, ułatwiono prędko Poselstwo, i Filozofów nie dopuszczać kazano. Cicero de oratore l. 2. c. 37. *Quaestionum academicarum* IV. c. 45. Plutarch *in Catone maiori*.

(z) Patrz Cicerona w różnych miéyscach.

(a) Patrz Cicerona de *Oratore*, de *officiis*, Plutarcha de *Crasso*.

nuiący. Ktokolwiek wziął w rękę Józefa przeciw Appionowi (b), lub obronę Philona do Kaliguli, którą po jego zgonie czytał w Senacie (c), albo Arystobula (d), lub obrony ojców chrześcijaństwa w pierwszych wiekach (e), przekonają się o tój prawdzie.

W polemicznę z jakimkolwiek wyznaniem nie wdając się spory, nie będziemy zagłębiać się w wątpliwość, kiedy zaczęło się mniemanie o podaniu ustném Prawa Bożego

---

(b) Appion grammatyk, wielki gadacz, *cimbalum mundi* od Tybera Cesarza zwany, użyty był w poselstwie od Alexandryjskich Greków, przeciwko żydom do Kaliguli, i pisał dzieło pełné oskarżeń żydów. Józef Zydowin pisał przeciwko niemu dzieło. Philo *in legatione*, które razem z jego pismami jest wydrukowane p. 1118 często onim mówi.

(c) Philon z dowodów, które jego własné daie dzieło, urodził się na dwadzieścia lat, albo nieco pierwéy przed Chrystusém. Między różnemi Philona dziełami, które są drukowane, jest jego poselstwo do Kaliguli zaczęé, a do Klaudiusza skończoné. Euseb Cezaryenski *Historiae* lib. 2 c. 17. mówi, że Philon czytał w Senacie tę obronę, dodawszy urągania pamięci zabitégo Kaliguli.

(d) O Aristobulu i jego pismach, patrz Euseba Cezaryenskiego *Historiae Eccl.* lib. VII. c. 32, tenże praepar. Evang. Lib. VIII. c. 9.

[e] Klemens Alexandryyski *Stromatum* lib.

Zydzii bowiem twierdzą, że oprócz praw, które mamy wyrażone w świętych księgach, Bóg dał słowne rozkazy Moyżeszowi, ten Jozuému, a tak, przechodziły z ust do ust podług ienealogii, którą Maimonides obszernie wypisuje (f), spisane nakoniec zostały, przy ułożeniu *Księgi Mischna*. O której w § V. mówimy. W téj trzeciéj epoce były te podania, były już rozdzielone wykłady.

Hillel i Schamai niecö przed erą chrześcijańską, oddzielne już mieli w wykładzie prawa szkoły. Piérwszy był rodém z Babilonii a podług twierdzeń Jego czcicielów, pochodził z pokolenia Dawida. Nauka iego zawierała znajomość wszystkich ludzkich ięzyków, rozmawiać mógł z górami, drzewami, ziołami i kamieniami. Zdania iego (g) są zachowa-

---

I. Origenes przeciwko Celsowi. Tertulian w Apologii.

(f) W przedmowie do *Jad Chazakah* i w przedmowie do *Seder-zeraim* Ed. Pockocka p. 5. patrz uwagę Jakuba Voysin w T. I. *Thesaurus Ugolina* k. 10. 16.

(g) W księdze Juchozin. Wypis jest w dysertacyi Godofreda Engela i Geygera. *Commentarius de Hillel et Schammai* w Tomie XXI. *Thesauri Ugolina*. Zdania zaś Hillela są tamże na karcie 1195.

né. Człowiek łagodny, zbyt może wyrozumiały na słabości ludzkie, przenosił ducha swégo w naukę. Schamai (h) mądry, dumny, surowy, oddzielał się w mniemaniu od Hillela. Smutny ten między takimi Nauczycielami oddział, obchodzony jest postém przez świętobliwszych Żydów; (i) lecz wśród licznych różnic w mniemaniu, które Talmud wystawia, jest jedná tylko ważná, większą lub mniejszą trudność w rozwodach. Hillel pozwalał porzucać żonę, gdy ją kto obcy z obnażonemi rękami widział, lub mężowi zle iść dała. Schamaneanie ważne tylko policzyli powody, dla których wolno było porzucić żonę (k). Inne spory, kiedy prozelita, czyli nowo-nawrócony, miał iść paschę; o obrządek oleju, o sposób mycia rąk, dowodzą w jakim sposobie, celniejszą uważano naukę. Takie drobności ścieśniają umysł człowieka, i kto ié umie, rozumie siebie byż uczonym. Wszak w średnich wiekach, kiedy Logika była zniżoną do tego stopnia, iak w dziejach

---

(h) Patrz też rozprawę. p. 1199.

(i) Dziewiątego dnia miesiąca Adar.

(k) Selden *Uxor Hebraea* l. 5. c. 20.

Filozofii Bruchera, lub Historji Akademii Paryskiej i Oxfordzkiej widzimy, tén był uczony, kto więcéy zawilóści wymyślił i w większą ie przybrał niedociekłość. Nie dziwny się tedy, że Rabbi Johanan Siccai, uczeń Hillela mówi o sobie, że gdyby wszystkie drzewa były piórami, a całe morzé kałamarzém, nie wystarczyłyby na opis iego mądrości, który się nauczył od Hillela; lecz iednak w proporcji innych, iest iak mucha w wielkim oceanie; (l) żyli iednak początkowo między sobą Schamaneanie i Hillelianie. Głos z Nieba batkol zwany (m) w mieście Jafne, we trzy lata po zaczęciu sporów usłyszany, ogłosił że nauka szkoły Hillela, iest nauką prawdziwą. Schamaneanie wyplenić późniéy chcieli przeciwników, (n) Hillela zdania powszechné otrzymały posłuszeństwo.

(l) Patrz rozprawę Leonarda Heubnera *De academiis Hebraeorum* w Ugolinie T. XXI. p: 1075.

(m) Patrz rozprawę Geigera p: 1204.

(n) Patrz o to uzalénia, w obudwóch Gennerrach, i w przywiedzionéy wyżéy rozprawie Geigera.

Czwart.
ta
Epokarych doświadczyli żydzi, po zburzeniu Jerozolimy nie dały im zaraz światła i środków poznania, i jakie umiejętności w społeczności ludzkiej są potrzebnymi; mądrość cała żydów szczególniej zasadzała się, na nauce Religijney. W ten czas został zebrany zbiór podań i iego wykładów, które czytelnikowi w § V. przedstawiemy.

W takiéy wyobrażeń mieszaninie, pomnażały się allegoryczne objaśnienia świętych xiąg, wykłady mniemań, które czasem w zgodzie, częścią w sprzeczności orientalna Filozofia z Grecką w swoich Szkołach podała. Kto uważał wahanie się Philona (o) między temi wszystkiemi mniemańmi, ten się przekoná, że ieśli ten celny pisarz, w wykładzie obrony wyznania całego ludu, iedny nie trzymał się szkoły, zapewnie mniéy świetli tak różnie i tak sprzecznie organizowaną mieszaniną, zatru-

---

(o) Patrz *Versuch eines Systematischen Entwurfs des Lehrbegriffs Philos von Alexandrien von Stahl*. W Eichhorna allgemeine Bibliothek, der Biblischen Literatur, B. IV. Stück 5. Buhle. T. IV. p: 155.

dniali, nie posuwali naukę dochodzenia prawd filozoficznych. Ci którzy późniéj pisali, a mniéj mieli talentu, poszli iż użyję wyrazu Buhle, (p) do *transcendentnégo* obłąkania. Stała się ta nauka głosową razém i scholastyczną w drobnosciach gadaniną.

Kabbala w XV. wieku od Chrześcian dopiero badaná (q) dawniész y daleko w téj czwartéj epoce, má iuż swój wykład, a pochód w trzeciéj. Znaczy ona tajemné podanie. Nigdy kabbalistyczná Filozofia, nie była pewną systemą. Jest to zbiór i owoc sprzecznych mniemań Filozofów, magicznych przepisów, żydowskiéj liturgii formularzów i t. d. Oznaczono liczbę Sephirotów, czyli własności Boga, policzono wielé razy i w jakim stosunku imię Boga w piśmie wspomniano. Kto iest bliższy Bóstwa, ten iest doskonalszy. Człowiek małym światém

---

(p) Buhle T. IV. w przedziale *über die Philosophie der Juden*.

(q) Picus de Mirandola urodzony 1465 r., rozumiejąc że Kabbala iest nauką dawnégo żydowskiégo Kościoła, pracował nad iéj rozbiórém; patrz Meinersa *Lebensbeschreibungen berühmter Männer, aus den Zeiten der Wieder-*

Mikrokosmos zwany, iest w obrazie Adama którego ogromna wysokość zniżoną po grzechu została. Z członków wielu Adama, wychodzą wpływy różnego rodzaju mądrości. Człowiek iest mieszkańcém ziemi, lecz iest cztery światów, Aziluch, Briach, Jezirach, Aziah. Anioły i Diabły mają swoje światy, których są obywatelami. Dusze są piérwéy stworzone nim iednoczą się z ciałém. Wędrowná Dusza z jnného człowieka, może przechodzić do ciała w żywocie matki, i to się nazywa *Gilgul*, może wstąpić i w żyjącego człowieka, i w ten czas ta zjednoczoná dusza tworzy drugą, i to się nazywá u kabbalistów *Jbbur* (r). Kabbala ta teologiczná

---

herstellung der Wissenschaften, Zurich 1798. 2. T. Reuchlin w dziele *de arte cabbalistica i de verbo mirifico* posunął dalszé badania. Paweł Riccius Doktor Maxymiliana I, przechrzsta, zaczął nowé na tę naukę rzucać światło; potém liczne wyszły pisma, które człowieka oddanego historyi postępu rozumu ludzkiego, mało z pożytkiem zatrudniaią. Jak ta kabbala złączyła się z nauką lekarską, patrz Sprengla *Versuch einer pragmatischen Geschichte der Arzneykunde*. Halle 1800, 2. Theile i § VIII. o oświecieniu Zydów, w téy rosprawie.

(r) *Cabbala denudata seu doctrina Hebrae-*

nauka, pożyczyła liczbowe systema od Pytagoresa, i nawet od Platona. Posunęli Kabbaliści krok ieden, stosowali liczby do słów, a potem i liter, ułożyli tę naukę, aby znakami, które tylko mają pytający się, ułożyć pytania i na nie w języku nieznanym dającym zagadnienie, dać odpowiedzi. Jnni jeszcze w jnné ciemności natury (iako mówią), z zuchwałą nadzieją, a muiéy szczęśliwym

---

orum, transcendentalis et metaphisica, atque theologica, opus antiquissimae Philosophiae barbaricae, variis speciminibus refertissimum etc. T. I, Solisbaci 1677. 4. *Liber Sohar, restitutus editore Christiano Knorr de Rosenroth* Francofurti 1684 in 4. zawiera, może náyobszérniéy całą Filozofią kabbalistyczną względem wędrówki duszy, czyli *metempsychosim*, czy ją przyymowali Żydzi, i czyli tylko dusze dobrych, czyli i złé czynią té przenosiny, zachodziły spory iako Faryzeusze ten przedmiot uważali; to należy do historyi Religii i Filozofii; ale z Xięgi Sohar i z kabbalistycznych pisarzów, których Paweł Sleszvoigt, w rozprawie de metempsychosi Judaeorum w T. XXII. Thesauri Ugolina wypisał i z rozumienia Żydów z którém mówiém, wierzy większą część: i od. Po naznaczonym przez Boga czasie, dusza dobrego przeyść może w jnną duszę; 2re. Złego człowieka dusza po wytrzymaney karze w piekle wraca się w jnnégo człowieka ciało; a iesli jest

skutkiem, udali się (s). Im prostszą była w początku nauka, tém w większój prostocie uczono. Stała się nauka późniój zawiłą. Nauczyciel okrył się ciemnością. Uczeń nie śmiał odkryć zasłony, i wierzył wielkości którój nie poymował. Były Szkoły różné

---

więcój grzeszná, w ciało zwierzęcá. Przechyżczoną umniészá winy. Żcie. Po zmartwychwstaniu ciało skazané jest na nagrodę lub karę, wspólnie z duszą w niebié lub w piekle. Patrz *Remarques sur l'antiquité, et l'origine de la cabale* par M: de la Nauze memoires de l'Academie des Inscriptions, et de belles lettres T. 9. Wolfiusz T. 2: p. 118 mówi też wyrażenia czasu że Aaron Selig z Zołkwi wydał komentarz na Sohar w Krakowie,

(s) W Smyrnie przez cztery pokolenia, iak msc. Samuela ze Lwowa, który za paszportém Jana Kazimierza bawił się przez lat 12 w Syryi i Palestynie, zaświadczá; pracowano nad utworzénim człowieka z nasiénia, robiąc piecyki, iak w Egipcie na kurczęta, o których Radziwiłł i Niebuhr w opisach wędrowek pi-szą, i że od czasu Antonina Cesarza, pracują nad tym wielkim projektem: pracowano w jnych miéyscach cokolwiek w względzie Alchemii, lecz te przedmioty nie są do kabbali należné; ale gdy w Xięgach Moyżesza, chcieli niektórzy rozumieć, że wszystkich nauk są prawidła, szanując kabbalę i te wiadomości w naszych czasach za śmieszne poczytané, znajdować chcieli.

od Synagog (t). Były akademie, o których dla nierozrywania uwagi czytelnika, niżej w § VIII powiemy.

Nie zmienili się Żydzi w sposobie nauki, mówiąc o nich w ogólności, szczególniej o Polskich Żydach. Ten więc pierwszy rzut pióra o nich, w czasie ich existen-yi, i nadziei powrotu do oyczystéy ziemi, dá obraz Żydów, iakiemi byli, i są w wielkiéy części, co do oświecénia.

Trzy były Sekty u Żydów: Pharizeusze, *Sekty* Saduceyczkowie i Esseyczkowie.

Pharizeusze, nazwani od oddziału (u) od

Wreszcie iak w systemie liczbowéy wylęgaia się dziwactwa, to każdy co o uczonych uroieniach czytał, widziéć może. O literowéy czyli znakowéy kabbale, patrz Bartoloccégo T. I. p: 247.

(t). *Synagoga* iest słowo greckie *zbiór*. Gdziekolwiek iest dziesięciu Żydów, może byđz Synagoga, Maimonides in *Thephillach* c. II. *Sex*. I. Szkoły zwykle biorą się u Żydów za Synagogi, lecz są różné, iak przynajmniéy dawniéysi Żydzi twierdzili. Patrz *Thomae Godvini Moses et Aaron* w T. III. *Ugolina*, i *Sygoniusza de Republica Hebraeorum* w T. IV. p: 291. Synagoga iest zbiorém ludzi do modlénia się, lub słuchania religijnéy nauki. W jch szkole uczono więcéy nauk.

(u) Czworaką etymologią przywodzi Go-

innych, wyznawali dwoiakié prawo Boga, jedno pisané, drugié ustné. Obudwóm ustawóm, winné iest posłuszeństwo. Człowiek więcéy dobrégo czynić może, iak te prawa wymagaią, i w tém iest prawdziwá zasługa. Człowiek może siebie uwolnić od grzéchu, przez modlitwę, posty, iałmużnę i umartwiénia. Wolá człowieka zależy od czyniącégo. Zewnętrzna czynność powinna byđż uważaná, nie wewnętrzne powody. Bóg iest stwórcą wszystkiégo, i Jego opatrność władá światém. Dobré czynności będą nagrodzone, złé w męczarni podziémny będą karane. Zmartwychwstanié ciáł nastąpi. Przechodzenie duszy z jednégo ciála w drugié, było także Pharizeyzyków wiary, częścią. (w)

Saduceyzykowie, saczeli oddział pod Antigoném Socheem. Dwóch mieli przewodzców, jeden Sadok, drugi iego współuczeń Baythos około 500 r. przed Erą Chrześciańską. Nie przyymowali tylko xięgi pisma, zaprze-

---

dwin p. 109. Sigonius w rosprawie *de Triheresio Judaeorum* w T. IV. p. 609. Blasius Ugolinus *de Triheresio Judaeorum* w T. XXII.

(w) Patrz dopiéro przywiedzioné rosprawy, a nadéwszystko dzieła Flawiusza Józefa.

czali tradycyi, duszą umiera z człowiekiem, zmartwychwstania ciał niebędzie. Nagroda dobrych i złych czynów jest w tém życiu. Człowiek sám jest tworcą swéj doli. Na występki byli surowszemi. Podług świadectwa Józefa (x) możniéysi żydzi, do tego należeli wyznania [y].

Esseyczykowie, których niektórzy pisarze nazywać chcieli Chrześcianami, choć istotnie byli żydami (z, początek swóy mają okryty ciemnością. Józef i Philo, dali nám ich obraz, część ich była nader małą. Wyznawali, że Boga w duchu i prawdzie tylko należy szanować. Cnota, jest czystą miłość Boga i bliźniégo. Usuwali tylko obrządki zewnętrzne w siódmym dniu, zbierali się śpiewając pieńia Bogu. Wstrzemięźliwość,

---

(x) II. XVIII. c. 2. *Huius sectae pauci sunt, sed fere dignitatis praecipui*, Jos. de bello Jud. II. c. 8. mówi o nich, *Saducei feris moribus discrepantes, et conversatio eorum, circa exteros, inhumana.*

(y) Oprócz przywiedzionych rospraw, w nocie o Pharizeach, patrz rosprawę Samuela Barthel de *Saduceis* w T. XXII. Ugolina.

(z) Liczne pisma, wychodziły o Esseyczykach. Lecz nad to co Philon wyraził, nie istotnego wydać nie można. Twierdzenie że Esseyczy-

wstrzymanie się od wszelkiej rozwiązłości, szczerość, cierpliwość w náywiększych mękach, współnictwo dóbr, były cechy ich mniémań i postępowań. Nie odrzucali małżeństwa, ale tylko dla przedłużenia rodu ludzkiego, i z ciężanými żonami nieobcowali. Logikę i Dialektykę uznawali za mniéj potrzebne. Metafizykę oddawali tym, którzy szczególniejszą mieli sposobność pracowania w przedmiocie Boga i twórce świata. Część iedna Esseyczyków oddaná spekulacyi, nazywała się Therapeutami. Zatrudniali się leczeniem chorych, czyli bardziéj zbieraniem ziół. Mieszkali oni náywięcéj w okolicy Alexandryi, oddali się zgłębieniu xięgi pisma; posty czynili. Niewolá i podległość oprócz młodszych starszym, były uważané za przeciwné naturze. Chodzili w biáłych szatach, iak Pitagoresa uczniowie. Józef Zydowin twierdził, iż oni związek zwolenników tego mędrca, odnowili. Liczył S. Epiphaniusz siédm herezyi żydów, a za nim

---

kowie byli Chrześcianami, niezgadzą się z dziełem Philona, z tém pierwszém źródłem o nich wiadomości.

uczony Sygoniusz (a), nasz Mardochéy żyd (b) wymienia ich wiele; lecz te które wyraziłem są prawdziwemi, inné mają różnice niewielkie. Jakoż Rhenferd (c) okazuje tę prawdę. Hassidei czyli Tsaddikim (d) nie byli oddzielną Sektą, bo ieszcze uczeni spór wiada, czy do Pharizeuszów, czy do Esseczyków należeli (e). Szczególniey oddawali się nabożeństwu, więcéy czynić dobrego chcieli, niż wymagają prawo. Od niedawnego czasu zaczęli się w Polsce iawić téy ścisłości żydzi; o których w swoim miéyscu powiemy. Samarytanie na Górze Garyzim mający Kościół, wspólne w wielu względach mieli z Saduceyczkami; opuścili je późniéy, iak

---

(a) W dziele de *Republica Hebraeorum* T. IV. Ugolina pag. 609.

(b) Patrz przywiedzenie téy rozprawy, czyli bardziéy posłaney odpowiedzi Friglandowi, w rozdziele o karaitach.

(c) De fictis *Judaeorum heresibus* w T. XXII. Ugolina p. 667.

(d) Tsaddikim, *iusti se meditationi scripturarum dabant*, Nazywano ich także, Chassidim benigni, Godwin *Moses et Aaron* p. 106. T. IV. Thesauri Ugolina.

(e) Patrz Joannis Drusii libellus de Chassidais, w T. XXII. p. 258 tegoż zbioru.

z listu ich do Skaligera i obszérniéjszych dzieł o Sektach żydów, widziéć możná [f].

o Rządzie ludu żydowskiego. Rządzili ludém żydowskim, oycowie Familii, w patryarchalnym rządzie, potém Moyses i Jozue Sędziowie, przez 329 lat. Królowie do zaprowadzenia żydów do niewoli lat 520. Od wyprowadzenia z Babilonii do Ery Chrześcijańskiej, lat 536, byli żydzi pod rządami Perskiémi i Greckiémi; témi byli ich rodacy z pokolenia Dawida. Wszedł rząd do Makabéyczyków z rodu Levi, potém władza przeszła w plémié Askalonitów. Cokolwiek iest obcégo naszému celowi, co zawiera iednak ważne szczegóły o żydach, czytelnik w zbiorze Ugolina, Bartoloccego i w dziełach Seldena (g) znajdzie. My tylko wyrazimy: Sąd i część składu Rządu, były w Sanhedrinie (h). Władza tym imieniem na-

---

(f) Patrz także Godwina Moses et Aaron.

(g) De successione: wszystkie iego dzieła są razem drukowane, in folio w Londynie 1726. r. Ja z szczególnych iego rospraw, osobno drukowanych korzystałem, i tu przywodzenia czynię.

(h) *Synhedryn, Synedrion*, iest od Greckiego słowa *Synedrion* które znaczyło to, co po łacinie nazywają *Consessus*. Jan Vorstius *Dissertatio de Sinedriis Hebraeorum* w T. 26 Ugo-

zwaną, była najprzód w wielkim Sanhedrynie w kościele Jerozolimskim, i trwała podług Maimonidesa aż do roku 40 przed zburzeniem Jerozolimy (i). Przeniosła się potem w inné miejsca, 71 osób składało tę magistraturę. Prezes pod imieniem *Nazi*, i Vice Prezes Oycem Synedrynu nazwany, trzymali pierwszeństwo. Od niższych władz sądowych szła appellacyą. Wszyscy podlegali jego rozkazóm, prócz Króla, który nie mógł być sądzonym (k). Oni stanowili o sprawach wa-

---

lina p. 1105. Zachodzą spory kiedy się zaczął *Synedrion*; nie był ón zaraz po powrocie z niewoli Babilońskiéy. Wrócony za rodu Askalonitów, pod Rzymianami odięte miał sądownictwo win głównych, prócz religijnych. Przenosił się *Synedrion* dziewięć razy, nakoniec w Tyberyadzie osiadł. Selden l. 1. p. 508. okazuje, że i u Chrześcian w pierwszych wiekach, Sobory nazywano *Synedrin*.

(i) Patrz oprócz Maimonidesa wypisy i wyjaśnienia z Babilońskiéy i Jerozolimskiéy Gemmary w T. XXV. Thesauri Ugolina.

(k) Baroniusz. T. I. ad annum. 51. §. 20. an. 52. § II. ad an: 57. §. 56. twierdził, że w Sanhedrynie sądzony był król, lecz w Mischnie w przedziale o Sanhedrynie c. 2. tit. *Horaiioth* wyraźné są słowa, Król nie sądzi, ani sądzonym być może. Patrz Seldena

żnych narodu, oni byli radą Króla i najwyższego kapłana. Mieli baczność nad wychowaniem. Oni sądzili winy całego pokolenia lub miasta i o fałszywych prorokach. Dwa były mniejsze Synedryny [l] z 23 osób złożone, które były niższą instancją. W tych sądach trzeba było do wydania wyroku, dwóch przynajmniej więcej krósek (m). Nakoniec, była najniższą instancją, złożoną z 3 osób. Często wybierały strony po jednym arbitrze, a ci między sobą iednego wybrali na Prezesa [n]. Takich kompromis-

---

de Synedriis Ed. Amstelod 1679. r. l. III. c. 9. p. 69.

(l) Patrz Seldena, Hermannii Witsii *de Synedriis Hebraeorum*, Friderici Bucheri *Synhedrium magnum Joannis Vorstii de Synhedriis Hebraeorum*. Buxtorf in *Lexicone* p. 1513. Te dwa Synhedryny były w Jerozolimie.

(m) Patrz przywiedzone dzieła. Wyrazy Mischny pod tytułem *Sanhedryn* c. 5. i Gemary, obydwie pod tym tytułem.

(n) Gdziekolwiek nie było 120 familii, nie mógł być Synedryn, a po dług Rabbina Nechemiasza, w Gemarze Jerozolimskiej, gdzie nie było 250 familii. W sporach zatem, gdzie nie było Synedryn obierali sobie arbitrow; ci aby rzecz skończyli, wybierali na Prezesa człowieka, w którym pokładali ufność.

sów iestestwo, zaświadcza Gemara [o] i zbiór Teodozého Cesarza (p).

Oblężenie Jerozolimy i wzięcie tego miasta przez Tytusa, wystawia nam okropną wściekłość iednych mieszkańców przeciw drugim, zaciętość w obronie, przenoszenie zgonu i katowni, nad opuszczenie sprawy powszechny. Milion sto tysięcy Zydów zginęło. Część pozostałych oddano na pastwę zwierzętom, na uczczenie urodzin Domicyana i wyniesienie Wespazyana na Cesarstwo. Część zdobyła tryumf, innych przedano (q). Zburzone zostało miasto. Sprawiedliwość Tyta, a może i wdzięki piękny Berenicy, Siostry Agryppy ostatniego Króla Zydów zjednały; 4ż Antyocheńscy Zydzi ocalonemi zostali. (r)

(o) Gemara Babyłońska tit: *Sanhedrin C. 1. tit. 5.*

(p) Cod. Theod. Lib. 8. tit. *de Judaeis.*

(q) Przedano dziewięćdziesiąt siedm tysięcy. Na uroczystość Domicyana urodzin dano drażącym zwierzętom dwa tysiące pięćset zydów. Większą liczbę oddano zwierzętom w Berycie w Phenicyi, na obchodzenie rocznicy wstąpienia na Tron Wespazyana. Do Rzymu zaprowadzono na tryumf siedmset. Patrz Flawiusza Józefa *de bello Judaico.*

(r) Lucilius Bassus i Publius Sylva dokoń-

Skazani Żydzi na opłatę tego podatku Rzymianóm, który w sposobie trwałej ofiary, dla swęgo oplacali Kościoła, i na znoszenié ustawnych ucisków, podnieśli broń przeciwko Adry nowi. Nie mogąc znaleźć współników w Chrześcianach, wysilali nad niemi okrucieństwo (s). Barcoqueba zbrodzień w rozbiórze swęgo nazwiska, które znaczy Syna gwiazdy, chciał okazywać sprawdzone prorocstwa Balaama, iż uwolni żydów od ucisku. (t) Padło znowu ofiarą pięćkroć sto ośmdziesiąt tysięcy żydów, w samych bitwach. Zginął Barcoqueba i sławny nauczyciel żydowski Abikha, który Barcoquebę nakoniec Mesyaszem uznawał (u). Odmieniła Jerozolima

---

czyli podbić zupełné Judzkiey *ziemi* krainy 72 i 75 roku Ery Chrześciańskiéy. Patrz Józeffa xięgę VII. R. 25. 30.

(s) S. Justyn apologia I. p. 70.

(t) Proroctwo to iest num. XXIV. V. v. 17. Patrz Diona Cassiusa l. 68. Bagnage Histoire des Juifs li. 4. ch. 12.

(u) Tému żydowi przypisują, że napisał xięgę *Jezirach* przyswoioną Abrahamowi. Kto tę xięgę przeczytá, przekoná się, iak wschodnio-pitagoryczne systema, w mniemania różnych szkół przekształcané, w ubiorze prawdziwie iest żydowskim.

nazwi-

nazwisko. Pod imieniem *Ælia* osadzono kolonią, świnię na iednéy bramie z kamienia wykutą postawiono. Żydóm niewolno było chodzić do tego miasta i w podróźniku Antonina (w) i Teodozégó czyli tablicach Peutingera (x) ieszcze Jerozolima to imię nosi. Pomału wróciło się to nazwisko miastu, ale nie panowanie żydów. Rządzili się iednak po zburzeniu Jerozolimy między sobą, nie wolno im było sądzić Kryminalnych spraw, choć i te sądzili ich zwierzchnicy i karę śmierci wskazywali. (y)

(w) *Vetera Romanorum itineraria, sive Antonini Augusti itinerarium, cum notis variorum* curante Petro Vesselingo ed. 1755. 4. Amstelodami.

(x) O téy tablicy którą wielu przyswajało Teodozému W: patrz Scheyba 1755 fo. Max. Vind. *Histoire de l'academie des inscriptions* T. 14. p: 174. 178. *Memoires de l'academie des sciences de Paris* 1758 et 1761. *Commentarii academiae Theodoro Palatinae* Vol: 5. *historiae* p. 105-126. Usunąwszy wszelkie spory mniéy gruntowné przekonać się można, że w połowie piérwszégó 5 wieku iuż ta tablica czyli karta była zrobioną.

(y) Origenes L. 6 c. I in Epist: ad Rom: *Judaeus punire non potest, nec adulteram lapidare, haec enim sibi vindicat romanorum po-*

Konstantyn wielkim zwany, wspierał Chrześcian, potem ich wyznanié ubezpieczył, nakoniec wiarę Chrystusa uczynił swoją i celniejszych wiarą. W 315 roku zagroził żydom rzucającym kamienie na tych, co z ich grona do Chrześcian przechodzili karą spalénia (z). Zaczęto budować Kościoły w Tyberyadzie i w Diocezarei, gdzie tylko sami mieszkali żydzi (a). Doświadczyli wprawdzie w 330 roku opieki od najwyższej władzy, kiedy rządcy Szkół uwolnionými zostali od wszystkich osobistych ciężarów i podatków, i równie to wyjęcie rozciągnięto do wszystkich którzy służyli Sy-

---

testas. Lecz in Epist: ad Africanum T. J. p. 28 ed. Par. 1735 mówi: Nunc cum Judaei Romano Imperio subjecti sunt, atque didrachmum tributum loco pendant, quanta sit permitte Cesare Etnarche illorum potestas, ita ut a Rege parum differat, compertum habemus. Exercet enim clam judicia, secundum legem Mosaicam. Quibus rei ad mortem damnantur. Non quidem cum plena omni ex parte libertate, sed tamen non inscio Imperatore, idque in Regione gentis longo tempore commorati, didicimus et pro certo accepimus.

(z) Cod: Theod: de Judaeis.

(a) Epiphanius haeresi: 30.

nagogóm (b), lecz w 536 r. zakazano już obrzezywać niewolników kupionych i przez nich pomnażać liczbę żydów (c). Obwiniono żydów, iż oni Sapora króla Perskiego namówili, do prześladowania Chrześcian (d). Podnieśli żydzi ieszcze brón w 354 roku, w wschodnich kraiach pod przewodztwém Patryka. Wycięcie wielu, spalénie Tyber-ryady, Diocezaréi i Diospola były karą słabego powstania (e). Julian Cesarz który Apostaty nosi imię, w listach swoich, (f) zostawił pamiątkę, iak chciał podnosić Jerozolimę. Szukał w tym czynie i wielkości sławy, (g) i chciał zniszczyć prze-

---

(b) Lib: 2 Cod: Theod: l. XVI.

(c) Cod: Theod: de Judaeis l. 5 i l. 1. Ne Christiana mancipia etc.

(d) Theophanes Chronographia ed: Paris 1655. pag: 19.

[e] Ammian, Marcellin L. XIV. c. II Socrates historia Eccl: l. 2 c. 35. Sozomen li: IV. c. 71. Theophanes Chronographia p: 33.

(f) Ep: 15. Ed: Wen: Alda 1499. r. Gibbon i le Beau zgodnie uznali, że ten list poczytany od niektórych za fałszywy jest prawdziwym.

(g) *Imperii sui memoriam, magnitudinem operum gestiens propagare.* Ammian Ed: Valesii l. XXIII. c. I.

powiedzenia czynioné przez Chrześcian, iż kamień na kamieniu wspaniałéy niegdyś świątyni, nie zostanie. Tąż samą ręką którą pisał Julian przeciw Chrześcianóm, (h) pisał także rozkazy aby Kościół Salomona, odnowił się (i). Ognie podziemne podług świadectwa dzieiów, zniszczyły pracę. Ammian Marcellin współczesny poganin, (k) Sokrates, Sozomen i pierwsi Oycowie Chrześciaństwa, (l) głoszą ten wypadek. Gibbon (m) iak Filozof, chce ten cud osłabiać. Le Beau (n) iak dzieiopis, náymniejszý niezneyduie wątpliwości (o). Skończył niebaw-

---

(h) Fabricius *Bibliotheca Graeca* l. 5. c. 8. p: 88. zebrał to rozrzuconé pismo.

(i) Ep: Juliani 29. Ammian, Marcellin X. 23.

(k) *L. I. XXIII. c: I.*

(l) Socrates i Sozomen 5go wieku pisarze. S. Ambroży 388 r. Ep: IV. p: 966. Ed: Benedict: S. Chryzostoma adversus Judaeos 383 r. T. 1. p: 580. Grzegorz Naziazeński tegoż samého roku 365 orat. IV. p: 110.

(m) *Histoire de la décadence de l' Empire Romain* Paris 1789. T. 5 p: 351.

(n) *Histoire du Bas Empire* Paris 1759. p: 265.

(o) Nasza religija iak sprawiedliwie Doktor Leardner uważá iest zbyt mocná, aby po-

nie życie potem Julian (p). Jego zgon stał się zniszczeniem nadziei żydów. Odtąd, pod władzą náywiększą części rządów chrześciańskich, rzadko doświadczali wyrozumiałości, często ucisku, a prawie zawsze pogardy.

§. II.

*Jaki był los żydów w wielu Państwach,
od śmierci Juliana Cesarza.*

Kiedy Juliana zwłoki oddano ziemi, a Jowian Tron Cesarzów na krótki czas osiadł, ważył się świat rządzony rzymską władzą między wiarą Chrześcian a Bogami, których Konstantyn opuścił, a Julian wracał. Jowian otoczony wyznawcami obudwóch wiar, ogłosił powszechną tolerancyą, w niéy zatém i żydzi byli zawarci. Upadł Ołtarz zwycięstwa, w przedsiönku Senatu w Rzymie (q) za Walentyniana, ale chlubił się

---

trzebowała pożyczac wsparcia od tego cudu. Wszystkie dowody z jednéy i drugiéy strony zebrął ten pisarz. Dla naszego dzieła iest to rzecz obca.

(p) 26 Czerwca 363 ru.

(q) Patrz obronę Symmaka wysłanego od

ieższe ten Cesarz, iż wolność wyznania wszystkim ubezpieczył (r). Zostawali żydzi pod Rządzcami, których sami wybierali pod imieniem Arabarchów, Alabarchów i Etnarchów (s), Archontów (t), Harab

---

Senatu w liście 54 X. 10. Jego listów Ed: Lugd: Batavorum 1653 r. 12. Prudencyusza rymy, w których upadek tego ołtarza i pogańskiéj wiary wielbi. Ed: Paris: 1687. Libana pro *Templis* Ed: Genewensk: 1634 r.

(r) *Testes sunt Leges a me in exordio Imperii mei datae, quibus unicuique, quod animo inbibisset colendi, libera facultas tributa est.* Cod: Theod: Lib: IX. tit: 16 le: 19.

(s) Wspomnienie Arabarchy bez żadnego wykładu, co to imię znaczyło, widzimy w Ciceronie ad Atticum l. 2 Ep: 17 i w Juwenalisie. Józef w. X. 19 Roz: 4 przywodzi Edykt Klau dyusza, iż August Cesarz pozwolił aby Żydzi Etnarchę w Alexandryi obierali za zwierzchnika, li: XVIII. c. I. mówi o przyięciu Agrypny przez Urzędnika w Alexandryi zwanego *Arabarcha*. Toż w X. 20 c. 5 za Justyniana Cesarza w Egipcie były w większój liczbie *Arabarchiae*, o których ten Cesarz w edykcie XI. R. 2. mówi: Ci byli zwierzchnicy i oddawali także od Żydów zebrane podatki skarbowi Państwa. Równie o Arabarchach Egipskich jest wzmianka. Cod: Justi: L. IV. tit. 61.

(t) Patrz użoną rosprawę Wesselinga *de Archontibus Judaeorum, ad inscriptionem Berenicensem*, w którój nadgrobné napisy tych

Hamanhig (u), Xiążąt wygnańców (w) w różnych epokach w wschodnich kraiach (x) i w Carogrodzie. Valens Cesarz prześladował Katolików, wspierał żydów i różnie wierzących Chrześcian (y). Teodozy wielkim zwany zniszczył wiarę Bogów, gruntował wiarę Chrystusa (z). Możliwym jeszcze poganóm potężny już rząd się opierał, a ustawnie ich liczbę i znaczenie władzą, nagrodą, karą i przykładem nawracanych zmniejszał. Żydzi nie byli w takim stanie silnego oporu. Gorliwość zatem rządu walkę z niemi trochę późnię, usuną-

---

urzędników tłumaczą się. Jest ona na k. 1159. 24 Tomu, Thesauri Ugolini.

(u) Patrz rozprawę Jakóba Rhenferda *de Arabarchis sive Etnarchis*. W tymże Tomie Ugolina p: 1133. Origines Ed: 1755 r. Paris: T. I. p: 28 mówi, że Etnarcha żydowski Królewską prawie miał władzę.

(w) Ten urząd był w Babilonii, nazywano go *Aichmolochtarch*. Patrz Prideaux, Histoire des Juifs T. IV. p: 72.

(x) Był także w Tyberyadzie oyciec ludu, tak nazywano zwierzchnika zamiast *Naziczyli* prezesa Synedrynu. Ten urząd Teodozy młodszy zniszczył.

(y) Valens *praecipuo cultu Judaeos prosequatur*, Theophanes *Chronographiae* p: 50.

(z) Patrz jego prawa i dziecie.

wszy pogan , zaczęła. Teodozy z Synami 598 ru. zakazał im wielożeństwa (a), i to jest prawo do którego Bazyliki (b) zdaia się odwoływać (c). Pierwszy Cyryll Alexandryyski Patriarcha 415 r. nie rumienił się bydź przywodzcą do gwałtów których Chrześciane przeciwko żydóm dopuścili się (d). Zaświadcza Sokrates (e) że ten wypadek , równie w ten czas za przeciwny duchowi religii rozumiany , rzucił plamę na Biskupa i na Kościół Alexandryyski. Padła w ten czas ofiarą wściekłości ludu Hypatia córka Theona nauczycielka Filozofii , którą Suidas [f] a

---

(a) *Ne quis Judaeorum morem suorum in conjunctionibus retineat , nec juxta suam legem nuptias sortiatur , nec in diversa sub uno tempore conjugia conveniat.* Cod: de Judaeis.

(b) Co są Bazyliki , patrz rozdział o prawie rzymskiém.

(c) *Juxta leges communes Judaei matrimonium contrahent.* Prawo Kościoła wschodniego z tych ustaw ten sám przepis wyraźnie dla potrzebney wiadomości umieściło. Patrz *Bibliotheca Iuris Canonici veteris.* Ed: Voelii Parisiis 1661. p: 1294.

(d) Wszystkie dzieie współczesné i późniejszye *kompilacye.*

(e) Sokrates li: VII. c. 15.

(f) Pod słowém Ipatia Ed: 1705 *Cambridgae.*

piérwéy Biskup Synesius iéy uczeń (g) ze
czcią wspomnieli. Okropny przykład sio-
ści Biskupa i słabości rządu w 418 r. przez
Sewera Biskupa na wyspie Minorce powtó-
rzonym został. (h)

Prawa zaś Arkada i Honoryusza w 418
roku postanowiły, aby żydzi w pałacu Ce-
sarskim i w wóysku urzędów nie mieli. U-
rzędnikami mieyskiémi i rzecznikami tylko
bydź mogli (i). Wpływ Chryzostoma które-
go mamy dochowané mowy przeciwko ży-
dóm, wyiednął prawo oddaiące żydów w jch
sprawach urzędnikóm i prawóm państwa.
(k) w 439 ru Teodozy młodszy zabronił
im sprawowania urzędów, nowé Synagogi
stawiać zakazał i karami zagroził tym,

(g) Ep: 10. 15. 16. 55. 80. 124. 153. Ed:
1653. ru.

(h) Fleury Histoire Ecclesiastique. Ed: Bru-
xelles 1725 8. T. V. p: 490.

(i) Cod: Theod: *de Judaeis*.

(k) Cod: Theod: li: 10 de Jurisdicti: zacho-
dzi różnica co do słów téy ustawy, w tym
zbiorze umieszczonéy, a przeniesionéy w zbiór
Justyniana. Wyłączono bowiem sprawy *de su-
perstitione Judaica*, a w Kodexie Justyniana za-
pisano, *tam ad superstitionem, quam ad fo-
rum et leges*.

którzyby Chrześcian do swoiëj nawracali wiary (l).

Justynian Cesarz chciał rozkazywać summienióm. Zawieraiaę iego prawa srogość przeciwko różno-wierzącym (m). Samarytanie część żydów, doświadczeni większego gwałtu (n). Żydzi Rabbaniści łączyli się z niëmi. W 529 roku w zmowie z Persami podnieśli rokosz. Otrzymali karę w zniszczeniu, mordach (o) i zburzeniu świątyni w Cyrenaiku, która starożytnością swoią podług podań, miała do Salomona dochodzić czasów. (p) w 556 roku zbuntowali się żydzi w Palestynie. Prędką i skuteczną surowością przeszkodziła dalszëmu powstaniu. Pozwolił im Justynian czytać Bibliią w języku w jakim chcą w szkole: zakazał im Mischny, to iest drugiego prawa (q). Wyłączeni zostali żydzi

---

(l) Cod: Theod: de Judaeis.

(m) Patrz iego Kodex *i novellae*.

(n) W Kodexie i Nowellach.

(o) Theophanes p: 152. Cedren p: 369. należy także czytać R. 13 i 28 *Historiae Arcanae* Prokopa.

(p) Theophanes p: 194, 195. Cedren p: 385.

(q) Nov: 146, Grecká Bibliia powinna była bydz czytana, podług Aquili przekładu, czyli

od wszystkich urzędów (r). Phocas w 610 roku, ten ukoronowany potwór, kazał ochrzcić wszystkich żydów. Powstanie powszechne przeciw temu gwałtowi nazwano buntem. Rospacz uzbraiała żydów, siła była w rękę Phokasa. Żydzi stali się ofiarą (s). Za Herakliusza w 615 roku ogłoszone prorocтва iż lud nieobrzezany zniszczy wschodnie Państwo; podniosły nadzieie żydów, rozsrożyły Herakliusza: kazał gwałtownie chrzcić żydów (t), a pełen boiaźni aby mu niewydarli korony, przez Posłów do Hiszpanii a potem do Francyi wysłanych żądał, aby żydzi albo przyjęli chrzest, albo śmierć lub wygnanie odnieśli. Aimoin rancich opisując to poselstwo, zdaie się urągać Herakliuszowi, iż nie zrozumiał gwiazdo-wieszczków, a w miejscu żydów, powinien był znaydować

---

70 tłumaczów. Patrz także Voelu: *Bibliothecam Juris veteris canonici*.

(r) Le: ult: Cod: Just: de Judaeis i w Nowelli 45 *honore vero fruuntur nullo, sed sint in turpitudine fortunae, in qua et animam volunt esse.*

(s) Cedrenus p: 506. Zonaras T. 2 p: 80.

(t) Theophanes p: 251. Cedron p: 408.

nieprzyjaciółmi Saracenów (u). Leon Jzauryeński 722 roku, ponowił rozkaz aby żydzi zostali Chrześcianami. Zagrożeni śmiercią przestali na krótki czas obrządków, przyjęli wiarę z nienawiścią, a za pierwszą sposobnością porzucali ją z wzdargą (w). Sobor II. Niceński nie był przychylny żydom. (x) Bazyli Macedończyk w 874 roku podobnym chciał być apostołom. Po śmierci jego wrócili się przewróceni żydzi do swęgo wyznania. Pochwały które Konstantyn Porphyrogenit daie przedsięwzięcióm tego Cesarza (y) nie zniszczą wstrętu, który czuimy od zgwałceniá náyświętszého prawa wolności wyznania wiary, podanéy od tylu pokoleń.

Mahomet, dwoiaką Wodza i Proroka sprawuiąc władzę, chciał z początku żydów mieć wspólnikami wypraw i pomnożyć nie-

---

(u) Ed: Par: 1514 p: 65.

(w) Theophanes p: 336.

(x) 787 ru. c. 8 zakazuie żydom kupowania niewolników, i staranié o ochrzczenié żydów porucza.

(y) Scriptores Byzantini Ed: Paris: 1685 p: 210.

mi liczbę wyznawców nowéj wiary. Ten co głosił, że wskrzesza wiarę Abrahama (z), co wierzącym w jednégo Boga, a różniącym się w jnych opiniach, obiecywał Niebo (a). Koran dopełnieniem świętych xiąg nazywá (b) a nakoniec w Jerozolimie chciał mieć siedlisko swoiéj Religii; nie mógł bydz przeciwnym żydom. Lecz gdy Nadhireńscy żydzi zabić Mahometa chcieli, a Koraidcy opuścili go walcząc pod iego znakami (c), porównał ich do osłów noszących xiązki, nie oszczędził przeciw nim obelg (d), orężém zaś to nienawistné ludzióm (iák twierdził) plemię niszczył, i osady żydów Nadhireńskich, Kainakaidzkich, Koraidzkich i Chaybareńskich ledwo niezupłnie zburzył (e). Wydał dopiéro rozkaz, wyplenienia inaczéj wierzących ieśli haraczu niezapłacą (f). Przed zgoném swoim miał wydać wyrok,

---

(z) Alkorani Sur II. 125, 135.

(a) Sur II, 61.

(b) Sur III. w pocz: VI 95.

(c) Abulfeda vita Mahomedis ed. Gagucir p: 61, 76, 77.

(d) Sur, 11, 78, 89, 93.

(e) Abulfeda p: 61, 71, 87.

(f) Sur IX. Sur XL. VIII.

aby dwie Religie w Arabii nie miały miéysca (g). Twierdzi wielu, że tenże sám Mahomet wydał przywileia wolného wyznania różnéy religii ludzióm. Zatrudniono uczonych Europy kopiami testamentu Mahometa (h). My tylko o losie żydów za jego życia z Alkoranu i dzieiów wyraziwszy, w obcé naszemu przedmiotowi spory niewdaiémy się, i ciekawym czytelnikóm rozprawę uczonego Tychsena, polecámy i).

Omar pozostałych żydów w Arabii wypędził [k], późniéy nieco wzgardzeni żydzi, opiekę prawa w mahometańskim państwie zyskali. Na zachodzie z ułomków zwalisk rzymskiéy monarchii podniosły się liczne królestwa, szanowano w jednych Prawa Teodozégó, w których zapisané są srogości przeciwko żydom (l); w jnnych duch nieto-

---

(g) Elmacini Hist: Sarace: ad a. VIII.

(h) Patrz rozprawę Tychsena *Commentatio qua disquiritur, quatenus Muhammedes, aliarum Religionum Sectatores toleraverat.*

(i) Comm: Soc: Götting: T. XV. p: 152.

(k) Tamże.

(l) Patrz obadwa Teodozégó i Justyniana Kodexy. Wiedzieć potrzeba, że kodex Teodozégó był zachowany w Hiszpanii i w niektó-

lerancyi, widoki łakomstwa, stawiały Izraelitów za przedmiot nienawiści, za źródło zysków.

Odsunięty żyd od urzędów, od wóyska i wszelkich spraw publicznych, w południowey Europie zaczął bydź kupcém, handlował pieniędzmi, handlował towarami. Zołnierz wzdrygał się handlu. Chrześcianin danié pieniędzy na użytek poczytywał za grzech lichwą nazwany. Duch praw naiezdnicznych narodów, przyniósł nám tylko co do zasad trwałe lenniczné systema; inné przepisy nie były tylko do czasu i do okoliczności. Prawodawca nayeściej nie przebiegał myślą pożytków lub szkód pokoleń, ale patrzył tylko na ludzi, którzy mu byli współczesnemi. Ceniono więc wygodę z pracy żydów, zazdrozczono im zysków, które dzielić ieden nie śmiał, drugi niechciał. Pozwalano im zarabiać na potrzebnych. Ośmielono się

---

rych Prowincyach Francyi, nim wróciła się powaga praw Justyniana. Conringius *de origine Juris Germanici* ed. Helmstad: 1665. p: 109 sprawiedliwie uważa, że w kapitularzach Karola W. i Jego Synów, są wyjątki z Kodeksu Teodozého.

zyski wydzierać. Nakoniec srogość lub obojętność rządu, uniesienie się w gorliwość, sprawiedliwość nawet im wymierzona, stwarzała tego rozrzucanego ludu nieszczęście.

Za Teodoryka Króla Ostrogotów we Włoszech (m), zburzyli Katolicy w Rzymie i Rawennie Synagogi. Teodoryk wzruszycielów spokoyności ukarał. Ci, co widzieli, że bezkarnie upadały świątynie bogów pogańskich, poczytywali za winę, iż zniszczenie Synagog rozgniewało władzę. Teodoryk, który podług własnego wyznania, Religii nakazywać nikomu nie mógł (n), został ohydzonym, a każdy ocalony żyd zdawał się przypominać, iż dla iego sprawy krew wiernych przez kata była wylaną.

Przeszedł ten wstręt ku żydom, do drugiej części Gotów w Hiszpanii. Sobór Toletański 589 r. (o) ustanowiwszy te zakazy, które zbiór praw Cesarskich zawierał, do

---

(m) Umarł 5o Sierpnia 526. r.

(n) *Religionem imperare non possumus, quia nemo cogitur ut credat invitus.* Cassiodor: Var. l. 2 ep. 2 ep. 26 ed. Rotomagensis 1679. T. 1. p. 55.

(o) Concil: ed: L'abbei T. V. p. 1613.

dął zlecenie chrzczenia dzieci żydowskich. Poselstwo Herakliusza Cesarza o pogorszenie losu Izraelitów (p), otrzymało skutek. Nawracano gwałtownie do wiary, a kiedy ięć tych ofiar obijał się o dwojaką religii i rządu władzę, Sobor Toletański 633 r. (q) zakazał gwałtownie nawracać; lecz ci których przymus policzył między Chrześciany, zostać mieli w téj wierze. Dzieci zaś wszystkich żydów chrzczone bydz miały, i wierne go iuż spodziewano się pokolenia. Zbiór praw Wizygotów stanowi, aby żyd przechodzący z jednej Prowińcyi do drugiey stawał przed Biskupem (r) w dni uroczyste; od pasterzów katolickich powiñni byli słuhać kazań (s). Święta nie dozwolono im zachować (t), obrzezywać dzieci poczytano za winę (u). W nierozumnem nadużyciu władzy powiedziano, że brónić swoiey wiary nie powiñni (w). Niedozwolono czytać tych

---

(p) Patrz Aimerna.

(q) Concil: ed: L'abbei T. V. p. 1702.

(r) Leges Visigoth: li 2. titt: 3.

[s] Li: 20. Ib. li: 12. titt: 3. li: 22.

(t) Ib: li: 2. titt. 5. li: 3.

(u) Ib: li: 12. titt: 2. li: 7.

[w] Ib: li: 12. titt: 3. li: 9.

xiąg, które wiara Chrześcian potępia (x). Wymuszano aby potrawy zaprawioné wieprzowiną iedli, mięsa świnięgo nieiedząc (y). Sprac iedliwie Montesquieu mówi, że dwoiakié w tey mierze wyrządzano okrucieństwo, że przymuszano gwałcić religią, a zostawiono iéy pozory. Przymuszano aby się różnili od opinii własnéy i oyców, a oznaczono ich oddziałem hańby. Uciśnięni, porozumianémi byli o związki z Maurami. Sobor 694 roku ogłosił iż żydzi wyzutémi są z dóbr wszelkich. Rozdanémi bydź mają chrześcianóm iak niewolnicy, podług rozrządzenia króla; z tym warunkiem, aby obrządków swoich nie sprawowali, a ich dzieci w siódmym roku, zaczęli uczyć się wiary Chrystusa (z).

W takim więc ucisku dawali żydzi ręce buntownikóm; a szpiegów nieprzyjaciółóm; karano prawdziwé i fałszywé zbrodnie, pieniądz gubił i odkupował podeyrzanych (a). Pod Maurami doświadczali żydzi opieki.

---

[x] Ib. 12. titt: 5 li: 11.

[y] *Esprit des Loix* li: 9 ch: 16.

[z] *Conciliornm* ed: Labbei T. VI. p. 1363.

[a] *Histoire des hommes* Espagne T. 1. p.

We Frańcy Sobory ogłosiły, co prawa rzymskie ustanowiły o żydach, i ustawę świecką naznaczyły cechą duchownej władzy (b). Dzieie Grzegorza Turoneńskiego składają świadectwo iak gwałtownie nawracano (c); iak Childeryk III sám nawracał (d). Aimoin mnich uwiadomia (e), że Dagobert na żądanie Herakliusza żydów wypędził. We Włoszech, Sycylii i Sardynii, podniósł się lud przeciwko żydom. Grzegorz wielki bronił ich w imie religii, która żąda ofiary serca, nie gwałtu (f). Przypomniął cesarzów prawa, większy surowości nie żądał. Częstkowe były w téy obszernej krainie powstania, ogólnych nie było przesładowań.

W Niemczech do Karola W. mały handel był w ręku żydów, a urzędy nawet

---

[b] Sobor w Auvergne kanon 9. Sobor maçonski kanon 15. i Sobor piąty pa'yski.

[c] Lib: V. c. XI p. 56 ed: pa'yskiej 1522 roku

[d] Lib: VI c. XVII p. 52 zaświadcza Grzegorz Turoneński *Corpore tantum ablutit non corde, ad ipsam quam prius perfidiam habuerunt, transierunt, Deo mentiti sunt.*

[e] Lib IV p: 64 ed: 1514.

[f] *Epistolarum* li: IV ep: 6. Lib: VII ep: 5.

w niektórych miastach posiadali (g). Kapitułarze Karola W. i jego synów (h), zakazały żydom iakąkolwiek władzę nad chrześcianami sprawować, i chrześciańską czeładź trzymać.

Za Ludwika dobrowolnego *Debonnaire*, Agobard Arcy-Biskup Lugduński, którego historia z wielu względów zachowała imię; uniósł się w gorliwości przeciwko żydom, zakazywał kupować nawet wina i żywności od żydów, a słabemu wyrzucił cesarzowi, iż w opiekę swoją ich przyjął (i).

Słabła i podnosiła się nienawiść ku żydom do środka 11 wieku. Odmieniać lub wstrząsać wszystko się zdawało, kiedy Piotr Pustelnik równie uzbroił królów, iak motłoch ludu, dla odzyskania ziemi świętęy. Pierwszą krucyata w końcu XI wieku ogłoszoną (k), więcéy dotknęła żydów bezbronnych w Europie uważanych iak potomków za-

---

[g] Wiederburg *Vermischte Nachrichten* Halle 1751 p: 356.

[h] Li: 6 c. 117 c. 120 w kodexie *Legum antiquarum* Friderici Lindenbrogii, ed: Francofurti 1693.

[i] Ed: paryska Balura 1666 r. T. I p: 98.

[k] W 1098 roku.

bóyców Chrystusa, więcéy ich wytępiłá w oyczystych siedliskach, niż Saracenów w wschodnich kraich. Za Fryderyka I w roku 1146, mnich Rodolf pobudzał lud w Niemczech aby żydów wycinano (l). Powolné były tłumy tému zachęcieniu. Powaga S. Bernarda (m) umnieyszyłá nieszczęścia Synów Abrahama i Jakóba. Ktokolwiek ważne liczy epoki, dostrzegá w XII wieku zastanawiające odmiany. My w naszym tylko przedmiocie krótki stosunek przyczyn do zaświadczonej historyą skutków zrobimy. Krzyżowné wyprawy dały nowy pęd przemysłowi, nowy ruch rządóm. Nowi zatém kupcy zażdrościli majątku dawniéy nabytého żydóm, i uważali w nich wspólników zysku, który sobie z wyłączeniem innych upewniali. Uprzywileiowani lichwiarze pod imieniem Lombardów i Caursinów (n) znani, łączyli się z ich nieprzyjaciółmi. Nienawiść do obrzezaného ludu Sa-

---

(l) *Otonis Frisingensis Chronicon* p: 215.

(m) *Judaei non sunt trucidandi, non sunt persequendi*, op: t: 5 p: 563.

(n) *Matheus Parisiensis ad: an: 1235 i 1255. Bodin de Republica I: VI. c. 2.*

racenów, stawiała nieco podobné a mniéj trudné przedmioty do pokonania pospólstwu. Nauki nié rzuciły poświaty, iak w klasztorach mnichów, których legendy czyli życia cudowną przyymowały postać, a nie ieden pisarz liczył sobie za zasługę, gdy albo pomnażał słownik obelg przeciwko żydom, albo o straszne występki ich obwiniął. Nieznane dawniéjszym wiekom, iak sprawiedliwie Fleury uważa (o). nastąpiły oskarżenia żydów o kradzież i zabójstwa dzieci chrześciańskich. Pomnożyli się męczeńnicy, lekko-wierność policzyła ich między świętych, często nawet bez władzy kościoła (p). Pomnożyła się nienawiść przeciwko powołanym, choć najczęściej nie przekonanym sprawcom takich zbrodni. Włoscy prawnicy pod Fryderykiem I ogłosili prawidła o nieograniczoności władzy cesarza. W lenniczym systemacie żyd nie był uczestnikiem zasługi i nagrody żołnierza. Niezostawało mu tylko miejsce wśród niewolnéj czeladzi, a tę li-

---

(o) T. 15. Ed: Bruxelskiéy p: 442. T. 18. p: 409.

(p) Acta Bollandistarum T. 8 pod dniém 28. marca T. 10. p: 505. p: 538.

czono między własności ruchomé panów. Wszystkie te okoliczności razem i oddzielnie wzięte, sprawiły bezprzykładné w dziejach pogorszenie losu żydów.

We Francyi Filip August w dzieciństwie swoim nasłuchawszy się o winach żydów, o potrzebowaniu krwi chrześcian, o czarach, iak współczesny iego życiopis i lekarz Rygord zaświadcza (q), w 1181 roku rozkazał żydom we trzy miesiące wyjść z krajów iego władzy podległych. Skonfiskował majątek nieruchomy, długi które mieli uznano za nieprawé, wszelako dłużnik piątą część oddać winien monarsze (r). Nakoniec Synagogi wszystkie przemienić kazano w kościoły. W ten czas na łonie rozpaczy wynalezli żydzi wexle, ten środek, przez który w kilkunastu niedzielach, jeden pieniądz wszystkie Europejskie obeydź może kraie (s). Nadzieia mienia od żydów pie-

---

(q) Rigord w zbiorze Du Chesna T. V. p: 8.

(r) Patrz w tymże Rigordzie różne wnioszkowania w téy mierze.

(s) Patrz o początku wexlów dosyć dokładné opisanie w Raynalu Hist: Phil: T. I.

niędzy, ofiary od nich dané, nakłoniły tegoż samego Filipa Augusta, iż w 1198 r. ich powrócił, niektóre dawszy prawidła (t). Ludwik VIII przepisał, że żadnéj prowi-zyi brać niebędą; długi o które przez pięć lat nieupominaią się, nikną; a długi niedawné, tymże żydom należné w ręce ich panów w dziewięciu terminach miały być zapłaconé (u). Każdy żyd uważany był za własność pana, (w) niewolno mu było o-
dęszyć z dóbr jednych do drugich bez pozwolenia właściciela; przedawano ich sá-
mych i razém z ziemią na której mieszkali, (x). Obcowanie z żydówką poczytywano za sprawę równą obcowaniu z suką (y). Święty Ludwik który chwalił nawrócenie ży-

---

(t) Rigord: p: 42.

(u) Lauriere *ordonnances des rois* ed: 1720. f. T. 2. p: 44.

(w) *Sert - on main mortable ; justiciable de corps , et de Chastel de seigneurs , dont il étoit couchant et levant.* Lauriere *ordonnances des Rois de France* T. I. p: 16 i 48.

(x) Tamże.

(y) *Quia habere rem cum Judaea a Christiano , est rem habere cum cane.* Joannes Gal-lus quaest: 197. Patrz Du Canga *Glossarium*, pod słowem *Judaei*.

dów a świeckim radził aby ciała bluznierców bez sądu przebijali, [z] zakazał wszelkiego pożyczania chrześcianóm na prowizyą, dał trzy lata czasu do uiszczenia się dłużnikom (a). Nakoniec nękanie ustawnie, obwinieni za Filipa V w 1320 r., iż namowieni od Maurów, z trędowatými truli studnie, znajdowali śmierć z własnéj ręki (b) i z ręki katów. Wypędzeni z Francyi nosili céchę swęgo nieszczęścia. Kazano, albo czynnie zachęcano żydów do nawrócenia, a majątek nawracanych, iako z lichwy zebrany konfiskowano. Dopiero Karol VI tę ustawę zwyczajową uchylił (c).

W Anglii 1189 r. rzuciło się pospólstwo na żydów; powszechné ich prześladowanie

---

(z) *Mais doit homme, lay quand il oit mesdire de la foij Chretienne, defendre la chose non pas seulement des parolles, mais á bonne espée tranchante, et en frapper le mesdisant et mescreants a travers du corps, tandis qu' elle pourra y entrer.* Joinville vie de St Louis p: 11.

(a) Lauriere p: 55.

(b) Velly Histoire de France ed: Paris: 1769. T. VIII. p: 105.

(c) 1365 r.

które dla zysku Rychard Król zaczął (d), do tego przyszło stopnia, iż sami siebie żydzi palili aby w ręce chrześcian krzyżowników nie wpadli (e). Za Jana Króla twierdzono, że Królowie mają prawo nakładać na żydów tyle ciężarów, ile im tylko się podobá. Nałożono na iednego żyda 10,000 grzywień z ostrzeżeniem, aby każdego dnia po iedney grzywnie płacił [f]. Rwano iednému żydowi zęby, aby dawał pieniądze, i dopiero za ósmym dał 1000 grzywien [g]. Prawnik Bracton (h) poważnie utrzymywał, że żyd co zarabia, nie sobie ale królowi zyskuie, i przy-

---

(d) Gvilhelmus Neubringensis w zbiorze rerum anglicarum vetustiores scriptores, ed Heidelberg: 1687. L: IV c. 7 p: 441. mówi o Richardzie., *excaudit non quidem sincere, id est causa fidei tantum, sed eorum vel emulando felicitatem, vel inhiando fortunis, et agebat sine ullo conscientiae scrupulo, hilari furore proprium cupiditatis negotium.*

(e) Patrz kilka kart Gwilelma Neubring-skiego od kar: 441.

(f) Henry Histoire d' Angleterre ed: Paris: 1789. T. 2 p: 549.

(g) Hume histoire d' Angleterre.

(h) Zył w XII. wieku.

czyny, godne takiego mniemania przywo-
dzi [i].

Henryk III na kilka lat żydów przedał
bratu Richardowi, kilka słów Mateusza Pa-
ryskiego [k] o tém wypadku daią doskona-
ły obraz tego zdarzenia. Edward I pod różné-
mi pozorami 280 żydów powiesił i ich ma-
iątek zabrał, [l] nakoniec; 1290 r. wypę-
dzonemi zostali [m].

W Węgrzech wysilono za Kolomana o-
krucieństwo, stanowiąc iż żydowki wybie-
rać powinny chrześcian za małżonków, a na
biesiadach ieść winni wieprzowinę [n], wkoń-
cu zaś piętnastego wieku widzimy kary
na żydów dzieciobóyców w Tyrnawie [o].

(i) *Judaeus vero nihil proprium habere po-
test, quia quid quid acquirit, non sibi sed re-
gi acquirit; quia non vivunt sibi ipsis, sed
aliis, et sic aliis acquirunt et non sibi ipsis.*
Bracton l: 5. Fr: 4. c. 6.

(k) *Quos Rex excorcoverat, Comes ex-
viscerat.* Matheus Paris: ad an: 1255.

(l) Henry T. IV. p: 44.

(m) Tamże p: 483.

(n) 1115 roku.

(o) 1496. r. żydzi na mękach przyznali,
że koleją kraików staraia się o krew katolicką,
na leczenie różnych chorób, i że ta kolęj na

W Hiszpanii w 1236 r. wycinano żydów, a duch prześladowania wzmagął się w miarę upadku Maurów [p]. Wiadome są ciągłe srogości przeciwko żydom, które rząd świecki i religijny w tém państwie wymierzały. W Lizbonie wyrok 1496 r. wydany przez Emanuela Króla, aby dzieci żydowskié chrzcic, sprawił, że rodzice dzieci swoje wrzucali w studnię, przekładając ich śmierć nad gwałtowné ochrzczenié (q). Wstręt powszechny od takiego czynu, który wszyscy czuć powinni, a Marriana upowszechnił [r], nie wstrzymał pospólstwa; dziesięć lat późniéj nowo nawróconym nawet przechrztóm nie przepuściło [s].

W Niemczech żydzi uważani byli przez cesarzów za niewolną czeladź (t), Fryde-

---

Tyrnawę przyszła, w którój dziecko zamordowali, Bonfini *Rerum Hungaricarum* l. 4. sec: 5. ed: 1581. r. f. p: 718.

(p) Patrz Odoryka Raynalda pod R. 1238. n. 48.

(q) Spondani T. 24. p: 571.

(r) Ed: 1678. Madrit: li: 26, n: 13.

(s) Marriana li: 28. n. 24.

(t) *Servi Camerae. Kayserliche Knechte.*
W dzieńé Petri de Vincis *Cancellarii quondam*

ryka II 1238 r. przywilej twierdzi za rzecz pewną, iż władza cesarską od dawniego czasu na pomszczenie się zbrodni żydowskiej wieczną im wskazała niewolę (u). Po takim oczewistym prawności dowiedzeniu, nie dziwny się że cesarze rzymsko-niemieccy uwalniali xiążąt i miasta od opłacenia długów żydom winnych [w], że Hen-

---

Friderici II. Imp: Rom: Li: VI. ed: Ambergensis 1609 r: 8: p: 712 jest przywilej Fryderyka II dany żydom, w którym są te słowa: *quod omnes, et singuli Judaei, de gentes ubique per terras nostrae jurisdictioni subjectas, christianae legis, et imperii praerogativa, (qua dominamur et vivimus) servi sunt nostrae camerae speciales.* etc. Prawo zwané *der Schwabische Spiegel* c. 146 twierdzi, że Tytus żydów kamerze cesarskiej nazawsze darował, i ztąd nad tym narodem prawo Cesarzów wyniknęło; spory zachodzą kiedy to przyswoienie władzy nastąpiło. Ja w te uczone spory wchodzić nie myślę.

(u) *Cum Imperialis auctoritas, a praeis temporibus ad perpetuam Judaici sceleris ultionem. Judaeis perpetuam indixerit servitutem.* Przywilej Fryderyka II 1238 r. u Lambeciusza. *Commentarii Bibliothecae Vindebonensis* p: 80.

(w) *Meiners historische Vergleichung der Sitten und Verfassungen der Gesätze. Hannover 1793 T. I 8. p: 225.* Czynniono te dary

ryk III cesarz w 1508 r. żydów Rubeackich i Sultzkich Jánowi Biskupowi Strazburgskiemu darował. Ten w ru. następnym wie-
lu żydów na ogień wskazał [x], a mieszczanie Wormaccy, podobny dar od Karola IV [y] w 1348 r. otrzymali. Ludwik Bawarczyk w 1537 r. miastu Kolmarowi dał ich w za-
stów (z). W czasie powietrza 1549 r. nara-
dzały się poważnie miasta, czy żydzi są spraw-
cami téy klęski, i wycinano ich bez litości [a]. Każdego niemieckiego xięstwa i miasta
otworzmy dziecié, wysilonégo okrucieństwa

---

z mocy iak rozumiano władzy cesarskiéy, iakoż w liście Fryderyka II do Króla Francuskiégo, w listach Petri de Vincis, p: 95, ten jest wyraz per quam [Imperator] *ridiculose legi subjicitur, qui omnibus legibus imperialiter est solutus*. Takie to prawidła wydała Irneriusza szkoła.

(x) Schöpflin *Alsatia illustrata* ed: Colmarien: 1761. f. T. II. p: 81. Napis tego szkaradného czynu w Kościele Rubeackim do czasu rewolucyi zostawał.

(y) Joannis Friderici Schannat *Historia Episcopatus Vormaciensis*. Ed: Francofurti. 1754. f. T. I p. 596.

(z) Schöpflin *Alsatia illustrata* p: 365.

(a) Tamże p: 545. Döhm *über die bürgerliche Verfassung der Juden*. 1783. Berlin

znaydziemy pamiątki. Nie pomnażamy ich obrazów dla czytelnika, te które mu wystawiliśmy są dosyć okropné [b].

Duchowná naywyższą w Papieżach władzą często broniła żydów, rzadko uprawniała prześladowanie. Alexander II 1058 r. chwalił biskupów francuzkich, że bronili żydów. Woynę przeciw Saracenóm nazywał sprawiedliwą, bo walczą, lecz żydzi odda-

---

und Stettin p: 38 przywodzi świadectwo, iż żydzi Wormaccy, Ratyzbońscy i Ulmieńscy, na obronę swoją zfałszowali dowody, iż ich osada w Niemczech jest dawniejszą od śmierci Chrystusa, a zatem nie są potomkami zabójców Zakonodawcy Chrześcian, lecz i to sfałszowanie dzieiów nie pomogło nieszczęśliwym.

(b) Nie przestawano na wysilaniu wzgardy i okrucieństwa na żyjących żydach: po śmierci nawet gdy iak złozyńcy ginęli, różnić ich chciano haniebną oznaką od winowayców Chrześcian. W ustawach dla miasta Brünna, między 1550, i 1560: rok: zebranych i na ratuszu tego miasta będących, a przez Monse Versuch über die älteste Municipal-Rechte von Mähren wydanych, czytamy. *Pileus de scultella ligno quodam elevato superius scultellae, more Judaico inposito factus cum pice ardente, crinibus et capiti Judaei impressus, cum eodem pileo, ut a Christianis suspensis discernetur, patibulo, catenis et ferramentis, cum collo, ventre et pedibus est affixus.*

ią się wszędzie niewoli [c]. Innocenty III w 1198 r. zakazał przynaglać żydów do chrztu, odbierać gwałtownie majątek, znie-
ważać ich cmentarze [d]. Sobor III Latera-
neński 1215. r. rozkazał, aby żydzi mieli
znaki, któreby ich różniły od chrześcian [e].
Grzegorz IX w 1236 r. wzywał litości dla
tego plemienia we Frańcyi i w Hiszpanii,
kiedy fałszywą gorliwość Krzyżowników od-
bierała życie, a wyuzdané łakomstwo wy-
dzierało majątek [f].

Wstrzęsła się iednak spokojność żydów
pod tym Papieżém. Jeden przechrztą okazał
talmud Grzegorzowi IX, i wyszczególnił
będące w nim błędy. Papież poruczył arcy-
biskupóm i biskupóm we Francyi, Anglii,
Nawarze, Kastylii, Lionie, Portugalii, w je-
dnym dniu zabrać xiążki; zabrano, i 20
wozów spalono [g].

Innocenty IV 1244 r. pochwalił Lud-
wikowi IX to gorliwe wykonanié życzeń po-

(c) Fleury T. 15. p: 181.

(d) Ep: li: 2. Ep: 30.

(e) Ka: 65. a w kilku edycyach karta 15.

(f) Odoryk Raynald pod r. 1236. Nro 48.

(g) Fleury T. 17. p: 596.

przednika, polecił jednak Eudesowi Legatowi ściślejszy rozbiór rzeczy, i tolerować to pozwolił, co cierpieć można (h). Legat przyniesione potępił xięgi, o innych dać obiecał wyrok.

Honoriusz w 1286 r. w Anglii, polecą surowość na Talmud. Biskupi znajdujący podług swęgo wyznania w kanonach, że żydzi przeznaczeni są do niewoli, a Chrześciance do wolności, chętnie posłuszeństwo poświęcili naywyższemu zwierzchnikowi (i). Ján XXII w 1320 r. palić każe Talmud ale żydów od gwałtów bronić poruczą (k), w 1358 r. skrwawięnię hostyi przez iednego kleryka w Passawie, uzbroiło lud przeciwko żydom, których sprawcami tego występku nazwano (l). Władza Papięska potwarcę kazała karać, żydzi ocalonęmi zostali (m). W czasie powietrza 1348 r. przeciwko wściekłości ludu, który żydzi byli

---

(h) Tamże.

(i) Conc: T. XI p: 2163. Sobor ten był w Exiester 1287 r. 16 Kwietnia.

(k) Fleury T. 19 p: 288.

(l) Raynald pod r. 1358.

(m) Tamże.

przedmiotem, bulla Papińska iedyną była obroną (n). Sobor Bazyléyski 1434 r. rozkazał, aby przymuszać żydów do słuchania słowa bożego, posyłać do ich szkół ludzi uczonych, dla nawracania. Ponowiono przepis, aby chrześciance z niemi nieobcowali; nakoniec postanowiono, aby mieli znaki różniące ich w ubiorach z chrześciance (o).

Liczne pisma twierdzą, że Papięże wydawać mieli brevia żydom na lichwiarstwo, czytałem podania o téy swobodzie: pewności że były nie widzę (p).

§ III.

Zkąd żydzi do nas weszli, i iakiego doświadczali losu.

Kiedy do nás żydzi weszli, rzeczą iest niewiadomą. Rozmnożyli się od czasów niepa-

---

(n) Raynald pod r. 1348 n. 55.

(o) Na Sessyi 19. L'abbe Conc: T. XII p. 547, mam téy szczególny Sessyi wyrok z pieczęcią, z Soboru do Polski przysłany.

(p) Fischer Handlungsgeschichte w T. II obszernie w tey mierze mówi, przywodzi Hoberliua, iż te przywileia czytał. Wiadomo iest uczonému światu, iak Fischera dokładność iest

miętnych, iak Naruszewicz mówi (q), od niemieckich krajów przystęp był łatwy. Taż sama wygoda, którą czynili w Niemczech, była zapewne ich zaletą w naszym kraju. Było u nas złoto, srebro i ziemiopłody, musiał byc handel; byli zatem i żydzi, mówi siedmnastego wieku pisarz Wacław Grabowski (r), ten wniosek nosi cęchę prawdy, gdy się przeniesiemy do tych wieków, w których kupiectwo było w ręku plęmięnia Izraela. Prześladowania żydów w 1096 r. przeniosło ich znaczną liczbę z Czech (s). Pochód z niemieckich krajów dowodzi także, że

---

podległą powątpiwaniu. W tak ważnym przedmiocie, chciałbym czytać całych nadań wyciągi, których mieć nie miałem sposobności.

(q) *Historia polska* T. VI k. 15. Marcin Gallus Judytę pierwszą żonę Władysława Hermana wychwalając, przytacza te słowa: *Multos Christianos de servitute Judaeorum, suis facultatibus redimebat*. Toż samo anonim. ed: Sommersberg: T. I pag: 24 twierdzi. Musieli tedy byc żydzi już możni, kiedy taki handel ludźmi prowadzili.

(r) W piśmie o żydach w Koronie 1611. r. 4 na k: 5.

(s) Kosmas Pragensis pod tym rokiem Kronika Jana Marignola XIV wieku pisarza. *Monumenta Bohemica nusquam antea edita* a

żydzi nasi w podziale obrządków nie których i odprawowaniu modlitw, mają wspólność z niemieckimi współ-bracią [t]. I językiem popsutym niemieckim mówią.

W Ruskich zaś krajach, które oręż Bolesława I zajął, widzimy, że 1112 r. żołnierze ze polscy, zabowali domy żydów w Kiiowie [u]. Wniść do téj części południowej Polski, było bardzo łatwe; wyjaśnić je jednak należy. Mielśmy długo z podań rabbinów, że ku nadbrzeżu Kałpijskiego morza i koło Wołgi, były królestwa ży-

---

Dobnero Praga 1768 r. T. 2 p: 182 dodaje po tym samym roku, iż żydzi przesładowani przesyłali swoje bogactwa do sąsiedzkich krajów. *Dux [Wratisslaus] fecit eos bonis omnibus spoliari, improprians eis, quid portassent, quando adducti fuissent patres eorum de Jerosolymis, et vendebantur eorum triginta pro denario uno.*

(t) Xęgi rytualne zwanę *Minhagin* są wspólne Polskim, Litewskim, Czeskim, Niemieckim, Morawskim żydom. Innę są dla Włoskich, innę dla Hiszpańskich, innę dla Jeruzolimskich. Buxtorf *Synagoga Judaica* ed: Basil: 1690. 8. p: 8.

(u) *Milites in deditionem versi, deinde singulos Judaeorum in Kiiow consistentium, domos invadunt, et diripiunt.* Długosz pod tym rokiem.

dowskié. Nie dawno wydany Arabski ieograf Ebn Haukul w początku dziesiątego wieku żyjący, zaświadcza, że nad rzeką *Atel* (w) czyli Wołgą, było królestwo kwitnącé, rolnictwém sławné, w którym żyd był królem, dziewięciu miał kadych i tysiąc dwieście żołnierzy na swoim żołdzie. Miasto nazywało się *Bat*, i wszystkich Religij ludzie tam mieskali (x). Massoudi drugi ieograf arabski [y], a współczesny Ebn Haukulowi mówi, że w stolicy Khozarów liczbá znaczná była żydów, chrześcian i pogan. Król i celniejsi urzędnicy byli żydami. Przyjęli tę wiarę za Kalifa Haruna Al-Rachida w drugim wieku Hegiry, czyli ósmym naszym ery.

(w) Moyzesz Chereński Ed: Wishtonow R. 1733 p. 355 nazywa Wołgę *Ethel*. Konstantyn Porfirogenit *de administrando Imperio* p: 337 daje imię téj rzéce *Athel*.

(x) *En Araban Traveller of the tenth century translated from a manuscript in his own possession. London. 1800. 4.*

(y) Massoudégo znám. *dans le premier volume des notices et extraits des manuscrits de la Bibliothèque du Roi ed: Par: 1788 r.* pod artykułém Massoudi. Miałém także wypis z jego rękopismu, przysłany z paryskiej biblioteki.

Massoudi nazywá Stolicę *Amol* i o drugiem miéyscu Semender mówi. To o siédm dni iazdy było od Amola, a ośm od Derbentu. Wezyr tego Króla w ten czas kiedy pisał, był muzułman Ahmed. Jak daléko tym dwóm twiárdzenióm mamy wierzyć, iaką rozległość i trwałość tym państwóm mamy naznaczyć, iest rzeczą obcą memu dziełu [z], lecz wińniśmy to wyrazić, że Nestora mnicha świadectwo [a] iest wyraźné, że żydzi z Khozarów królestwa, chcieli do swéy wiary nawrócić Włodzimierza W. On im odpowiedział, że gdy Jerozolimy nie mają, Bóg na nich nie iest łaskawym. Gdyby żydzi znaczenia nie mieli, nieodważyliby się wa-

---

(z) O królestwach żydowskich u Pisarzów tego narodu mamy wiele naywięcey fałszywych wiadomości, iak w podrózniku Abrahama Peritola znayduiémy wiele dowodów. O istotném panowaniu żydów w części Arabii patrz w T. IV. *Noui Commentarii societatis Göttingensis* rozprawę pod tytułem Guith: Francisci Valesii *Historia rerum in Homeritide saeculo VI cum a rege Judaeo contra Christianos, tam ab Habessinīs ad hos ulciscendos gestarum*. Część piérwszą rozprawy iest na k. 1, część drugá na k. 40.

(a) Ed: Lipskiéy 1774 r. p. 101.

liającego w wyborze religiiów, nawracać
xiążęcia. Tak więc przez różne sąsiedztwa
i handlowe związki, mogli żydzi pomалу
wchodzić, a potem osiadać. W XI wieku
pisali ruscy żydzi xiążki (b). W XII wieku
wędrownik Beniamin z Tudeli, obieżdżał
wielką część świata dla widzenia Synagóg,
o naszym kraju mało, o Synagogach nic nie
wspomina (c). Za Mieczysława staro-
go włością kraiową broniła żydów od studentów.
(d) W początku trzynastego wieku posia-
dali żydzi wsie (e), przybyła znowu część
żydów z Czech: Te przywileje które mieli

(b) W Bibliotece Watykańskiej nro 300
za świadectwem Assemanięgo. Cat: Bibl: Vatic:
p. 288. jest ms. *Alf Hathore* czyli nowy wykład
ksiąg Moyżesza 1094 r. in Russia pisany. Jest
on wpisany w ms. Cod: późniejszy.

(c) Ed: Bergerona 1755 r. T. I p: 65
mówi o Pradze, o Kiiowie i o całej téj prze-
strzeni w kilku wierszach.

(d) Około 1176 r. *Judaeum scholares
casu percusserunt, iidem paenae, ab iisdem Ju-
dicitibus, tanquam sacrilegi adiiciuntur.* Vin-
centius Kadłubek ed: Lipskię 1711 r. p: 755.

(e) Przywileje 1203 i 1207 r. in cod:
Diplom: Silesiae Sommersberga. Villam falco-
nariorum in Wratislaw, quam *Judaei Joseph et
Chazkiel habuerunt.*

w tym kraju, były rekoymią ich bezpieczeństwa (f). Takie sáme nadanie udzielił im Bolesław Wielko - Polski Xiąże 1264 r. (g) Kazimierz W. potwierdził i rościagnął ten przywilej do tych krajów, które władzy Bolesława nie podlegały. Nie wiem, czyli ten Król wydał inne ieszcze przywileie, które miały mieć podług niezgrabného wyrazu Długosza, śmierdzący zapach (h); lecz o inném nadaniu nie mámy żadnych dowodów. W protekcyi którą Kazimierz dawał żydom, wielu tyl o chciało widziéć władzę miłości E-

---

(f) Urządzenie żydów w tym sámy m porządku jak w przywileiu Bolesława, patrz w Monse *Versuch uber die älteste municipal Rechten in Böhmen*. Przywilej Ottokara 1268 r. dla żydów morawskich, jest w *Abhandlungen der Böhmischen Gesellschaft*. 1787 r.

(g) *In civitate Kalisz in crastino assumptionis Beatae Virginis Mariae*.

(h) *Ad preces quoque praefatae Ester Judaeae, et concubinae, exorbitantes praerogativas et libertates, per literas singulis Judaeis in Regno Poloniae habitantibus, quae falsa scripta a quibusdam insimulabantur, et quibus Divina Majestas contumeliatur et offenditur, concessit, quorum faector olidus, etiam in hanc diem, perseverat p: 1110.* Długosz który to pisał, umarł 1480. r.

sterki (i) nad królém k chankiém , a Niemiéry i Pełki oycém (k). Nienawiść nazwała tego Dobroc yńcę krain Asswerém (l. Wielu zapom iało , że Kazimierz wyższy nad

(i) Ester Żydówka z Opoczna po Rokiczance zeszce została nadożnicą Kazimierza W. ożenionego w tén czas z Adelaidą Córką Landgraffa Heskiego. Mogiłę w któręj miały byđ zwłóki Esterki złożoné , pokazują w lohzowskiem ogrodzie pod Krakowem. Miałem Esterki współczesny ile się zdawało portret , ten pod czas ostatnięj re.volucyi zginął.

(k) Niemiéra i Pełka byli nieprawi synowie spłodzeni z Esterki. Tym samym i trzeciému Janowi Bogucie darował Kazimierz W. dobra: Kuław , Jarzynóz i Drugnią przez testament. Anonim Archi - Diakon Ed: Sommersberga toż sámo mówi , przekształciwszy imiona , które z Długosza wjąłém. Kiedy po śmierci Kazimierza W. a przybyciu Ludwika króla , rozważano dary testamentowé Kazimierza; uchylono nadania Peł e i Niemierze służące. Anonim na kar: 102. *Stabsi tracili prawo do darów oycy , mocnięysi nadania i obietnice umartęgo , umieli uczynić waźnemi.* Patrz Naruszewicza T. VII k. 14. Długosz mówi z powieści *fetur* , iż córki Kazimierza z Esterką z pozwolenia króla zostały żydówkami. Kromer iuż tę wiadomość za niewątpliwą ogłosił.

(l) X. Wacław Moiecki w dziele , *okrucieństwa , mordy i zabory k. 9. Sleszkowski i inni.*

wiek, któremu panował, podnosił miasta, handel ubezpieczał, usuwał ucisk przez możnych rozbojników zarządzany, że nakoniec grób jego, kosztem narodu wystawiony (m), łzami wywołujących jego cienie (n) był zroszony, a pamiętać tylko chcieli, że Kazimierz miał słabość dla pięknej żydówki. Usunęmy pochwały i potwarze, którymi tego ostatniego na tronie potomka Piastów okrywano.

W półpięta wieku po jego ustawach, sądzić się godzi bezstronnie o ludziach, dla których pisano prawa, i o człowieku, który je wydał. Krój nasz obfity a nie ludny, potrzebował przemysłu, żydzi wycinani w Niemczech w czasie powietrza 1549 r. przynosili do nas swoje bogactwa. Handel pieniądźmi był w ich ręku. Chrześcianin go dotknąć się ieszcze nie śmiał. Dwa miasta iedno pod Krakowém, drugie nie daleko Lublina noszą

(m) *Arbitrantibus universis statibus, singulari eum decorando mausoleo, qui singulari in Patriam et Ecclesiam Cracoviensem, usus est charitate.* Długosz dzieiopis narodu a Kanonik Krak: złączył sławę Króla, z dzieł wielkich dla oycyzny, z wdzięcznością kapituły, której był członkiem.

(n) Patrz rozdział o chłopach.

iego imię. Drugie jeszcze i dzisiaj składem szpichlerzów sławne, miało wysyłać na morze Bałtyckie ziemio - płody, a pierwsze dostarczać rzemieślników, którzy przerobięniem poduktów, powiększoną okazywali cenę. Godzi się nawet wierzyć że ogromne dawali obcy żydzi summy, które stawiały Króla w sposobności, liczne podnosić miasta (o). Kraków był iednym z czterdziestu czterech miast spowinowaconych anzeatycznego związku (p). Pełny był skład towarów w gmachu jeszcze dziś w Krakowie przypominającym Kazimierza (q). Kupiec

---

(o) Wacława Grabowskiego o żydach w koronie 1611 r. 4. p: 9.

(p) Kiedy Kraków zaczął i przestał bydz spowinowaconém miastém anzeatycznym, pewnie dóyść niémogłem. W pismach miast anzeatycznych do Zygmunta Augusta, które są w składzie archiwum miasta Gdańska, a magistrat udzielić mi raczył, są wzmianki, że to miasto samo przestało bydz spowinowaconém anzeatycznym miastóm. Mam iednak różne ślady, które mnie może doprowadzą w rozprawie inného rodzaju do oczewistości, i postawią mnie w sposobności, mało wiadomé w téy mierze odkryć szczegóły.

(q) W środku rynku tego miasta iest gmach obszerny zwany Sukiennica.

chrześcjanin nie sarkął na izraelitę, a kiedy handel kwitnął pod cieniem wolności, chrześcjanin w kościele, żyd w szkole błogosławił niebu za jedną oyczyznę, i za równą sprawiedliwość. Witold w takim, a może w gorszym stanie znalazł Litwę, iak Kazimierz Polskę. Ten sám przywilej nadął litewskim żydom (r). W osobnym przedziale stawiamy pod sąd czytelnika i ten przywilej, i powody do tych ustów, które bez objaśnienia dzieiów nie byłyby dobrze przynajmnié w swoich célach zrozumiane (s). Umartł Kazimierz wielki (t), słabła tegość rządu. Bezpieczeństwo i los żydów zależał od ich trafności, cnoty i win rządzców, a często od małych przyczyn. Następca Kazimierza Ludwik, nie odziedziczył widoków wuia, ogłosił wypędzenie żydów. Uczony Kromer, zdaie się tę czynność usprawiedliwiać. (u) Za Władysława Jagiełły, zachęcił Budek kapłan w 1407 roku pospolstwo w Krako-

---

(r) 1408 r. ten Przywilej iest wypisany na początku pierwszego Statutu Litt.

(s) Patrz §. IV.

(t) 1370 r.

(u) Lit: 13. ed: 1554 r. p: 347.

wie do rokoszu. Padli ofiarą żydzi oskarżeni o zabójstwo dziecięcia (w). Kazania Stanisława z Kalmierza, przed tymże Królem miané, zawierają nagany żydów i zachęcenie ogólne aby ich uporządkować (x). Za tego panowania żydzi zostali okarżonemi, iż hostye ukradzioné nożami pokłóli, te uszanowaniu wiernych w Poznaniu do tych czas wystawionemi zostają, i w processyi na Boże Ciało żydzi w tém mieście chodzili z wielkiemi nożami. Nie doszedł czasów naszych wyrok królowski, mamy o iego iestestwie pewné dowody. Za Kazimierza W. podobny, choć nieco mniéy głośny był wypadek w Krakowie, na którego pamiątkę stoi kościół kanoników regularnych. Wydané były za Władysława Jagiełły statuta cały duchowny prowincyi gnieźnieńskiéy (y), a przepisawszy słowa dawnych Synodów, iż

(w) Li: X. p: 186. Długosz i wszyscy pisarze polscy. Długosz ten wypadek mieni byđ skutkiem zemsty od Boga.

(x) W ms. biblioteki Akademii Krakowskiéy.

(y) Li: V titt. *de Judaeis* wydrukowané razém z Statutami Państwa, piérwszéy edycyi,

Polska iest nową osadą chrześcijańską (z) postanowiono, aby chrześcianié biesiad z żydami nie odprawiali, na ich weselach i ucztach nie tańcowali, mięsa od żydów nie kupowali; nakazano aby żydzi nosili z sukna czerwonego koło wyrzniete na sukni; a iezeli będą nie posłusznemi, miéscowy biskup má ich karać; chrześcianié żadnego związku z niemi mieć nie powinni. Jedną tylko mają mieć w mieście Synagogę. Razém z chrześciana-
mi mieszkać nie mają, do łaźni z chrześciana-
mi chodzić nie będą. Nadto osobliwszą iest ustawa, iż gdy w tém miéyscu gdzie żydzi mieszkają, mieszkaliby chrześcianié, od których plebán miałby mieć pożytek; biskup powinien oznaczyć wiele plebanowi płacić powinni żydzi (a). Ta ustawa co do słowa w późniéysze synodalné konstytucye za Stefána Króla (b) i Zygmunta III

---

bez miéysca druku, zapewne przed 1496 r. następnie z Synodami Wrocławskimi 1512 r. w Wrocławiu 1525, 1576, 1650 w Krakowie.

(z) *Cum autem terra Polona sit in corpore Christianitatis, nova plantatio.*

(a) Li: 5. w dawnéy edycyi, l: 4. w nowéy.

(b) 1579 r. pod Karnkowskim Arcybiskupém Gnieźn.

[c] przeniesioną została. Motłoch ludu, który uzbierał się na Turków 1464 r. podniósł broń przeciwko Żydom krakowskim. Niedołężny w obronie uciśnionych magistrat, ukarany przez Kazimierza Jagiellonczyka został (d). Za Jana Olbrachta z miasta Krakowa, do przedmieścia czyli do drugiego miasta Kazimierza przeniesiono Żydów (e). W roku 1496 (f) wyrzekło prawo, że Żydzi większymi swobodami iak Chryścianie szczyć się nie mają; pieniądze dané na dobra i zapisy, tracić powinni: w ostatku dołożono bez żadnego wyiaśnienia, iż nadané swobody które są przeciwné prawu bożemu, uchylają się. Alexander chciał Żydów wyplenić, ieśli niezgrabnemu iego chwalczy wierzyć mamy (g). Kie-

---

(c) 1630 r. pod Janem Wężykiem.

(d) Kromer I: 15.

(e) Kromer I: 30. zdaie się, że w ten czas umowa z Żydami była utworzoną, bo do układu w téj mierze zrobionego, odwołuje się Synod 1542 r.

(f) Vol: Leg: I p: 254.

(g) Jacobi Zaborowski Can: Sandom: ad Sm. Alexandrum Regem 1502 r. 4. u Hallera w Krakowie. Lecz ta pochwała zdaie się bardziéy satyrą, przynajmniéy podług naszego obięcia. *Cum vis esse Apostolus ad convertendos Judae-*

dy układano Statut 1505 r. umieszczono przywiléy Bolesława Xiążęcia z potwierdzeniem Kazimierza W. z tym dodatkiem: że ten przywiléy má służyć przeciwko żydom, on zaś potwierdzenia tému przywileiowi nie daie (h). Przyłuski (i), chwali Alexandra, że ofiarowanych darów od żydów nie przyjął; my równie chwalimy wstręt od łakomstwa, ale dziwimy się że pisarz, który chciał bydz prawodawcą; nie uważał że to prawo któremu potwierdzenia odmówił król, zostało w swoiéy mocy: chrześcianin nie otrzymał większego wsparcia, a żydzi na bezskuteczną nienawiść sarkacć tylko mogli. Za Zygmunta I prześladowani i odarci w Czechach żydzi (k), otrzymali upewnienie bezpieczeń-

---

os, gladium e vagina educere satagis, ut etiam sic coacti, fidem feliciter excipiant.

(h) *Quod nos Alexander Rex, non confirmatione speciali, sed ad cautelam defensionis contra Judaeos, privilegii in istum codicem congestis, adscribi mandavimus.*

(i) W Statutach 1555 r. wy rukowanych w Glossie *de Judaeis*.

(k) Otto Kranichsteins *Versuch einer Geschichte der alten und neuen Toleranz in Böhmen*. w *Abhandlungen der Gesellschaft von Böhmen* na rok 1785 p: 219 kazano żydom

stwa

stwa w naszym kraju, iak ci którzy dawniey przybyli (l). Turecki Cesarz żądał przeyścia żydów do swęgo Państwa. Porozumieni o wychodzenié, zatrzymani pod strażą zostali. Wielu iednak wyszło (m). Bielski upewnia (n), że żydzi widząc w swarach o religią chrześciańską powątpiwanié o iey prawdziłach, namawiali chrześcian do swoięj wiary i obrzezanych odsyłali do Wołoszczyzny. Kazął Zygmunt karać winowayców; żydzi prosili Cesarza Tureckiego o przyczynné listy do Króla aby im wolno było ięzdzic. Cesarz dał tę odpowiedź, iż niebawnie chrześciany wypędzi, a im nadá wolność. Nie zgadzá się iednak to twierdzenié z współczesnémi aktami (o), i gruntować się musiało

---

wyśdź z Czech, nim doszli do granicy, obdarto ich ze wszystkiego co posiadali.

(l) 1542. r. X. Metr: Kor: 64 p: 12.

(m) Ta cała okoliczność wyiasnioná iest w liście Zygmunta I do Piotra Kmity 1540 r. 9 Lipca, który za żydami mocno się wstawiał. T. 16. p: 170. ms. Tomickiego moięj Biblioteki.

(n) Ed: 1597-8. p: 580.

(o) W 1548 r. mamy dwa listy Cesarza Tureckiego do Zygmunta I pełné oświadczeń przyiaźni. Wspomnioné akta Tomickiego kor-

na gminnéj powieści. Sprzeczne były zdania séymiących o żydach na kilku séymach, iedni chcieli ich wypędzać, drudzy odbierać im handel, inni zupełnie pozwalać wszystkich swobód (p). Miłość prawdy każe wyznać, że Akta Choeńskiego Kanclérza [q] i życie Piotra Kmity przez bezimiennego zostawioné (r), składają świadectwo, iż pieniądze

---

respondencyą króla z Kmitą, zupełné o téj okoliczności zachowują milczénie. Nadto Bielski zdaie się mówić, o zakazie jeżdżenia na Wołoszczyznę, mamy dowody, że handel był w ten czas nie przerwany z Turczyzną, a taki odkaz dowodziłby nieprzyjaźń.

[p] Dzieié Séymowé 1532 i 1534 r. w T. 16 aktów Tomickiego.

[q] Są one w moiéj Bibliotece pod imieniem aktów Tomickiego w T. 16 p: 59. obwinieni są o wzięcie pieniędzy, Królowa, różni Panowie i będący przy dworze Włochy. *Etiam nuntii dona acceperunt a Judaeis, et remisse egerunt.*

[r] Ed: Lipskióy 1711 p: 1611. *Judaeos deplumabat (Piotr Kmita) commotis et concitatis in eos clamoribus nuntiorum terrestrium, vel ad restringendam eis mercaturae licentiam, vel ad futura inhibenda, vel ad usuras minuendas ac tolendas. Ad haec avertenda Judaei collata in commune pecunia, ingentia ei munera offerebant. Hac eadem ratione mercatores Cracovienses emulgebat proposito, ac promul-*

stwarział, przeciągał i odsuwał prześladowanie. Śmieszna jest skarga na żydów w 1538 r. choć tyle razy powtarzana i w naszych czasach, że żydzi kupowali woły i inne produkty na Wołoszczyźnie, a za granicę państwa wyprowadzali, i odbierali chrześcianóm zaróbki, a kráy przez to się uboży (s). Władza duchowna piérwéy przez rozniesioné pisma (t), późniéy przez urzędową uchwałę r. 1542 tyle razy potém ponawianą (u), żądała aby Synagogi nowé były zrzucóné,

---

gato rumore de permittenda ex totius Conventus decreto libera Judaeis omnis generis mercatura, quod scilicet Judaei parvis lucris contenti, merces suas minoris quam Christiani mercatores vendere solerent. Hinc hi ipsi mercatores, rebus ac lucris suis metuentes, munera magna Kmitae dabant, quo vetus mos mercandi conservaretur, et Judaei in pristina eorum restricta mercatura continerentur.

[s] Instrukcya do Króla 1538 r. Legati I: IX p: 280 w moiéy Bibliotece.

(t) *De stupendis erroribus Judaeorum*. 1541 r. Cracoviae, bez wyrażenia Pisarza.

(u) Ta uchwała jest nayprzód w aktach tego Synodu 1543 r. 4. w Krakowie drukowanych, późniéy w Edycyi 1579 na kar: 115 ed: Pragskiéy 1590 na kar: 44 ed: 1630 r. na k: 265.

a pewną liczbą żydów tylko zostać mogła. Domagała się usilnie taż władza dawniejszych ustaw wykonania (w). Bronili się żydzi pieniędzmi więcéy, a mniéy pismienną obroną, choć i te drukiem z niepospolitą trafnością wydaną, upowszechnili (x). Okazują oni w téy książeczce, że Religie się odmiennią (to pismo bowiem było wydane w czasie szerzącego się Lutra wyznania). A że ludzie nie powinni się prześladować, że żydzi prowadzą handel ziemiopłodami, przynoszą tedy nie wynoszą pieniądze, że lepiéy ich mieć z wyznaniem które jest wiadomé, niż żądać hipokryzyi. Wyrażają że w Polsce rzemieślników polaków prawie nie masz, a kupców koło pięciuset jest tylko. Żydzi zaś mają 3,200 kupców, a trzy razy tylé rzemieślników. Niech kupiec chrześcianin nie zbytkuie, a niech taniéy daie niż żyd, każdy od niego kupować będzie, nakoniec odważają się mówić, że nie podlegają władzy kościelnéy, której dekretami ich straszą, ale

---

(w) Synodu 1420 r.
(x) Bez miejsca druku i pisarza. Ad quærelam mercatorum Cracovien: responsum Judæorum de mercatura MDXXXIX. 8.

królów pod których opiekę oni przyszli i tu mieszkają. Po takim okoliczności wyjaśnieniu, rzućmy oko na prawo o żydach, za tego panowania.

Cła trzymać, iakiékolwiek urzędy żydom sprawować (y), targować i kupczyć im we wsiach niéwolno (z). Zakłady czyli *vadia* kancelaryá Królewska niewskaże dla szczególného żyda, tylko dla całej społeczności (a). Mieszkający żydzi we wsiach i miasteczkach królewskich niémaiąc spodziéwać się opieki od Króla (b). Chodzić winni w czapczkach żółtych (c). Biorący przywileie lub wymuiący iakié papiéry, tyle płacić powinni ile kancelaryá zechce (d) do poborów na wojnę podwójnie należeli (e). Miał byđ sposób

---

[y] 1538 r. V. L. I. p: 524.

[z] Tamże.

[a] Tamże. Kancellaryá Królewska, iak w aktach metryki widzimy wydawszy listy w których dla większego wrażenia boiaźni, na przestępujących dodawano zakład, to iest, iесли kto przestąpił tę ustawę, taką sumnę iaká byłá wyrażoną miał zapłacić.

[b] 1539 r. V. L. I. p: 550.

[c] 1538 r. V. L. I. p: 525.

[d] 1511 r. V. L. I. p: 575.

[e] Taxowano ich we dwoie więcéy iak

kupiectwa żydów oznaczony (f). W Litwie uwolnieni żydzi zostali od opłat, które Rabbini dawali (g). Postanowiony został zwierzchnik, który nad wszystkiemi żydami Litewskimi miał zupełną zwierzchność, całej społeczności interessa miał u króla sprawować (h).

Chrześcian, patrz uniwersały poborowé 1503, 1511, 1519, 1523, 1528, 1533, 1538, 1545, 1545 roku.

(f) 1538 r. V. L. I. p: 525.

(g) 1506 r. w Aktach Metryki Litt: w T. VII w oryginale na k: 129, w kopii na k: 138 żydów Łuckich od płacenia 12 kop groszy Litewskich, corocznie za Rabbina uwolnił. Od 1660 r. powszechnie w dobrach Królewskich Rabbini opłacał Staroście swój urząd. Szlachtych dóbr właściciele poszli za tym przykładem, i do ofiary podatkowój ten dochód podany został.

(h) Piérwszy taki żyd starszy, był Michel z Brześcia. Jest w T. VII Metryki Litt: w oryginale na k: 583, w kopii na k: 696 rozkaz Zygmunta I 1506 roku przywilej nominacyi tego żyda. W tychże aktach są przywileje dla następców tegoż Michela. Z takiego postanowienia starszych wyniknęli Arcy-Rabbini, którzy w miastach Królewskich, a nawet w miastach wielkich Panów sprawowali iurydykę. Na Wołyniu był arcy-Rabbini w Otrogu. Zwyczaj i wspomniénie jego urzędu w jednym uniwersale Podskarbiégo nadały mu tę władzę.

Witolda zaś przywilej na początku Statutu Zygmunt I ogłosił (i).

Za Zygmunta Augusta (k) po przybyciu Lippomana Nuncyusa, spalono żydów z Rawy obwinionych o kradzież Hostyi (l). Jeśli złutrzeń Pisarze ten czyn ganili, nie przypisujemy to tylko ich ludzkości, ale także różnému religijnému mniemaniu, i że iedną Luterka była w tę sprawę wmieszana (m). Owszém Przyłuski Augspurskiégo wy-

---

[i] Michalen ed: Baz: 1615 r. p: 25 pisząc za Zygmunta I oskarżać żydów o liczne występki popełnione w Litwie, i całą moc o-
belgi przeciwko nim wywierá.

[k] 1556 roku.

[l] Bzowski pod rokiem 1556. n. 25. p: 537. Joachim Biélski p: 600. Lubienieccii historia reformationis Poloniae li: 3 c. 4 p: 76, 77. Domalewicz in serie *Archi - Episcoporum Gnesnen.* p: 304. Lippoman w listach ms. w moiéy Bibliotece opisują ten wypadek. Z tych sprzecznych iednak opisań widziéć można, że w téy całej sprawie rozsądzéniu, przewodniczył nie rozsądny zapáć.

[m] Patrz opis dzieiopisów Augspurskiégo wyznania i Socynianów, tego wypadku. Kto czytał Pismo Lutera 1545 r. wydane przeciwko Tolerancyi udzielonéy żydóm, ten się przekoná, że wyrozumiałość dla inaczéy wierzących nie była cnotą Lutera.

zuania, więcéy powstaie przeciw żydóm (n), niż Hoziusz (o). Zywiéy ich gromi mistrz ięzyka Polskiégo Rey z Nagłowic (p) niż Biskup Kamieniecki Białobrzeski w Postylli [q]. Czyny Zygmunta Augusta były często w sprzeczności. Postanowił Król na początku panowania, pobór coroczny po złotému owczesnému (r), od głowy męskiéy i kobiéciéy; niekazał przymuszać do tego ciężaru szlacheckich żydów, lecz dodał iż nieplacący,

---

(n) W Statucie 1553 r. wyliczywszy prawa srogie Rzymskie przeciwko żydóm, dodaie, *quae (leges) apud nos desiderantur*, i nie oszczędza obelg.

(o) Hoziusz w dziele *Confessio Fidei Catholicae* 1551 r. wydaném ed: Wiedeńskiéy 1560 r. dwa razy tylko o błędach żydowskich wspomina.

(p) W Postylli u Mateusza Wierzbicy 1557 r. w Krakowie wydanéy, w liście I jest tylko lekkie wspomniénié o błędach żydowskich, lecz w wyłożeniu męki Pańskiéy przed zgromadzonými Panami i chrześcijańskim ludém tegoż roku wydrukowaném w liście 8. wołá, aby wszyscy chrześcianie lepiéy wypleniali żydów, iak siebie wyplenić przez nich dozwolili.

(q) Ed. krak: 1581 r. ta Postylla mało czytana, zawiera rozrzuconé piękne myśli i wyrazy.

(r) zł: 9. gr: 18 $\frac{2}{3}$.

nie będą mieli tych swobód, które tylko żydóm królewskim służą. Jeden pobórca na cały kráy ustanowiony (s). Tak ogromnéy opłaty naznaczenié, musiało pociągnąć fałszywą za sobą Instracyą, kiedy tylko 16,589 żydów oboiéy płci narachowano (t). Kazano im dawać do mennicy srebro podług dosyć niskiéy ceny (u), a handel ściésniono. Zakazano handlować koñmi pod karą śmierci [w]. Z miastami poruczono o handel zawierać umowy (x), a nad wzaiémny opis kupczyk nie maia prawa (y). Ustawnie używano żydów do arend różnych dochodów (z), a naysuro-

---

[s] 1549 r. X. Metr: kor: 77 p. 214. Przywileie. *Nostris Judaeis concessa sunt*, słowa ustawy.

[t] Patrz Xięgę percepty z r. 1551, 52, 53 w moiéy bibliotece.

[u] Uniwersał Zygmunta Augusta 1569 w Metr: Kor: równy iest uniwersał 1578 r. 14 kwietnia Stefana Króla w Metr: Kor: w X. 91 p: 567 odwołuie się do dawnégo zwyczaiu *juxta veterem consvetudinem* żydzi czystégo srebra tysiąc grzywien dać powinni.

[w] Vol: L. 2, p: 607.

[x] V. L. 2, 1565 r. p: 690.

[y] 1567 r. tamże p: 725.

[z] Patrz akta i rejestra, tudziez noty ówczesné.

więcy zakazywano prawami, aby ani kup, ani ceł, ani żadnych najmów nie trzymali (a). W téj nawet ustawie Synody dyecezyonalné (b) i niektórzy pisarze znajdować chcieli zakaz trzymania szynków. Powszechny w czasie téj ustawy i po iéy ogłoszeniu zwyczaj, przekonywa, że nie w tém rozumieniu brano wyrok woli naywyższey (c). Broniono aby czeladź chrześciana u żydów nie służyła, a żaden z pisarzów nie narzekał, żaden głos się nie podniósł, iż Zygmunt August u, ewnił żydom Poznańskim, iż ich władza śmiercią występnych podług ich prawa karać może; a opiekuném tego przywileju naznaczony był każdy Jenerał wielkopolski (d). Musiała więc byđz opiniá powsze-

---

(a) 1562 r. p: 624 1565 V. 2. p: 691 ponowiono tę ustawę pod karą konfiskaty 1647 r. V. L. 4 p: 102.

(b) Lipskiego Synod Łucki 1620 r. Płocki 1735 r.

(c) Patrz akta ówczesné. Zaprzeczyc iednak nie można, iż pod imię ogólne najmów ten wyraz podchodzi.

[d] 1571 r. w Metr: kor: X. 110 p: 61. Starszym żydowskiemu pozwolono, *in omnibus criminibus et excessibus, Judaeos vel Urbe pellere, vel etiam vitam privare, et ut nulla*

ehną, iak w wielu innych była kraiach, że żydzi są oddzielnym narodem. Nie szczególnych tedy osób, ale ogółu należy pilnować, rząd ich wewnętrzny zostawiać im samym (e).

W Litwie upewnił Zygmunt August zwierchność żydowską, iż będzie sprawować zupełną władzę nad społecznością. Odiął im wolność noszenia łańcuchów złotych i kruszcu drogiego przy pasach i szablach, ale pozwolił żydówkóm chodzić podług przemożności. Nadto pozwolił im nosić sygnety (f), na których albo święte imię Jerozolimy (g)

---

pro hoc difficultas a moderno Palatino, et pro tempore existenti non inferatur. Poruczą się każdemu Jenerałowi Wielkopolskiemu, aby był do wykonania téj ustawy Kommissarzem Królewskim.

[e] Wacław Grabowski o żydach w Koronie 1611 r. p: 8.

(f) W statucie drugim przepisano co do słowa w art: 8. statutu 3go.

[g] Między różnemi ułomkami Aktów Metr: Kor: które nie były oprawione, znalazłem spory urzędownie przed Zygmuntem I. 1540 roku wprowadzone, czyli żydzi mają nosić sygnety z napisami. W obronie dosyć niezgrabny jest wyraz, że tam jest wyryté święte imię Jerozolimy, i że za karę grzechów te pierścienie noszą. Alojzy Novarinus w dziele *electa sacra* ed:

albo rzeka Sabbatiön (h) bywała wrytą. Komendoni Kardynał i Poseł do Zygmunta Augusta, objeżdżając południowé nasze prowincye, chwali dosyć żydów (i), świad-

---

1629 r. F. na k. 442. mówi o tych pierścieniach. *Observatum est plerosque Hebraeos in annulis figuram Jerusalem gestavisse, idque praecipue praestitisse, cum a Patria Babylo-niae exules essent, ut saltem patriae memoria recrearentur, eam in annulis quod assidue ad illam cogitarent adeo, ut corpore quidam ipsi a Patria exularent: Patria vero ab eorum mentibus exularet nunquam, ad hunc ritum plerumque non insulse vocant illa Regii Prophetae verba ps: 136.*

Si oblitus fuero Jerusalem, oblivioni datur dextra mea. W Katullu in Argonauticis i w Pliniuszu Hist: nat: li: 35. c. I. mamy, że Prometeuszowi starożytność także dawała pierścień, aby ustawnie patrzył na okruchy skały. Z podobnych wyobrażeń często bywają podobné wnioski.

[h] O Rzēce Sabbatiön w § VIII mówimy; Manasses ben Israel w dziele o nadziei Izraela na k. 65 a z niego Wolfius *Bibliothecae Hebraicae* 1715 r. T. 2 p: 141 mówi, że dwóch żydów Polskich z dalekiéy drogi powróciwszy, wydało w niemieckim ięzyku opisanie téy rzeki. Tę xięgę późniéy na żądanie Jezuitów na Wrocławskim iarmarku spalono, teraz żydzi różné pieczętki noszą.

[i] Vie du Cardinal Commendoni par Gra-

czy ich znaczenie, uwiadamia że w stroiu me różnili się od chrześcian, a w listach iego znaydujemy opisy ich sprawności (k).

— *Comptes Rendus de l'Académie des Sciences et des Lettres* —
tien, traduit par Flechier Paris 1614. p: 190.
On trouve encore en ces Provinces une grande quantité des Juifs, qui n'y sont pas mépriés, comme en plusieurs autres endroits. Ils n'y vivent pas miserablement des laches profits, des usures, et de leurs services, quoiqu'ils ne refusent pas ces sortes de gains: mais ils possèdent des terres, s'occupent au commerce, et s'appliquent même à l'étude des belles lettres, particulièrement, à la médecine, et à l'astrologie: Ils ont presque par toute la commission de lever le droit des entrées, et du transport des marchandises. Ils peuvent prétendre à une fortune assez considérable, et non seulement ils sont au rang des honnêtes gens: mais quelque fois même ils leurs commandent. Ils n'ont aucune marque qui les distingue des chrétiens; il leur est même permis de porter l'épée, et d'aller armés. Enfin ils jouissent du droit des autres citoyens.

(k) W kilku miejscach listów Kommendońskiego które są w bibliotece Barberinich w Rzymie i w archiwum Watykańskim. Kopije mam u siebie. Wspomina, iż ieden doktor żyd miał przystęp do Króla i do wielu Panów. Zda się że to jest mowa o Szymonie z Gintzburga przełożonym Poznańskim. Mówi, że listy bezpiecznie przez żydów przesyła, lecz nie takie daie żydom koło Krakowa i Warszawy mieszkającym pochwały jak Ukraińskim.

W Prusiech za tego panowania; żydzi wypędzonemi zostali (l).

Za Henryka Walezégo oskarżono żydów w Litwie, iż dziecko chrześciańskie zamordowali. Wymówny Skarga, iuż tę dziecinę w żywotach świętych ze czcią wspominá, lecz nastépcá Henryka Stefan ogłosił przez uniwersał, aby win dzieciobóystwa nie zarzucano żydóm, iako nie mającym morderczéy nauki (m). Za tego panowania Klonowicz poeta, rymém dosyc szczęśliwym dotykál żydów, i pogardzie ich oddawál (n).

(l) Geschichte von Preussen Baczko 1795 r. Königsberg 8. T. 5 p: 437.

[m] 1576 r. W X: Metr: Kor: pod lit: A. F. p: 382.

(n) Pod tytułém *Victoria Deorum* Sebastiani Sulimirscii ed: 1583 c. 14 p: 73.

„ Abraamo se Judaeus iactare parente
„ Progenitum (si forte rogas) inglorius audet.
„ Quo nihil est levius , toto nil vanius orbe.
„ Qui se explere putat summi praecepta tonantis;
„ Si vicibus crebris in pelle notata susurrat
„ Interea celebres usuris aggravat urbes.
„ Miris aucupiis captans ignobile lucrum ,
„ Et quamvis mercatur, aquas mercatur, et auras.
„ Mercatur pacem et pretio venalia iura, (chis,
„ Unde tamen mercetur, habet, placetque monar-
„ Undeque consveti iaciat sua semina lucri:

Za Zygmunta III wydawać zwierzchność duchowną ośmieliła się pozwolenia na stawianie Synagóg; zachował się ten zwyczaj aż do naszych czasów (o). Zaczęto częściej dawać pozwolenia na drukowanie książek, zapewne ich nie czytano, gdyż w nich się znajdują łajania i nasygrawania chrześcianóm (p). Przeław Moiecki 1598 r. (q). Mieżyń-

---

„ Quos dum praefecti spoliant, spoliantur ab illis.
„ Non etiam fiscus tali securus ab arte est
„ Omnes usque adeo violentum fascinat aurum!
„ Haec est Abraami (si displicet) unica proles
„ Justitiam, et primi mores imitata parentis,
„ Sed jam degeneres missos faciamus Haebreos,
„ Sordibus urbanis latent caenoque profundo,
„ Fortunis hominum simul insidientur, et ipsis
„ Intima qui fures in viscera sponte raptant.
„ Qui tincas hominum propriis in manibus abdunt,
„ A quibus admissis ingens arroditur orbis
„ Et velut a veteri pereunt aerugine gentes.,,

(o) Patrz różne akta konsystorskie. Za ostatniého iednak panowania ustawały pomału te nadużycia.

(p) Widzieć można dzieło pod tytułem *Jad chazakach, Aarona z Kazimierza*, potwierdzone przez urząd Archidyecezyonalny Gnieźnieński 1557. 18 Januar: iak na ostatniém karcie to iest wymieniono.

[q] *Okrucieństwa żydowskié u Siebeneychena* przedrukowano 1618 i 1649 r. [x]

ski w 1618 (r) wyzionęli to wszystko, cokolwiek wściekłość przybrana w religijną gorliwość, wydać może. Porozumiewał ieden z tych pisarzów o czary żydów, i z tego względu, że tyle znajdowali obrońców (s). Dziennik séymu 1618 r. (t) okazuje, że iedni Posłowie Mieżyńskiego apostołem prawdy, drudzy wzruszycielem spokoyności nazywali; a ieden był wyrzut, iż te mniemané czary były w zwodzących cnotę pieniądzech (u). Tych dwóch pisarzów duchem ożywioné były późniejsze, za innych panowań przeciwko żydom pisma (w). Sleszkowski lékarz rozniewány, że żydów doktorów używali chorzy, pisał przeciwko téy swobodzie wybrania z niewierného ludu lékarza (x), a w oso-

---

r *Zwiérciadło Korony Polskiéy, urazy ciężkie i utrapienia wielkie od żydów etc.* na Seym: 1618 r.

(s) p: 107.

(t) W ms. w moiéy Bibliotece.

(u) Tamże.

(w) Wągliciusza, *swáwolá wyuzdaná żydowska* 1648 w Krakowie. *Lament dzieci pomordowanych przez żydów* 1651 r. i liczne dzieła z których wielká część w tytułach zapowiada albo stronność albo nerzum.

[x] *Jasny dowód o doktorach żydówném*

bném pismie o powietrzu nie rumieni się głosić, że powolność rządu dla tego plemienia Izraela, iest przyczyną kary nieba, w rozciągnięciu zarazy (y).

Na początku tego panowania, statut Litewski (z) przypuścił do szlachectwa przechrztów. Nie wiele skutku miała ta ustawa (a); lecz potem, gdy potomkowie tych przechrzt-

---

*skich, iż nie tylko duszę, ale ciało swoje na wieczné zginięnie dają, którzy lekarzów żydowskich i Tatarów używają, od pewnego zakonnika napisany, a przez Sleszkowskięgo Doktora wydany 1623 r. Przedrukowane to pozio-
mę dzieło 1649 w Krakowie.*

(y) O powietrzu morowém w Kaliszu 1623 r.

(z) R. 7. A: 16. Dóysć nie mogłem za czyiém staraniem to prawo w poprzednich dwóch statutach litewskich nie będącé, umieszczoném zostało w trzeci statut. Mniemam, że gdy w Hiszpanii podług świadectwa Mariany pod r. 693 nadano wielkie swobody nowo nawróconym żydom, ten przykład wzięto za wzór. Szlachectwa w Litwie było daleko łatwiej dostać, niż w Polsce, w której do 1601 r. królowie choć z ścięsnioną władzą iednak te zaszczyty nadawali.

(a) Grabowski w dziele o żydach w Koronie 1611 r. p: 28. *Zasłępieni są żydowie, że w xięstwie (mówi o Litwie) i szlachectwa i wiary Boskiey káidią się.*

tów wzmogli się w mairówki, zniżyć ich chciano (b).

Jeśli za Władysława IV i Jána Kazimierza powstawało pospólstwo w różnych miastach przeciwko żydom (c), jeśli fałszywé zbrodnie im przypisywano (d), wzdrygá się pisarz wyznać winę rządu, iż żydzi trzymając arendy w południowych prowincjach nekali chłopów, i przyłożyli się do tego powstania, które wstydem i smutkiem naszych naddziadów okryło (e). *Nie szukáymy w pra-*

---

[b] Konstytucya 1764 r. tit: *Neofici V. L.* 7. p: 44 nakazała kupioné dobra Neofitóm we dwa lata sprzedać pod karą konfiskaty, i wytłumaczyła ten statut nie podług jego właściwych i prostych wyrazów. Konstytucya 1768 roku p: 805 zachowała Neofitów przy ich dawnych prawach na przeszłość.

[c] Oprócz różnych skarg znaydujących się w aktach, mamy instrukcyą 1664 r. 22 8bra stanów Praskich. *Ut tumultus contra Judaeos et eorum caedes in civitatibus Polonis coërceantur.*

[d] Kiedy powszechnie żydów oskarżano o czary, rozumiano, że diabeł ciało męczoného na torturze, przenosi na cień, i dla tego żyd nie prz zważa się. Patrz *żydowskiégo processu odgłos* 1720 r. ten ieden przykład nie rozumého pisma, niech dowodzi iakiégo rodzaju winy żydom przypisywano.

[e] Patrz Climacter I Kochowskiego.

wach surowości przeciwko żydom; ale pilnować należy, aby nie byli w mocy nas obdzierać; mówili kozacy posłowie do Jána Kazimierza (f). Nie usłuchano tego głosu i dopiero zwycięstwo pod Beresteczkiem, zatrzymało zwycięskie hordy. Smutną w niedoleżności rządu była ostateczność, iż w tym przedmiocie była srogość, gdzie należało udzielać obrony; a tam występłą zachowano powolność, gdzie surowość na uciskających była prostym obowiązkiem. Pod panowaniem Jána Kazimierza, spodziewali się żydzi Messyasza. Sabbatai Zavi sławny oszust, był przedmiotem ich uwierzenia. Przychodzili żydzi z Polski i innych krajów do Stambułu, gdzie w więzieniu mieszkali, a wydawał obwieszczenia że iest Messyaszem (g). Nehemiasz żyd Polski przekonał turecki rząd o wstydzie którym się okrywał, iż to fałszywe udawanie pozwolono (h).

Za Michała Króla zdzierano żydów (i),

(f) W ms. Biblioteki Załuskich.

(g) Joannis á Leut de Pseudo Messis Disertatio w T. XXIII Ugolina p: 1076.

(h) Tamże p: 1181. 6.

(i) Supplika do króla 1670 r. 12 maia od

pisano przeciwko nim ustawy (k), a przypisywano im zdrady dla Turków (l), których nikt nie dowiódł. Pod Jánem III xięga praw broniła żydów od ucisku (m). Akta konsystorskie (n) różne rękopisma świadczą zachwałóść w ich postępowaniu, i odkrywaią przyczyny dawanej protekcyi (o). Za Augu-

---

żydów drukowaná w Warszawie. *Już oczy nasze wyptakaliśmy, worki nasze próżne, każdy nás obdziérá, z głodu umarło wielu, etc.*

(k) 1670 r. V. L. V. p: 77 zakazano naysurowiéy trzymać czeladź chrześciańską. Myt i żadnych przychodów arendować nie mogą, od piéniędzy pożyczanych brać więcéy prowizyi na rok iak 20 od sta, w czasie processyi okna zamykać maią.

(l) Szumowskiégo Koniuszégó nadwornego kor: posła do traktatu buczackiégo 1672 10 marca, 18 kwietnia zawiéráią uczynioné mu o żydach donoszenia. List 4 maiá uwiadámia, iż porozumiénia żydów nie są dowiedzioné.

(m) Konstytucye 1673, 678, 685, 690.

(n) Akta konsystorza krakowskiégo i gnieźniéńskiego.

(o) Mieli przystęp do króla, którego w jednym hebrajskim panegiryku syném słońca, królem królów i zbawcą swégo narodu nazywaią. Oskarżono króla w radzie senatu 1682 r. 16 czerwca, iż zydzi mieli wpływ do wyiednywania od tronu łask. Jeszcze są teraz powieści o dworze Jána III i faworycie żydzie.

sta II rozhukané wóysko roznosiło ucisk, którego żydzi naywięcéy doświadczyli (p). Władza duchowná nie przyymuiąc od dawného iuż czasu wyroków soboru Bazyley-skiego (q), kazała iednak dopełniać ten przepis, który missye w synagogach naznaczáf(r). W Mazowszu uchwała obywatelów [s], wyroki sądów (t), akta synodu Płockiego nieco późniéy (u) zapowiedziały srogość na

---

(p) Konstytucye 1717 r. V. L. VI. p: 519 nakazała bronić żydów od chłopiąt, i wszelkich innych napadów. Suppliki 1716, 1718, 1720, 1722 r. do Augusta II. podawané i u mnie będącé, maluią zuchwałość żołnierzy do naywyższego stopnia:

(q) Patrz rozdział o prawie kościelném w Polsce.

(r) Process Szaniawskiego biskupa krakow: 1718 r. 11 lipca. We Lwowie 1721 r. taka missya była wspartá wóyskiem, bo żydzi prosili aby ich nie męczono temi kazaniami, które ich nie nawróca; patrz akta Szembeka kanclerza pod tym rokiem w moiéy bibliotece.

(s) Laudum 1720 Feria 3 post Dominicam cantate iest wydrukowané w ogłosie processu Zuchowskiego p: 349.

(t) Przywiedzioné są w Synodzie Płockim 1733 ed: warszaw, 1735 p: 10.

(u) Pod Załuskim 1733, 4 sierpnia w Pułtsku odprawiony synod, wybrał plenipotentów,

tych, którzy żydom dają wsparcie lub puszczaią karczmy w arendę, albo ich w dobrach trzymają. Za Augusta III gdy władza królewska paraliżem była dotknięta, cząstkowe władze dotykały i broniły Izraelitów. Szukali żydzi wsparcia u naczelnika duchownych (w), kiedy od Króla skutecznę zyskać nie mogli obrony (x). W ten czas podniósł się wśród żydów Frank, który chrześcijańską wiarę przyjął, a zabobony żydowskie zachowywał, i naczelnikiem oddzielney ogłosił się (y) sekty.

---

aby czynili o wykonanie praw przeciwko żydom wypadłych.

(w) Supplika do prymasa 1759 r. drukowana. Hadziewicz podstoli łukowski patron w trybunale lubelskim najmocnię wsmieszniem piśmie, którego pod ręką teraz niemam, przeciwko żydom powstawał.

(x) Patrz różnē reskrypta za tego panowania wydane.

(y) Około 1750 r. z wołoszczyzny przybył ten przechrzta z innemi współbracia. Duchowna władza zaczęła z nim dysputy. On chciał mieć religią za narzędzie swoięy wielkości. Wyznawał Chrystusa, ale mniemął, że wiele obrządków trzeba godzić z żydowską wiarą, on zaś jest między obudwoma religiiami pośrednikiem. Oddany został do częstochowskię fortecy. Przez moskalów wypuszczony. Uwolniony udał się do Wiednia i do Morawii. Józef II wyjechać mu ka-

Za Stanisława Augusta zniesiono wyższe rabinowstwa, zliczono długi powszechnościów, oddano ich uporządkowaney władzy kommissyi skarbowey (z). Zapowiedziano tym którzyby wzięli się do rolnictwa uwolnienie od pogłownego (a), i już miałem tę pociechę, że kilkanaście familij w czasie mego urzędowania w kommissyi skarbowey użyło téj swobody (b). Pracowało wielu nad żydów zupełną poprawą. Plan cały iaki był, wystawiamy w końcu téj rozprawy. Kiedy w 1794 roku rospacz uzbroidła stolicę, żydzi nie lękali się śmierci, zmiészani z wóyskiem i ludem dowiedli, że niebezpieczeństwo nie jest im straszne, a sprawa oyczyny jest miłą (c).

---

zał. W Offenbach nie náydawniéy umarł, i pogrzebiony został z dziwaczna okazałością. Uczniowie jego w Warszawie osobną składają społeczność. Lecz gdy Franka uczniowie już nie są żydami, w tej rozprawie mówienie o nich nieco dłuższe, nie może mieć miejsca.

(z) Konstytucya 1764 i 1775.

(a) Konstytucya 1775 V. L. VIII p: 147 i 631.

(b) Patrz mój rapport 1787 r. z prowincyi ruskiéy i ukraińskiéy.

(c) Urzędowy dziennik powstania warszawskiego 1794 r. w gazetach warszawskich.

Za tego ostatniego panowania, dawno zapomnieni większej ścisłości żydzi, stali się nieco powszechniejszemi. Odnowili dla siebie pochlebne imię *chassidim* o którym w § I téj rozprawy mówiłem. Gmin przypadkowe różne nadawał im imiona.

Szcześnie zwodził przechrztów Frank. Izr el Hirschowicz Między-bozki na Podolu rabbin, chciał być także naczelnikiem nowego wyznania między żydami. Zagłębiał się w kabbale. Pochód ieden tego tajemnego podania aż do Moyżesa Maimonidesa, również z innemi żydami ogłaszał. Lecz (podług niego) Lauryl żyd 5335 r. (1575) w Egipcie, w bibliotece Maimonidesa niezmiernie-ważné znalazł umiejętności: te wszystkie razem wzięte okazały nie znané wielu prawdy, i doprowadziły oddających się rozwadze do bliższego ieszcze poznania przymiotów Boga, i ich uczenia w uroczystszyin sposobie. Modlitwy są które w Jerozolimie żydzi odprawuią z niektórymi odmianami, które Sanhedrin (d) miał ustanowić. Do mo-

---

(d) Co iest *Sanhedrin*, mówiłem w § I moiéy rozprawy.

dlitwy przystępować powinni z naywiększą uwagą, a w jéy odnoszeniu náywyższą okazują gorliwość w klaskaniu i ustawnym ruchu. Zawsze są wesołémi, przynajmniéy spokoyność umysłu okazują: iałmużny chętnie, a naywięcéy do Jerozolimy posyłaia. Każdy Jzraelita má dwie dusze, iedną złą w lewéy komórce serca, drugą dobrą w mózgu przemieszkiwá. W ustawnéy walce między sobą teź dusze zostaią. Modli się człowiek o wsparcie, aby cnotliwá duszà otrzymała wyższość: uświętobliwiony człowiek ośmiela się przenosić duszè swoiá do Boga. Jeden z jch rabbinów (e) zaklął iá, ta stanęła w niebie, mówiła z Messyaszém o iego przybyciu i otrzymała odpowiedź, że w ten czas przyydzie, kiedy tak wszyscy będą umieli kabałę iak ón. Oddani iedynie spekulacyi rabini, ubrani w białe szaty iak Esseńczykowie głoszą obowiązki wyższéy doskonałości i większego zaufania w Bogu. Tą mistyczná sektą gardzono w polskich prowincyach. Kil-

---

(e) Izrael rabbin w liście do szwagra Gerszona. Odpowiedź na tę xiążkę jest dzieło zwane *zemer orycym*.

ku wędrownych uczniów Eliasza rabбина Wileńskiego, nietolerancyi stali się przedmiotem. Prześladowanie pomnożyło ich liczbę. Gmin przetworzył imię *Hassidim* na *Hus-sitów*. Od rabбина w Karolinie pod Pińskiem nazywają ich karlińcami, w innych mięscach pod imieniem kitajców są znani. Polemiczne spory wydały księgi. Najślawniejsze dzieło które *Hassidim* ogłosili jest *Tania f*, na które inni rabbanici patrzą z gniewem, a odpowiadają na nie z nie rozsądkiem (g). Spodziewano się w rządzie polskim, że Hassidei niebawnie zgasną, gdy się o nich nikt pytać nie będzie. Teraz ich liczba powiększyła się. Pozorną ich świętość inni rabbanici oddzielają od win, które im zarzucają. Byłem tego zdania, aby niemi

---

(f) Zelman Boruchowicz jest autorem tego dzieła: má także tytuł *Likutey amorim*. Ostatnia edycja jest w sławuckiéj drukarni na Wołyniu.

(g) W książce *Zemer Orycym* wyłaiawszy autor *Hassidów* nadawszy im nazwiska herezyków, porównawszy ich z karaitami, obicawszy przeklęstwa, dziwi się, iak można polecić wesołość, kiedy Izraelita ustawnie płakać powinien. Na przeniesienie duszy do nieba w za-

niezatrudniać się, spory wynikające ile spokojności publicznej nie zagrażające, usunąć od uwagi, a dozwolić odkrycia śmieszności w mistycznych wykładach rzeczy dziwacznych. Jak daleko spory zaszły w Litwie między pospolitými rabbanitami a Hassidejami, nie jest mi wiadomo.

§ IV.

Krotki rozbiór przywileju Bolesława Xiążęcia, potwierdzonego przez Kazimierza wielkiego i Witolda.

Iod. Kiedy jest sprawa przeciwko żydowi gdzie świadków potrzeba, przekonać należy żyda świadkami, z których dwóch má być katolików, a jeden żyd znający prawo żydowskie.

Ten warunek na piérwszy rzut oka, jest nie sprawiedliwy, w oświeconym wieku mieysca mieć nie powinien. Lecz w czasie kiedy władza rządowá chciała drzeć żydów, którym nawzaiém zdzierać pozwoliła innych kraiu mieszkańców; kiedy fałszywá i unie-

---

chwyceniu poważnie mówi, że to tylko bydz może w ziemi świętý, i że żaden náywiększy kabbalista, takim czyném nie chlubił się.

sioną gorliwość kazała żydów uważać za morderców dzieci chrześcijańskich, a za nieprzyjaciół rodu ludzkiego; w ten czas dwoiaka chrześcianina i człowieka nienawiść, nazywała często wszelkie środzki zguby żyda godziwemi. Widzieli żydzi, że ieszcze XIV wieku wolno było chrześcianinowi, pluć na żyda. Akta Bollandystów zawierają dowody (h), że poważnie i uroczyście przedrzwiami kościelnymi trzy razy na rok policzkowano żyda na pamiątkę i ukaranie podobny sromoty, uczynioney Chrystusowi. W Bitteryku do 1159 r. przez 15 dni (i) od Kwietnia do przewodny niedzieli, pospółstwo miało zwyczaj pokazujących się żydów kamieniami obrzucać. Krzyżownicy pomnażali nienawiść ku żydom. Żydzi więc świadectwu nieprzyjaciół wierzyć nie mogli. Ta iednak swoboda udzielona żydom wywróciła u nas warunki inne tego przywileiu (k), stawała się przedmiotem niechę-

---

[h] Miesiąca maia T. I p: 142 w życiu S. Teodora.

(i) Vaisset Historiae occitanensis T 2.

[k] W instrukcyi od seymu 1543 r. do króla, w ak tach Tomickiego iednostayné użalenie

ci w Czechach (l), z kąd my tego przywileju wzór wzięliśmy (m), była przyczyną bezkarności, gdyż ciężko było żyda i jeszcze wiadomego prawa żydowskiego mieć świadkiem czynu; do którego umyślnie ludzi w oznaczony prawem liczbie, sprowadzać za świadków nie można było.

2re *Prócz rzeczy kościelnych i krwią zbroczonych, wolno wszystko żydom brać w zastaw, a gdyby zastawa była kradzioną, żyd się odprzysięże, że o kradzieży nie wiedział, i połowę pieniędzy, za które wzięta była zastawa, wróci.*

Prawa wszystkich prawie narodów, zakazywały brać takie rzeczy w zastaw, bo świadczyły albo złodziejstwo, albo zabójstwo. Dodano we Francyi zakaz dawania w zastaw niewianego zboża, bo z stodoły w takim stanie złodziey náywięcéy mógł wyno-

---

na ten warunek przywileju znayduie się. Nazywają go stany niesprawiedliwym, a z téy części swobody wnoszą, że całe nadanie má céchy stronności dla żydów, ucisku dla chrześcian.

(l) Patrz w Metr: kor: sekretny list stanów czeskich do Zygmunta I, 1526 r. 19 kwietnia.

(m) Patrz przywiléy Ottokara króla ży-

się (n). Sprawiedliwie Grabowski twierdzi (o), że ten podział summy, w której rzecz kradzioną była zastawioną, bardziej do kodexu złodzieiów, niż do porządnego należał prawodawstwa.

3cie. *W sprawie oddania zastawy Chrześcianinowi jest bliższy do odprzysiężenia, że nie miał zastawy, albo w takiej summie ją trzymał.*

4te. *W kłótni między żydami, grzywny nie do sędziego miasta, ale do skarbu xiążęcęgo idź mają. Szlachcic má żydowi rany płacić iak szlachcicowi. Panującego skarbowi tyle zapłaci, ile będzie naznaczono.*

Żydzi byli pod opieką panującego, wskazane pieniężne kary należały do jego skarbu. Sędzia który z swęgo wyroku nie ciągnął zysków, nie miał przyczyny ich uciążać. Przeniósłszy się do owych wieków, w których to prawo było wydane, zdaie się że było potrzebném.

---

dóm służący w 1268 r. wydany, z poprzednich nadań ułożony.

[n] Lauriere ordonances des Rois a: 1218.

[o] W piśmie o żydach w Koronie 1611 r. in 4.

5te *Od przewożonych ciał umarłych, opłata braną nie będzie. Chrześcianin niszczący cmentarz żydowski, utratą dóbr ukaranym byź má.*

Nie wolno było żydom w jedénastym i dwunastym wieku mieć cmentarzów, iak w jedném mieście. Do Carogrodu sprowadzano ciała żydów umarłych (p).

Henryk III w 1177 r. pozwolił dopiero w jnnych miastach prócz Londynu mieć cmentarze: piérwiéy bowiém w tém tylko mieście grzebać ciała współbraci wolno im było, które z dalekich miéysc wożono (q). W podrózniku Beniamina z Tudeli, i Petachiasa z Ratyzbony, nie widzimy nazwiska synagog w Polsce. Musiały tedy byź nader rzadkie. Przewóz ciał bywał zatém częsty, a właściciele gruntów twierdzili mieć prawo myta od wozów.

6te. *Rzucający kamieniami na szkołę żydowską, odda staroście za grzywny dwa funty pieprzu.*

(p) Nicetas in Andronico.

(q) *Prius enim Judaei mortui Londonias ferebantur sepeliendi.* Roger Hoveden pod r. 1177.

Dawanie tego rodzaju grzywien, na pierwszym rzut oka dziwić może: lecz zagłębiwszy się w dzieiach, widzimy w różnym sposobie daniny i grzywiny z tego Indyjskich krajów płodu. Kiedy Alaryk pierwszy raz w roku 363 dobywał Rzymu, Honorusz cesarz kupował u niego tymczasowy pokój, między różnemi opłatami, dał mu trzy tysiące funtów pieprzu (r): widzimy dawne ustawy niektórych miast, a w nich grzywiny pieprzowe. Miasto Nuremberg posyłało miastu Heilbronu co rok funt pieprzu (s). W Frankforcie nad Menem, trwa do tych czas zwyczaj, że na pamiątkę uwolnienia od ceł kupców miasta Worms i Bamberg, zbierają się kupcy pod czas jednego iarmarku, i grając pieśń starożytną niemiecką z muzyką, oddają w jmieniu tych miast frankforskiemu burmistrzowi laskę białą, na znak uznania władzy, i funt pieprzu w kubku drewnianym, w daninie wdzięczności (t). Nadto widzimy, że w niektórych miejscach dawali

---

[r] Zozim li: V. p: 554.

(s) Jonathan Fischer, *Handelsgeschichte*
T. 2 p: 80.

(t) Tamże.

żydzi pieprzu daninę kościołóm. Pitto (u) przywodzi dwie ustawy, piérwszą dwunastego, drugą trzynastego wieku, przez które katedrze akwitańskiéy żydzi pieprz dawać byli obowiązani. Jaka tedy była dani-na lub kara na żydów, takąż teź wzajemność ustawa dla nich oznaczyła. Nie potrzebuemy zaś przywodzić że iedné ustawy w takim przedmocie były wzorem drugim.

7me Przysięga na dziesięć przykazań, żydowi nie powinna byćznaczoną tylko o wartość przechodzącą szacunek 50 grzywien srebra topionego; lub w rzeczach o które był zapis przed panującym; w mniejszych zaś sprawach przed szkołą przysięgać má.

Jak rzadko powinna być przysięga przez żyda wykonaną, iakié są iéy rodzaje, niżéy mówimy. Często władzá sądowá w máłych przedmiotach nakazywała przysięgę żydóm, aby iey nie wykonywali (w), dla tego do

---

(u) *Historia Ecclesiarum Occitanensium*. Pierwszá ustawa jest 1145 r. na k: 122, drugá 1285 r. na karcie 160.

(w) Patrz supplikę żydów do króla Michała 1670 r.

większey wartości sprawy, uroczystszy przyłączono obrządek.

8me Gdyby dowodów istotnych nie było kto zabił żydą, panujący będzie o tym wypadku uwiadomiony.

9te. W zarzucie żydowi o zabóystwo dzieci chrześciańskich, trzeba mieć trzech świadków chrześcian, tyleż żydów; a nie dowodzący, równey karze podlega, iak przekonany o występku.

Mówiliśmy w § I o powstaniu żydów pod przewodnictwem Barcoqueby przeciwko Adryanowi. Ten zdziczały hordy naczelnik wycinął dzieci nieprzyjaciół, a tymczasowi zwycięzcy ich, ielitami się opasywali, w których liczbie i chrześcianie iak wyraźnie S. Justyn mówi w Apologii piérwszey, znajdowali się (x). Zbrodnia pełnioną w jednéy wojnie, iest oznaką tych poczwar, które przekłéstwu powszechnému oddaiemy; ale nie iest cechą mniemań całego ludu Izraelitów. Żydzi nawet w Barcoquebie uznaią człowieka, który chciał uchodzić za Messyasa, pomyślność powszechną obiecywał, a nie -

---

(x) Dion Cassius 1: 68 *redimunt se visceribus eorum.*

szczęście całego plemienia zyiącego w ten czas pod władzą rzymską utwierdził. Xięgi religijne [nie mówiąc nawet o xięgach pisma, iako nadto znanych] podobny niezawierają nauki, a ieśli zawziętość wyrównywaiącą niemocy, rzuca obelgi na chrześcian, my także dosyć długo nieumnieyszaliśmy słownika obelg przeciwko żydom. Do dwunastego wieku (y) niesłyszała Europa o tych oskarżeniach. Upowszechniła ie fałszywą gorliwość, lud lekkowierny zawierzył twierdzeniom o męczeńskich ofiarach i o zabóycach. Widzieliśmy iak papieże bronili żydów przeciwko tym potwarzóm. Przykład Szwyjcarów, którzy w trzynastym wieku zakazali obwinać żydów o podobné zbrodnie (z), przez wiele rządów był naśladowany.

W Polsce liczył Zuchowski (a) przez trzysta lat zamordowanych dzieci 86. Jeden dekret trybunalski 1656 r. ile wiem, znajduje się, który tę zbrodnią zaświadczył i u-

---

(y) Fleuri T. 18 p: 409.

(z) Müllers Schweizer Eidgenossenschaftsgeschichte B. 1 p: 559.

(a) p: 528.

karął [b]. W metryce zaś koronnéj dopięro 1743 r. podobny sądu królewskiego znajdujemy wyrok [c]. Smutną nawet iest rzeczą wyrazić, że te obadwa dekreta najwyższéj instancyi, nastąpiły z wyznań wymuszonych przez tortury. Były następnie takie spawy (d) w sądach. Wywieszony iest obraz przypominający ten srogi wypadek w Wosławicach trzy mil od Krasného stawu. Lecz zgłębiwszy wszystkie wydane pisma, można widzieć, iż nayeściej cnotą iednych sędziów była zomyłona, a drugich sumniénie niecnym zyskiém lub chęcią otrzymania pok'asków skazoném zostało. Do tych czas ieszcze w Azji chrześciance téj wieści wierzą, iż żydzi ich dzieci zabiiają (e). Wszelako iесли okazujemy pewność, iż żydowska religijna nauka nienakazuje wyléwać krwi współczłowieka, dalecy iesteśmy od twierdzenia, iż nie mógł bydz taki popelniony występék przez fanatyków.

---

[b] Dekret iest wydrukowany.

[c] W X: Metr kor: 143 p: 418.

[d] 1758, 1761, 1774 r.

[e] Niebuhr Voyage en arabie: ed: Amsterdam: 1780 T 2 p: 295.

Czytamy o Barcoqueby powstaniu, iż jego stronnicy krwią chrześcian się mazali i ielita- mi ich dzieci opasywały się (f), pełni nienawi- ści do inaczey wierzących, wysilali tajemnie o- krucieństwo, które (choć nie w takim sposo- bie) na nich wysilano. Wreszcie zbrodnia kil- ku niedowodzi występney potrzeby wszyst- kich, karmiénia się krwią ludzką.

10te. *Niewolno iest kraść dzieci żydóm, a ten co kradnie, má byđz iak złodziey karany.* Kradzież dzieci żydóm dla ochrzczenia, ro- zumiało wielu, byđz dziełém pobożném. Wy- rzuca chrześcianóm Julian Cesarz, że kra- dli dzieci żydóm (g), i we wszystkich nie- mał kraiach gdzie byli żydzi, znayduiemy od rodziców żydowskich skargi na taki gwált czyniony władzy rodzicielskiéy. My- do Augusta III czasów takie znayduiemy użalénia (h).

11te. *Wolno iest żydom wszelkié towary kupować, chleba i innych produktów doty- kać się.*

---

[f] Patrz § I téy rosprawy.

[g] p: 505.

(h) W różnych supplikach od społeczno- ści żydowskich.

Długo zakazywano żydom, aby nie dotykali się żywności, którą chrześciance mieli kupować. Jeszcze w dziewiątym wieku obstawiał za tą mniemaną potrzebą Agobard arcy-biskup lugduński (i), a Du Cange (k) przywodzi statut awenionski, który nás o podobnym zachowaniem prawidła, przekonywá (l).

12te. *Władza nad żydami panującemu lub woiewodzie albo jego zastępcy, była zachowaną.*

13te. *Zaden sędzia niebędzie sądził żydów, chyba od strony wezwany, sądzić zaś żydzi będą, w mieyscu które sami wybiorą.*

14te. *Gdy chrześciance odbierze daną żydowi zastawę, a prowizyą nie zapłacił w mieyscu, przybywa prowizya do prowizyi.*

15te. *Nie wolno jest żydom dawać pieniądze pod przypadkiem na dobra nieruchome.*

---

[i] W liście do Ludwika Dobrowolnego w T. I eppm Agobardi. Ed: Belura 1666 r.

[k] *In Glossario medicae et infimae Latinitatis, voce Judaei:*

(l) *Statuimus, quod Judaei, aut meretrices non audeant tangere manu panem, vel fructus, qui exponuntur venales, quod si fecerint, tunc emere illud, quod tetigerint, tenentur.*

16te. Zastawa gdy rok i sześć niedziel u żyda zostaie, staie się jego własnością.

17te. Żydzi w dniu świąt swoich nie mogą być przymuszani do oddawania zastawy.

18te. Gdy żyd woła o pomoc w nocy przeciwko łotróm, a chrześcianie blisko mieszkający nie dają pomocy, karaniami bądź mają.

§ V.

Jakié są źródła praw którými żydom rządzić się pozwolono.

Mówiliśmy że dwoiakiégo prawa słucają żydzi, xiąg, pi-ma i ustów, które mają z podań. Jenealogiia téy tradycyi która od Moyżesza aż do czasu spisania *Mischny* iest zapisaná w xięgach uczonych żydowskich; nosi tylko cechę usilności żydów, iak chcą okazać, że ich twierdzenia od samego Boga pochodzą. Sarkali oycowie chrześcianaństwa, że te podania są skażone (m), uznawali toż samo choć w innym względzie żydzi (n). Nakoniec skoro w zbiorze tych podań

(m) Zbiór dowodów, patrz u Voisin *Observationes in proemium pugionis fidei*.

[n] Tamże.

widzimy sprzeczność, dowód więc jest jasny, że tak iak glossatorowie i komentaryści w każdej nauce muszą być często niezgodniami; tak i w tym przedmiocie wykład nie może być zgodny: zwłaszcza że dzieje nawet składają świadectwo, iak cenniejsi nauczyciele i ich uczniowie bywali w niezgodzie.

Mischna jest to drugie prawo (o), jest to słowna ustawa (p), pomnożona wyrokami najwyższych władz w sanhedrynie i zdaniem uczonych: rabbin Jehuda świętym (q) zwany, wydał to dzieło, aby rozproszeni izra-

---

(o) Powszechné zdanie pisarzów żydowskich.

(p) Patrz Moseśa Maimonidesa w przedśłowiu do *Jad - Chazakah* w przedmowie zaś do *Seder Zeraim* ed. Pococka 1655 Oxonii p: 1. wystawiwszy Maimonides Mischnę, mówi: *Atque ecce est illa instar turris Davidicae, super tumulum suum constitutae in qua mille suspensi sunt clypei, cum omnibus electorum instrumentis bellicis, omnia potentium scuta.*

(q) *Hakkadosch* świętego daia nazwisko Rabinowi Jehuda który Mischnę ułożył, żydowsy pisarze. Patrz Maimonidesa ed: Pococka w przedśłowiu do *Seder Zeraim* p: 56. W Mischnie iak Maimonides ed: Pococka mówi, jest przywiedzionych pisarzów 150 z których

elici mieli zawsze obecną ustawę oyców swoich. Napisané iest to dzieło albo za Antonina pobożného (r). albo za Marka Aureliusza i Kommoda (s).

Mischna składą się z pięciu rodzajów podań. 1^{od}. Wykłady od stwórcy dané Moyżeszowi i które znaydować należy w pismie, i w tém różnieniu się nie iest pozwolóné: 2re. Ustawy Moyżesza na górze synai. 3^{cie} ustawy o których Moyżesz nie pisał, ale należy uważać na współczesną opinią sędziów i władz; w téj mierze uczeni się różnią, 4te wyroki sądów w których są sprzeczności. 5te Zwyczaie od proroków i uczonych potwierdzone. Te wszystkie źródła stosował Jehuda do sześciu wydziałów. Do nasion, świąt, kobiet, szkód, poświęceń i oczyszczeń. Każdą część iest podzieloną na *Masyktoth*, czyli traktaty albo xięgi. Szczególne xięgi na

---

dwóch, iednego dla zléy o nim opinii, drugiego dla niezgodności iego zdania z innými, wyłącza. Zostało tedy 128 pisarzów, których xięgi służyły za materyał do téj zbierawiny w Mischnie.

(r) Halicoth.

(s) Tzemach Dawid ad a. 4910 i 4978. Patrz xięgę *Juchazin*.

rozdziały czyli dystynkcyę , a te na *Halicoth* czyli §§. Pierwszy przedział o pierwszych i drugich dziesięcinach , o pierwiastkach, o roku siódmym odpoczynku ziemi etc. Drugi o świętach ; obadwa te przedziały nie zawierają meteryałów do cywilnego i kryminalnego prawodawstwa. Przedział trzeci rzecz czyni o związkach małżeńskich , o zrękowinach , o małżeństwach , o rozwodach , o powinności wdowy, wzięcia brata bezpotomnego męża za małżonka , o ślubach czynionych Bogu przez kobiety , o kobiecie podęyrzaney (t). Czwarty przedział o szkodach , zawiera

---

(t) Ten przedział má te księgi, 1sza *Jehamoth* czyli powinności zamężcia bezpotomney wdowy jedného brata za drugiego ; i sposoby uwolnienia się od tego obowiązku przez dobrowolné brata żyjącego zrzeczenie się tego práwa , 2ga *Cetubot* o umowach małżeńskich, 3cia o ślubach czynionych, oświadczeniu wstrzeźliwości w pożyciu małżeńskim , nie jedzeniu iakięcy potrawy i daniu oycu i mężowi władzy niszczenia takiego rodzaju sumniennych obietnic , 4ta o *Nazireacie* o rodzajach i sposobie takiego oświadczenia, 5ta *Githin* o rozwodach i opuszczeniach żony *per repudium*, 6ta *Sothah* o kobiecie podęyrzaney, 7ma *Kidduschim* o zaręczynach , o sposobie téy umowy pisania, o darach zrękowinnych.

przepisy o sądach, sanhedrynie, o chłości, o przysięgach, o świadectwach, o dowodach, o bałwochwalstwie i o oycach, to jest o tych którzy od Moyżesa przynieśli podania aż do czasu mischny (u). Piątą część mischny stanowi o ofiarach, o czystych i nieczystych zwierzętach, o pierworodnych bydłach, o karach za winy popełnione w usługach i o ofierze religijnej, o mierze kościoła i ołtarza w Jeruzolimie. Szóstą o różnych oczyszczeniach. Wszystkich przepisów jest sześćset trzydzieści (w).

---

[u] Ta księga ma ośm *Masictotów* czyli ksiąg, a siedmdziesiąt cztery rozdziałów. 1wsza księgi *Baba kama* *Baba betria*, *Baba batra*, brama pierwsza, brama średnia, brama ostatnia. O szkodach przez ludzi, bydła i inne ieststwa uczynionych, i dla tego materya sądowa zaczyna się od szkód, że sędzia powinien usuwać szkody od ludzi, iak Moises Maimonides mówi. Drugą księgą o Sanhedrynie, o sędziach i o świadkach, o karach kryminalnych. Księga trzecią *Macot* o karze czterdziestu plag, które odcięciem iednej plagi rabbinie ieszcze przed Chrystusem zmniejszyli. 4ta księga *Schebuot* o przysięgach. 5ta księga *Edajot* o świadectwach.

[w] *Praecepta affirmativa* są w liczbie 248, z których 60 jest koniecznych. Kobiety do 14 nie są obowiązane. Te wszystkie 615 przepisów, *revocari possunt ad tria, ad dogmata,*

Po wydaniu mischny, wydany został dodatek nazwany *Tosyphott* czyli ostatek mischny (x).

Inne komentarze, nazwane zostały *Baraie-tot* (y). Osias rabbin, wydał komentarz na *Genesisim*, zwany *Bereschith Rabach*, który żydzi biorą za komentarz mischny (z). Rabinowie Chaia i Oseasz napisali *Melcitot* czyli pandekty (a). Rab napisał Komentarz zwany *Syphra*, skończył to dzieło Jehuda, syn Eliasza, inaczej zowie się *Torat Cohanim* czyli prawo Lewitów. Symon syn Jochai, a podług zdania niektórych R: Jsmael, ułożył komentarz na księgi *Deuteronomium i numeri* zwany *Siphre* (b). Symeon syn Joachi

---

ad mores, et ad actiones regiminis politici.
Patrz *Thesaurus Ugolina* T. I p: 181. Pierwszy raz w Polsce drukowana była Mischna 1596 r. w Lublinie. Wolfius T. I p: 885. Pokazywał mi jeden rabin w Warszawie 1791 r. Mischnę tłumaczoną po arabsku, o tem przekładzie w dziesiątym wieku, patrz Wolfiusza T. I p: 718.

(x) *Thesaurus Ugolina* p: 126.

(y) Tamże p: 127.

[z] Tamże p: 127.

[a] Tamże p: 128.

(b) Tamże p: 128 wydrukowana jest *Siphra* zupełnie w zbiorze *Ugolina*.

i syn jego Eliezer, w jaskini przez dwanaście lat siedząc, pisali księgę *Sohar*, którą uczniowie dokończyli. *Seder Olam*, wydał podług mniemania wielu R. Joses (c), podług drugich R: Eliezer syn Josesa Galiléczyka *Leb midot Letorah*.

Rabbin Johanan, napisał Talmud Jerozolimski (cc) Czas napisania tego dzieła, podlega wątpliwościom. Maimonidesa zdanie zdaie się przeważać, że 308 roku po zburzeniu Jerozolimy, zatem 370 r. ery chrześcijańskiéy wydany został. Rabbin Ase w sto lat późniéy wydał Talmud Babyłoński. (ccc) Te obadwa Talmudy są wykładem trudniéjszych miéysc w Mischnie, są dodatkiem ustaw i opinii uczonych aż do epoki wydania Talmudów.

Z tych wszystkich wymienionych dzieł, okazuje się, co jest zakazaném, co jest pozwo-

---

[c] Tamże p: 129.

(cc) Pierwszy raz wydrukowany w XIII. tomach in folio 1605 R: Drugi raz w Krakowie 1616 R. w Lublinie od 1617 do 1627 R.

(ccc) Talmud Babiloński, w Lublinie wydrukowany został nappierwéy 1559 R. Wolfiusz T. I p: 903.

loném, co jest czystém, co nieczystém, zostawioném woli człowieka, i co jest konieczném do wykonania. Babyłoński Talmud jest nieiako większy powagi, niż Jerozolimski.

Gemara nazywá się wykład Mischny, Talmud zaś zawiera całą naukę żydowską, chociaż często pod imieniem Talmudu Gemara i właściwy Talmud bierze się. Uczniowie Asy w 73 lat po jego śmierci, dokończyli jego dzieło i to się nazywá zámknięcie Gemary (d).

Pracujących nad Mischną, nazwano *Tannaim* (e), ci którzy pisali komentarze, na wykład Mischny mają imię *Moraim* czyli *Amoraim* [f]. Seborei po nich nastąpili [g], daléy Geonim (h), po nich są znani bliżsi naszego wieku pisarze (i) których wyniosłemi tytułami naznaczá społeczność żydowską.

(d) *Obsignatio Gemarae.*

(e) *Thesaurus Ugolini* p: 141.

(f) Słowo *memera* znaczy słowo mówienia. *Amar* znaczy mówić.

(g) *Thesaurus Ugolini* p: 142.

(h) *Geonim dicuntur, quasi eminentissimi mortalium*, trwali 448 lat.

(i) *Denique post Geonim subsecuti sunt sapientes, intelligentes et periti, quorum celebretur memoria.*

Lecz wśród tych wszystkich pisarzów któremi zdoła lub zatrudnia się nauka żydowska; w względzie w którym piszemy jest Moses Maimonides, który w 1217 r. umarł. Ten wyłączył z Talmudu wszystkie sprzeczki i różnice zdań, i tylko zrobił wyciąg prawideł obrządkowych i prawnych w xiędze *Jad-chasakach*. To dzieło jest przyymowane z uszanowaniem, lecz iak Maimonides nieodbiera czci od wszystkich żydów i był za odszczepieńca miany (k), tak iego dzieło nie

---

(k) *Leben Moses Maimonides 1792 Berlin 8 Buhle Lehrbuch der Geschichte der Philosophie* pod artykułem filozofii arabów, i wiele dzieł, które tego sławnego człowieka opisują. Pococke w przedmowie do dzieła *Porta Mosis* ed: 1665 r. w Oxfordzie wylicza tytuły, które żydzi dla uszanowania mu nadali, nazywa się ón pochodnią wschodu i zachodu, fenixem i t. d. Sam zaś Moses w przedmowie do *Seder Zeraim* ed: Pococka powiedziawszy, że *Mischna* jest wieżą nadgrobową Dawida, mówi: *Ego Moses f. Maimonides Hispanus ipsam extruxi; e mari Talmudis extraxi, e Saphiro Tosiphthoth fundamenta ejus jeci, ipsam carbunculo Siphrae stravi, auroque Siphri oblevi, verbis excellentium fulcivi, argento puro constrinxi, et in argilla cordis mei fudi. Estque ecce illa sicut vinea desiderabilis, qua plantatione deliciarum consitam, interdium ac noctu*

jest od wszystkich, za wyrok prawodawczy uważané. W XVI wieku; Józef zebrął xięgę *Schulchan Aruch* którą Moyżesz Jzrael dodatkami pomnożył. Ten zbiór zawiera te przepisy i zwyczaje, które teraz są w używaniu z opuszczeniem tych, które po zburzeniu kościoła miejsca nie mają. Dzieli się na cztery części: *Orach Chaiim* o religijnych obrządkach: *Joreh Deach* o rzeczach pozwolonych i zakazanych: *Ebenhaeser* o małżeństwach, czwartą *Choschem ham Mischpatt* o prawności i nieprawności. Uważają żydzi i to piśmo iako szacowny zbiór przywatného człowieka, lecz tyle ważny, ile z Talmudém jest zgodny, i późniéysi pisarze od tego dzieła odstąpili w niektórych przypadkach (1),

---

custodivi, et ad momenta irrigavi, donec consumati fuerint flores ipsius, et matura erint, betri omnisque uva parva se aperuerit, et omnis in ea arbor geminas emisit dederintque mandragorae odorem. Portas ejus, quas aperui non obseravi, neque interdiu aut noctu clausi, sed omni recto et mundo, libere ipsam permisi et pro munere discipulis misi. Atque ecce alligavi ipsam omnibus qui verba transcribunt, sedentibus coram Domino ut sit ex quo comedant ad saturitatem et operimentum durable.

(1) Patrz przedślowie Mendelsohna do dzie-

w czę-

w częściach różnych mieliśmy w łacińskim języku praw żydowskich wykłady. Rząd pruski polecił zbiór i wydanie tych ustaw Hirschlowi Berlińskiemu Rabbinowi, ten użył do téj pracy sławného filozofa Mendelsohna. W przedśłowiu do tego dzieła sám wyznaie, iż iego praca iest niedostateczną; bo w tylu dziełach z których sędziowie żydowscy czerpają wyroki, są różnice mniemań, są obszerné formalności, które wypisywać byłoby rzeczą dosyć nudną, a sędzia winien iest mieć przed oczyma (m). My ieszcze krótszy zrobimy wyciąg, aby czytający mógł mieć dokładné tylko wyobrażenie tego prawodaw-

---

ła. *Ritual-Gezetze der Juden, betreffend Erbschaften Vormundschaften, Testamenten und Ehesachen, in so weit sie das mein und dein angehen, entworfen von Moses Mendelsohn auf Veranlassung und unter Aufsicht R. Hirschel Levin Oberrabbiner zu Berlin 4te Auflage 1799. Berlin.* Pisano zaś to dzieło 1778 r. i za rozkazém dworu pruskiego było zebrane.

(m) *Dieses gehörig zu beurtheilen, muss man den Geist und die Quelle des Gesetzes beständig vor Augen haben, und immer auf die selbe zurück gehen können, wenn uns die Worte des Gesetzes, in Zweyfel lassen p; 27 Einleitung.*

stwa, które często bywają okryte zasłoną tajemniczą przez Żydów dla Chrześcijan.

§ VI.

Jakie są tedy prawa cywilne żydowskie.

Wziąłem Seldena (n) i Mendelsohna dopiero przywiedzione dzieło w rękę. Czynniono przedemną tłumaczenie Mischny (o) *Schulchan Aruch*, sprawdziłem każde twierdzenie z opisaniami Żydów uczonych, i ten prosty czynię wykład.

R O Z D Z I A Ł I.

*O dziedzictwie i spadkach, prawie córek,
prawie pierworodztwa.*

I. Mężką płeć w równym stopniu wyłącza żeńską, jeśli kto ma synów i córki, sy-

---

(n) *Uxor Haebraea de successionibus*. Halle *The History of The Common Law of England* 1759 r. p: 208 prz p są, czyli bardziey przeniosł uwagi Seldena.

(o) Niektórych części Mischny, które stosują się do praw cywilnych jest tłumaczenie, i komentarz wydany przez Konstantyna I' Empereur ab Opwych, w dziele de legibus Ebreo-

nowie biorą spadki, lecz jeśli nie masz synów, córki są bliższe od krewnych pochodniczej linii *ascendentes*.

II To wyłączenie nie má miejsca, kiedy jest w prawie mężczyzny iak córka brata, w rodzeństwie mającém podział, lub wnuczka z męzkiej linii.

III Osoby z macierzystej linii pokrewne, nigdy po sobie nie biorą spadku.

IV Dzieci po matce biorą sukcesyą, matka nigdy po dzieciach nie dziedziczy.

V Synowie córek wyłączają swoje siostry, lecz nie odsuwają córek z ciotki urodzonych, zgoła prawo wyłączenia służy tylko do rodzeństwa.

VI W niedostatku dzieci i ich wnuków, bierze spadek oyciec, a w jego niebytności jego bracia, a gdyby ich nie było, siostry zmarłego i ich dzieci podług wyższego pravidła.

VII Porządek sukcesyi jest taki: *nay-*

---

rum forensibus, liber singularis, ex ebreorum pandectis versus et commentariis illustratus. Lugd: Batavor. 1637 r. Ten przekład sprawdzony w mojej przytomności, jest dokładny.

przód synowie, powtóre ich potomki, potrzejcie oyciec, poczwarte bracia, popiąte potomki poszoste siostry, posiódme ich potomki, poszoste dziad, podziwiąte bracia oycu, podziesiąte ich następcy, poiedenaste siostry oycu, podwunaste ich następcy.

VIII Nieprawne w kazirodztwie nawet splodzone dzieci, nie są wyłączone od prawych, byle matka była wolną i z rodu żydowskiego. Jeśli zaś matka nie jest wolną i nie z żydowskiego rodu, w ten czas spadku po oycu niebierze.

IX Po wdowie lub rozwódce biorą dzieci sukcesyą i ich następcy, podług wyższego prawidła. Jeśli zaś nie dórzały płód wyszedł po iéy zgonie, lub piérwéy dziecko umarło niż matka, iéy krewni biorą sukcesyą.

X To są prawidła do sukcesyi po człowieku który testamentu nie zrobił, lecz jeśli kto uczynił dar, wolá iego jest nieograniczona, jeśli zaś użył w swoim piśmie wyrazu spadku, czyli odkazu dziedzictwa, uważá się *nayprzód*, nikogo nie można zrobić dziedzicem, kto nie jest prawnym następcą, ani wyłączyć można prawego na-

stępcę. Nie wolno jednak powiększyć część iednego z dziedziców, byle prawu pierworodztwa przez to nie stała się krzywda.

XI Człowiek przy zdrowiu może czynić dar ale nie testament.

XII Córki od sukcessyi po oycu są wyłączone, wszelako z całego majątku utrzymują się, dopoki są małoletnie i za mąż nie idą, i w téj mierze mają siostry przed bracią pierszeństwo (p).

XIII Dla każdej córki przed działem, wyznaczają się posag i wyprawa. Używać wyprawy i brać procentu od posagu nie może, aż ki dy za mąż póydzie.

XIV Posagu ustanowienie (gdy oyciec nie oznaczy) má takie prawidła. Napierwéy: idąca za mąż córka bierze dziesiątą część majątku pozostałego, uważać iednak sąd winien okoliczności domowe i wniosko-
wać má, wiele oyciec dałby posagu? jeśli iedną córkę oyciec za życia wydał, a okoliczności fortuny nie zmieniły się, w ten czas

---

(p) Rabbini niektórzy utrzymują, że kiedy ruchomy jest tylko majątek, równa utrzymywania jest synów i córek powinność.

jedną zachowuje się proporcya. Jeśli oyciec nie naznaczył posagu i trudno iest zgadnąć wolą oycza, drugą córka bierze dziesiątą część pozostałości i t. d.

XV. Utrzymywania córek, powinność iest nieodmienną, ściągą się do fortuny oycza. Czy należy się wyprawa z macierzystéy substancyi, czy tylko z oyczystéy, dzielą się rabini w zdaniu (q).

XVI. Kiedy córki same dziedziczą, nie zameżné utrzymują się z całej substancyi, ale do posagu i wyprawy nie mają prawa, do dnia zawarcia małżeństwa.

XVII. Zwyczaj iest, że rodzicé córkóm przy zameżciu, połowę wartości części młodszych synów zapisują w sposobie długu, zostawując synóm wolność, albo zapłacenia téy summy, albo z fortuny oycza połowy dzielnicy oddania (r).

(q) *Ritual-Gezetze der Juden, betreffend Erbschaften Vormundschaften und Ehesachen in so weit sie das mein und dein angehen, entworfen von Moses Mendelsohn auf Veranlassung und unter Aufsicht Hirschels Levin Ober-Rabbiners zu Berlin. Vierte auflage Berlin 1799 p: 11.*

(r) Często teraz bywá, że summę pewną

XVIII. Pierworodny syn po oycu, má podwóyną dzielnicę maiątku i przyłączonych ciężarów w ogólnym maiątku. W macierzystéy fortunie pierworodztwo nie má mieysca.

XIX. Pierworodny może prawo swoié na kogo innégo przenieść. Służy iégo dziedzicom to prawo. Umiérá pierworodny bezpotomnie, gaśnie to prawo i do drugiégo brata iéśli pozostaje nie przechodzi.

XX. Pierworodny nim dział nastąpi, powinien żądanie o podwóyną dzielnicę podać; nie podaiący żądania usuwá się, iak gdyby się zrzékł tego práwa.

XXI. To prawo do tego tylko się ściągá, co istotnie oyciec za życia posiadał; nawet wyłączaia żydowscy prawnicy długi przez oycá miané w papiérach, nie w zastawach, dla tego młodsi bracia nie mogą byđ przymuszani, długi które oyciec miał na skryptach, płacić długi które był winien, aby przez to część pierworodnégo pomnażała się.

XXII. Bliznięta po śmierci oycá urodzo-

---

rodzice córkóm oznaczaią bez wyrażenia połowy wartości części synowskiéy.

né, między sobą prawa pierworodztwa nie mają: urodzone za życia oycy, to z bliźniąt uważają się za starsze, któremu w siedmiu dniach po urodzeniu da matka świadectwo; a jeśli nie masz wyznania matki, świadectwo położniczy baby zaraz po urodzeniu jest żądane, a w niedostatku i tego świadectwa, sumnienie oycy stanowi.

XXIII. Nim wydział nastąpi, dzieci są utrzymywane z wspólnego funduszu.

XXIV. Gdy oyciec dorosłe i nie dorosłe zostawią dzieci, starsze przez swoje starania ulepszą wspólne dobro, nagroda im nie nastąpi, chyba gdyby to sobie warowali i taką byłaby ich praca do której małoletni nie są sposobni.

XXV. Kiedy dorosłe dzieci i od oycy nie opatrzone biorą z wspólnej masy część posadną, ma być także sama część dla niedorosłych wydzieloną.

XXVI. Jeśli oyciec w przedślubnej umowie obiecał pewny wydział fortuny, a przed ślubem syna którego żeni, umarł, w ten czas ten syn nie ma prawa do tej summy, ale tylko do części jaka na niego wypada.

XXVII. Kiedy kto z dorosłych żąda wy-

działu, albo sąd znajduie rzeczą potrzebną, małoletnim daią się opiekuni i dział następuie.

XXVIII. Podział bezsądowny nastąpić może kiedy wszyscy dziedzice mają lat trzy-nastcie, i tylko do przedaży trzeba aby przedaiający miał lat 20.

XXIX. Dział ustanawia się losém, i małoletni w ten czas tylko czynić przeciw działowi mogą, kiedy dowiodą że w szacunku dóbr więcéy iak *óta* część wartości iest opuszczoną.

XXX. Nie przytomność należących do spadków nie przeszkadzá działowi. Godni wiary są wezwani do oceniénia, a podział piénieędzy w przytomności dwóch świadków odbywá się.

R O Z D Z I A Ł II.

O opiekunach.

I. Wolno iest naznaczyć przez testament opiekunów dziecióm. Gdy zmarły tego nie dopełni, sąd wyznacza opiekunów.

II. Opiekunowie po śmierci właściciela robią reiestr pozostałego majątku, i u sądu składają.

III. Nieruchomy majątek przedać opiekunowie bez sądu nie mogą, a jeżeli za pozwoleniem sądu sprzedadzą, na istotny małoletnich użytek, pieniądze na zupełnie pewny fundusz pożyczą.

IV. Sądowy opiekun z porozumienia iż wspaniałej żyje niż potrzeba wymaga, oddalony być może; lecz testamentowy opiekun powinien być świadkami przekonany, iż pieniędzy małoletnich użył.

V. Opiekun złożyć opieki nie może, chyba by z tego miejsca gdzie są małoletni oddalił się.

VI. Co zginie małoletnim przez niedbalstwo opiekuna, to nagrodzić będzie w obowiązku.

VII. Kiedy dzieci pod opieką będąc synowie mają lat 15 a kobiety lat 12, opiekun oddaie majątek pupillóm. Jeżeli jest wyraźną przeciwko opiekunowi skarga, że źle pełnił swój obowiązek, wykonywá przysięgę jako powinność swoją dokładnie wykonał i pupillów nieukrzywdził.

R O Z D Z I A Ł III.

O darowiznach i o testamentach.

I. Przy darowiznie własność tym sposobem się przenosi jak w sprzedażach. Do dóbr nie-

ruchomych powinien być zapis, objęcie dóbr podług różnych, a do gatunku majątku stosowanych formalności następuje.

II. Jeśli darujący nie zaprzecza daru, świadkowie nawet nie są potrzebni.

III. To co nie jest w posiadaniu, darować nie można, np. owoce z drzewa, lub zboże z pola, lecz to drzewo i to pole można dać na użytek wieczny, lub czasowy.

IV. Dar powinien być w najprostszycy słowach zrobiony i má być zaraz dopełniony nie naznaczając czasu kiedy má wziąć skutek pod nieważnością.

V. Jeżeli darujący dał zapis, a po jego śmierci otrzymujący własność, odebrał to piśmo, dar ważny; bo nie mógł biorący wziąć w posiadanie, które się zowie *Mantelgriff*.

VI. Jeżeli przy darze jest jaki położony warunek, a ten nie jest dopełnionym, umowa upadła.

VII. Dar powinien być głośny. Ustąpienie które byłoby taione, jest nie ważne. To jednak nie ściąga się do testamentu, bo ostateczny woli skutek dopiero po śmierci następuje.

VIII. Dar raz zrobiony w tym samym spo-

sobie i z tąż formalnością, nazad się wra-
cać może do właściciela; wszelki inny spo-
sób zrzeczenia się nie jest ważny.

IX. Dar w niebezpieczeństwie życia zro-
biony słownie, i st ważny, wróć się do zdro-
wia człowiek, dar traci moc swoją.

X. Dar w dobrém zdrowiu uczyniony bez
oddania w posiadanie, jest nieważny. Lecz
dar przy śmierci zrobiony wzmocniony ode-
braniem, bez wyraźnéj nato woli darującego,
jest równie nie ważny, przez to samo,
że ta formalność użytą została, która temu
rodzaiowi układów nie jest właściwą.

XI. Testament może być na piśmie i
słownie zrobiony. Ten co stracił mowę, przez
znaki okazać może swoją wolę, byleby przy-
tomnego był umysłu, a po jego śmierci
świadkowie władzy opowiadają, co zmarły
rozkazał, i testament się pisze.

XII. Legata powinny być wyraźné choć-
by były w sposobie długu legataryuszóm u-
pewnioné; czy zaś przez testament można
kogo wyznaczyć, aby umierającego majątek
rozdarował, nie zgodzili się uczeni żydowscy.

XIII. Kiedy umierający dziedzicom przy-
tomnym co rozkażą, a oni wyraźnie w ten

czas nie sprzeciwiają się, dotrzymać są obowiązaniemi.

XIV. Nie wolno tylko żyjącym już osobóm co odkazywać, dziecku własnemu kóre się má urodzić, wolno odkazany dar zrobić, lecz nie dziecióm brata, przyjaciela i t. d.

XV. Kiedy umierający rozumiejąc że nie miał dzieci, rozrząził majątkiem, a żona w ciąży została, lub dziecko nie przytomne i za umarłe poczytane powróciło, testament jest nie ważny.

XVI. W zapisie lub testamencie, w najściślejszém znaczeniu potrzeba brać wyrazy czyniącego.

XVII. Pod imię ruchomości *mobilia* biorą się tylko sprzęty domowe i suknie, nie zaś towary lub gotowe pieniądze, do tych przedmiotów trzeba je wyraźnie oznaczyć. Jeśli zaś wyraźnie napisano, że wszystko się daruje, w ten czas nie masz wyłączenia. Wszelako [Thora] księga prawa, uważana za cenniejszą rzecz, powinna być wyraźnie darowana.

XVIII. Długi piérwéy się płacą niż odkazy; gdy fortuna na nie nie wystarczy, w proporcya uczynionych darów wydział nastąpi.

R O Z D Z I A Ł IV.

O małżeństwach, posagach, rozwodach i
wdowach.

I. Każdy człowiek żenić się powinien, głęboko uczony może od tego obowiązku, byź wolnym (s).

II. Każdy żyd przez uszanowanie woli starszych, którzy tego uznali potrzebę, winien mieć iedną tylko żonę (t).

(s) Kto się nie żeni 1od. *Caret benedictione* 2re. *caret vita* 3cie. *caret laetitia* 4te *caret adjutorio sive auxilio* 5te *caret bono*. Buxtorff *Lexicon Chaldaicum, rabbinicum talmudicum*. Ed: 1640 Basileae p: 77 gdy zaś oddanie się nauce teologiczney iest pierwszą Bogu usługą, z téy tylko przyczyny można się nie żenić.

(t) Wiadomo z xiąg pisma, że wielożeństwo było dozwolone. Wielki kapłan nie miał tylko dwie żony, iak Gemara babyłońska titt. *Jabimoth* c. 6. w deuteronomium powiedziano, aby król nie pomnażał liczby żon. Wytłumaczono, że może mieć żon ośmnaście, iak Gemara babyłońska ad titt: *Sanhedrin* c. 2. Koło ery chrześcijańskiéy zwyczáy wniósł, iż żydzi miewali po cztery żony, iak nawet w apologii S. Justyna widzimy. Została taż sama liczba u mahometanów. Prawo cesarza Teodozého i iego dwóch synów Arkada i Honora 393 r. Cod: *Theod. de Judaeis* zakazało żydom wielożeństwa. Rabbini dzielili się w zdaniu o wielości żon. Przy-

III. Kobięta którą czterech mężów przeżyła nie powinna pójść za mąż piąty raz (u).

IV. Do zawarcia małżeństwa trzy czynności prawne są potrzebnymi, i szą umowa o

---

wiedziony rabbi Ami w Gomarze babilońskię titt. *Jabimoth*, radził mieć iednę żonę. Rabbin Gamaliel wydał wyrok pod karą exkommuniki, aby nie mieć więcéy żon iak iednę. To jest wyraźnie w księdze Schulchan aruch w przedziale *Ebenhazer* c. I. § 10. Lecz ten zakaz trwać miał do końca Chiliady piątęj 1240 r. Maimonides 13 wieku pisarz wyraźnie stanowi. *Licet homini ducere quod voluerit uxores, etiam centum idque simul, sive alteram post alteram*. Lecz ten wyrok Maimonidesa iuż był przeważony opinią, że kobiet kilka w jednęj społeczności, szczególnięj gdzie nie są iak na wschodzie zamknięte, wzruszy spokoyność domową, iak Aaron z Kazimierza w dziele 1557 r. wydaném wspomina. Rabbin Józef Karro żadał wyklęcia tych, którzyby dwie żony wzięli, kiedy Schulchan Aruch przez opinią za dzieło wielkię powagi przyięto: stało się powszęcchném mniemaniem, że iedną tylko żonę żyd mieć może. W takięj zaś proporcji rodzenia się męzczyzn i kobiet [iak w jnym okazujemy rozdziale] rzeczą jest niepodobną wielożeństwo, bo liczba żon byłaby mnięjszą iak męzczyzn, gdyż majątni mieliby *Haremy*, a ubożsi musieliby zostać w bezżeństwie.

(u) *Quia praesumitur etiam illum concubitu perdituram*. Buxtorf *Lexicon Chald: Rabbinicum Talmudicum*. Ed: 1640 p: 701.

ślub, *2ga* układ o wzajemné warunki *5cia* zawarcié aktualné małżeństwa. Ożeniénié się bez poprzedniczéy umowy nie czyni małżeństwa nie ważném, ale *ściągá* nagauę i karę na żeniącého się (w).

V. Troistym sposobém zawiera się małżeństwo: *1od* żeniący się w przytomności dwóch świadków, daie piéniádz *śrébrny* (x) oblubiénicy i mówi, że to iest znak ożeniéniá się, a kobiéta w celu zamężciá przyymuie tę sztukę monety (y). *2re*: przez pismo, w którém żeniący się wyrażá iż się żeni, a kobiéta takowé upewniénié przyymuie. *3cie* gdy męźczyzna w przytomności dwóch świadków powie: przez to obcowanié które miéć będę z tobą, iestés moią żoną, i zaraz się z nią zamknie. Ten trzeci sposób nabyciá żony iest ważny, wszelako iest ganionym (z).

(w) Naznaczano dawniéy chłostę, teraz nie daie się dlá boiaźni władz chrześciáńskich.

(x) Nazwaná iest ta moneta *Prutah* wartości naszéy dwa grosze. Patrz Buxtorfa *Lexicon* p: 1978.

(y) Lub rzecz téy wartości.

(z) Bo znaczy nierozważné śpieszénie się, pogardę przyiętény opinii powszechniéjszény i przyzwoitény wszystkim skromności.

VI. Koniecznie jest potrzebne zéyście się małżonków, aby była sposobność do pełnienia małżeńskiéy powinności, a tak oblubienicy uważanemi byli za małżonków.

VII. Mężczyzna do ożeniénia się jest pełnoletni kiedy má lat trzynaście i jeden dzień, i są na nim znaki dóyrzałości. Póki też znaki aż do trzydziestu pięciu lat i jednégo dnia nie pokażą się, póty uważá się za dziecię.

VIII. Małoletni żenić się nie powinien.

IX. Kobiéta po dwunastu léciech jest pełnoletnia do zawarcia małżeństwa, jeżeli zaś nie má znaków dóyrzałości, do trzydziestu pięciu lat uważá się za dziecię.

X. Córka jest pod władzą oycá. On ją wydać za mąż może podług własnéy woli, lecz gdy iuż raz za mąż póydzie, a rozwiedzie się lub zostanie wdową, oyciec nie może bez iéy woli powtórnie ją za mąż wydać.

XI. W przedślubnéy umowie układa się: 1^{od} o majątku obóyga który rodzice oznaczają, 2re o miejscu mieszkania młodych małżonków, 3^{cie} o naznaczeniu lub nie, wydziału połowy części syna, 4te Czyli bracia oblubienica dają zrzeczenie się swégo práwa, w ożeniéniu się z oblubienicą, ieśli bezpłot-

dny ich brat umrze (a), 5te o zakładzie piéniężnym gdyby iedna lub drugá strona naruszyła umowę. To wszystko upewnia się przez klątwę, a często ieszcze przez wzajemné wexle.

XII. Wzajemná umowa niszczy ten układ. Jedná nawet strona niszczyć może bez podlegania karze. 1od Kiedy przed zawarciem małżeństwa przez nieprzewidziané okoliczności iest w niepodobieństwie dopełnienia umowy. 2re Jeżeli maiący zawrzeć małżeństwo z tego mieysca się oddalá, gdzie podług umowy miał mieszkać. 3cie Jeśli krewni iednéy strony ściągnęli na siebie niesławę, lub strona iest nią oznaczoną. 4te Jeżeli oyciec zawieraiący umowę umiérá, a dziedzice iego są w niepodobieństwie dopełnienia téy umowy. W jnych przypadkach choć się zapłaci wyznaczoną summa ieszcze uchybienie ciąży sumniéniu, i uwolniénie zależy od władzy duchownéy.

XIII. Przy ślubie pisze się iuż kontrakt

(a) Cdy wdowa bezpotomną zostanie, brat męża żenić się z nią má prawo dla odżywienia nasiénia:

małżeński; w tém piśmie iuż się wyrażá co z piérwszý umowy zostaie dopełnioném, lub się má dopełnić. Oznaczaią się czasém warunki w przypadku niezgody małżonków. Wszystkie zaś zakłady iuż nie maią miejsca, bo małżeństwo się dopełnia, do którego pewności tylko poprzednicze ułożyły się warunki.

XIV. Cokolwiek oyciec przed ślubém słownie przyrzecze, dotrzymaném byđ powinno, choćby posiadanié rzeczy którą upewnił, nie nastąpiło. Matki zaś lub inné osoby upewniénié bez oddania w posiadanié, obietnica nie obowiazuie.

XV. Nie wolno iest żyć z żoną póki się nie oznaczy dla niéy fundusz, w przypadku śmierci iéy męża. Naymnieyszy zapis iest dla panny $55\frac{1}{3}$ łotów czystého srebra, a dla wdowy $26\frac{2}{3}$ łotów (b): powiększenié téy summy zależy od męża.

XVI. Powinności męża są: obowiązki małżeńskie pełnić, utrzymywać w stanie przyzwoitym, leczyć w chorobie, umarłą pochować, w niewoli będącą wykupić, upewnić

(b) Patrz Ritual Gezetze Mendelsohna.

ięy sposób życia po swoim zgonie, póki inného męża mieć nie będzie.

XVII. Jeśli przez sześć miesięcy powinności małżeńskiy mąż nie dopełni przez słabość, winien wziąć rozwód, jeśli chce żona. Wolno iey uwolnić małżonka od tego obowiązku jeśli spłodzili dzieci.

XVIII. Wykupić żonę z niewoli raz ieden mąż powinien, gdy drugi raz stała się niewolnicą. dá iey rozwód, i oddá iey małżeńskie zapisy, ona sama winná się wykupić. Obowiązek wykupna żony należy do męża, ale nie iego dziedziców.

XIX. Zapis małżeński może darować żona mężowi, lecz nie zapis który iey służy iak wdowie, chybaży z nim się rozeszła.

XX. Prawa męża względem żony, co do iey majątku są té: 1*od*. Cokolwiek żona przez ręczną pracę zyska, 2*re*. Co iey przez szczęśliwy wypadek dostanie się iest iego własnością 3*cie*. Dochodów z jey majątku iest właścicielem, 4*te*. Po zgonie żony iest iey majątku dziedzicem.

XXI. Od takich darów, które mąż dá po ślubie, użytek należy do żony.

XXII. Wszelkich praw może zrzec się mąż

co do własności majątku swéy żony, wyjąwszy odziedziczenie spadków po zgonie żony; wszelako i o to układ może nastąpić, ale tylko w czasie między ślubem, a udaniem się do łożnicy.

XXIII. Mąż iest uniwersalnym dziedzicem po zgonie żony, lecz tego majątku, który w ciągu iéy życia spádł, i był w istotném iuż posiadaniu.

XXIV. Jeśli żona za życia swégo przedá iakikolwiek majątek bez pozwolenia męża, dochód nie może mu bydź odebrany, czy zaś mąż má prawo nieoddać w posiadanie kupca, lub biorącego dar tego majątku, dzielą się zdania. Jeśli zaś żona piérwiéy umrze od męża, dar czyli przedá nieważná, bo mąż iest ieneralnym dziedzicem.

XXV. Długi które żona przed ślubem zrobiła z jéy posagu płacą się; długi w czasie małżeństwa zaciągnioné, mąż nie płaci za życia żony, i po iéy śmierci.

XXVI. Umowa żony z wolą męża zawartá, iest zupełnie ważná.

XXVII. Wszelako kiedy mąż przedá żony majątek nieruchomy, na którym iest posag lub zapis małżeński żony, a ona na tę

przedaż dała pozwolenie, w przypadku iednak rozwodu lub śmierci męża, może ten majątek do swęgo użytku odebrać, bo prawo wności, że mógł bydz przymus: iednak iezeli żona dała osóbnę pismo kupuiącemu, iesli dowiedzie się, że ona mogła opór woli męża czynić, a nie czyniła, lub pieniądze wzięte w jakiękolwiek części na siebie obróciła, w ten czas taka tranzakcyja iest nie wzruszoną.

XXVIII. Wdowa tak powinna bydz utrzymwaną iak za życiá męża, dopóki umowy przedślubnéj nie zawrze. To zaś co ona przez pracę rąk swoich zarobi, to należy dziedzicom męża. Wolno iest iey zrzec się utrzymywania przez sukcesorów, i swoiá pracą utrzymywać się. Jest iey obowiązkiem mieć rząd domowy i prowadziç gospodarstwo.

XXIX. Do majątku wdowy i użytków, żadnego prawa niemaiá dziedzice męża.

XXX. Wdowa gdy niemasz testamentu wyrażaiącego wszystkie szczegóły fortuny co do żony, wykonywá przysięgę, że z zapisu małżeńskiego mąż iey nie wypłacił, że mu tego długi nie darowała, nakoniec że mężowi przez własną winę, majątku nie umnieyszyła.

XXXI. Wdowa nie jest obowiązana, swym kosztem pochować męża.

XXXII. Rozwód jest albo z dobrej woli wzajemnej, albo z żądania iednej stróny. Z wzajemnego zezwolenia wolno iest stronóm zrobić układy, iakié się podobaią. Mąż podług nauki od szkoły Hillela wprowadzonej, a powszechnie od Rabbanitów przyiętej, mocen iest z każddej przyczyny dać list rozwodowy (c), żona tego nie má práwa (d).

XXXIII. Práwo dozwalá mężóm dawać list rozwodowy z każddej przyczyny, wszelako rada uczonych miarkuie tę wolność (e).

XXXIV. Dany list rozwodny od męża,

(c) Libellus repudii.

(d) U Józefa Flawiusza X, 15. widzimy, że Salomea synowica Heroda króla połała mężowi Kostobarowi rządzcy Gazy i Idumei list rozwodowy, dodaie iednak Józef, *mittit illi libellum et matrimonium dissolvit non secundum leges Judaicas. Merito apud nos licet hoc facere; ne utiquam vero uxori quae sponte aberit; nubere, nisi prius a marito dimittatur.*

(e) Hillelianie i Schamaneanie godzili się, że *propter turpitudinem* to iest cudzołóstwa i nie przyzwolitégo postępowania, które obraża skromność, godziło i należało się mężowi opuścić żonę. Hillelianie wszelką przyczynę uznaią za prawną. Uczeni niektórzy łagodzie zaczęli tę

powinien mieć wszystkie formalności, które dla zatrudnienia pomnożono (f).

XXXV. Sama żona má prawo żądać u sądu rozwodu, jeśli mąż jest niewierny, skazanym został na śmierć cywilną, małżeńskie powinności nie pełni.

XXXVI. Jeśli dla występku lub win żony następuje rozwód, to tylko się iéy wraca co z wniesioného przez nią majątku pozostaie. W takim wypadku należy żonę o wi-

---

nadaną mężóm wolność, iak w Seldenie *uxor Hebraica* li: III, c. 21 widzieć można. Rabbin Gerszon przywiedziony w Talmudzie i u Mendelsohna twierdził, że bez woli żony niemoże mąż robić rozwodu,

(f) Listu rozwodného formę podaje Mischna w przedziale *Gittin* w Gemarze Babyłońskiéy ad tit: *Erachim* c. 8 i ad tit: *Jabimoth* c. 12, Maimonides i Schulchan Aruch w przedziale *Ebenhäser* opisują konieczné warunki składające się z drobnosci: opuściwszy iakąkolwiek formalność listu rozwodowy nie iest ważny. Dziesięć iest celniejszych kondycyy, które koniecznie zachować należy. Patrz Seldena *Uxor Hebraica* li: III c. 24 w Schulchan Aruch r. 115 *Ebenhäser* są wypisané wszystkie przypadki, dla których mąż żonę opuścić może bez iéy woli. Patrz Buxtorfa *Synagoga Judaica* 1690 ed: Bas: 3 p: 642.

ny przekonać i donieść że ią mąż ostrzegął, a ona z danéy rady nie korzystała (g).

XXXVII. Gdy wdowa bezpotomną zostanie, brat zmarłego męża má prawo wziąć ią za żonę; ieśli niechce użyć téy swobody, winien iey się zrzec z przepisanimi uroczystościami (h).

R O Z D Z I A Ł V.

O władzy sądowéy.

I. Władza sądowá ordynaryyná składá się u żydów w naszym kraju z Rabbina i starszych.

II. Liczba ich powinna byđ nierówná.

III. Należyściéy obiedwie strony mianu-

---

[g] Przyczyny obszernie są wyłożoné w r. 77. Ebenhäser.

[h] Trzewik się zdeymuie przy tym obrzadku, pluie się etc. etc. To prawo nazywa się *Jus Leviratus*, Michaelis *commentationes Societatis Regiae Göttingensis per annos 1765, 1764, 1765 et 1768 oblatae* Bremae 1769 p 1, uczoná w tym przedmiocie wydał rozprawę. Dowodzi on, że to prawo przecieli żydzi od innych narodów, i że Moyżesz ie tolerował, ale nie polecał. Učení niektórzy rabbini włożyli kłátwę na tych, którzy chcieliby użyć tego práwa.

ią po iednym pośredniku, ci obadwa między sobą wybierają prezesa, sąd ich iest ostateczny.

IV. W ordynaryynym sądzie wyłączenie sędziów na mieyscé, ieśli sędzia iest krewnym, lub nie przyiacielém albo mieć może wspólność interessu, następuje.

V. Wolno iest stanóm wybierającym sąd nie mieyscowy ubezpieczyć dotrzymanie wyroku przez zakład pieniędzy albo kłatwę.

R O Z D Z I A Ł VI.

O przysięgach.

I. Przysięga powinna być od władzy prawnej nakazaná (i).

(i) To prawidło w jch teoryi nie może być zaprzeczone, żydzi rozumiejąc, że są w niewoli, wszelki nakaz od zwierzchności nieswoiéy, mają powszechny za gwałt, a przysięgi za wymuszone. Dla tego na kazanych przysięg przez władzę swoją więcéy żydzi się lękają, niż tych które władza krajową postanawia. Patrz w téj mierze przywiedzone dzieło Döhma, w którym Eisemngera zarzuty osłabia, wszelako iest rzeczą dowiedzioną, że wielką część żydów więcéy lęka się przysięgi nakazanéy przez swoją władzę niż sądy chrześciońskie.

II. Przysięga jest rzecz straszna, każdy
iéy unikać powinien ile tylko może (k).

(k) Wśród przysięg do których liczne obrządki przydawano dla wprawienia większój boiaźni była i jest naywiększą na dziesięcioro przykazań. W Schulchan Aruch wyraźnie napisano, *qui iurat per decem verba et librum legis, nunquam in perpetuum revocare potest.* W średnich wiekach dodano obrządki, które wykonywającego przysięgę zastraszyć miały. Nie wierzyli troném carogrodzkim władający césarze swoim poddanym, pomnożyli ostrość przysięgi którą ciż poddani wykonywać mieli. Ta przysięga którą Justynian Cesarz nakazał, zawiera w sobie wszystkie przeklęstwa. Tytus i Antoninowie iednak bezpieczniéy siedzieli na tronie, choć od bóstwa i poczwar nie wzywali piorunów na ukaranie krzywo-przysięzców. Justynian i jego następcy, czuli że narod má wstręt do ich osób, boiaźń ich tedy ubezpieczać się miała temi małemi środkami, któremi geniusz gardzi, a słabość ié przyymuie. Przeciwno żydom dla tego samého że niewierni, powiększano ieszcze niedowierzanié. Mámy *in Jure Graeco Romano* przepis, iak żyd wykonywający przysięgę, z dziesięciorgiém przykazań wstępował w morze, pluł trzy razy na część obrzezana, siadł na worku w koszulę śmiertelną ubrany, i dopiero zaklęty wykonywał przysięgę. Pełné są zbiory praw różnych narodów przepisów w tym rodzaju, z których iedné są śmiesznieysze od drugich. Prawo Węgierskie § 5. titt: ult., srogą rolę przysięgi dla żydów przepisało. Prawo nasze

III. Na wielkié przedmioty wykonywá się

V. L. I. p: 337 prawie téż samę nakazało wykonywać. *Quod Judaeus debet converti contra solem seorsum et stare nudipes, super unam sedem, indutus pallio aut chlamyde et pileum Judaicum debet in capite habere, et si lapsus fuerit tertotidem amittit fertonos, si quarto, manet reus in causa, tunc dicat is qui sibi juramentum narrare debet seu praedicare. Helya Judaeae, ego te moneo per has tres literas, et per hanc legem, quam Deus dedit Moysi in tabula lapidea in monte Sinai, quod liber iste aut Rodale hoc verum et justum sit, super quod tu Judaeae jurare debes, huic vero Christiano pro tali culpa, sive causa, pro qua duxit te ad judicium. Et praedicetur ei Juramentum sic. Quod tu in hac causa non es reus, pro qua hic Christianus te inculpat, ita te Deus adjuvet, ille et idem, qui caelum et terram fecit, aerem et rorem, montes cum vallibus, flores et gramina. et si tu reus sis quod te lepra et venenum invadat, quae precibus Helizei Naaman Syrum dimisit et Gezy invasit; et si tu reus sis, quod te ignis caelestis comburat, et morbus invadat caducus, et fluxus sanguinis; et si tu reus fueris, quod tu pereas in anima tua, et in tuo corpore, et in tuis rebus, et ut tibi accidat sicut uxori Loth accidit, quae mutata fuit in statuam salis, quando Sodoma et Gomora periit, fiat et tibi. Et si tu reus es, ut nunquam ad sinum Abrahae venias, ubi Christiani, Judaei et Gentiles ante Creatorem omnium rerum resurgent; et si tu reus es quod te lex Moysis deleat in*

przysięga na przykazanie Boskie (l), na mniejszy wagi rzeczy wyznaie się prawda mniejszym uroczystym sposobem (m). Prawo Czeskie przeniesione w Polskie, głosiło, że żyd iaką-iający się trzy razy traci sprawę.

monte Sinai, quam Dominus dedit Moysi, quam solus Deus digito suo scripsit in tabula lapidea, et si tu reus es, quod te confundat omnis scriptura, quae scripta est in quinque libris Moysi; et si tuum juramentum non est justum nec mundum atque verum, quod te Adonaj delet suae divinitatis potentia, et te suscipiant diaboli, et deducant te in aeternam damnationem in saecula saeculorum. Amen.

(l) Przysięgali żydzi mniejszym uroczystym sposobem przez życie króla, głowę swoją, kościół, ołtarz, życie rabbinów, niebo, ziemię, rószezkę Aarona, patrz Buxtorfa: *Lexicon Chaldaicum Talmudicum et Rabbinicum* Ed: 1640 p: 2515. Jacobi Lydi: *Dissertatio de Juramentis*. Joannis Nicolai: *Diatriba de Juramento*. Seldeni: *de Juramentis*; to jest wyciąg z drugiey jego księgi o Synedryonach. Bernardi Ludovici Molembeccii: *de Juramentis* w T. XXVI. *Thesauri Ugolini*; u naszych żydów była mniejsza uroczysta przysięga, kiedy Rabbin zaklnie pod *Cherem* to jest pod mniejszym wyklęciem, jeśli prawdy nie mówi.

(m) Ar: 98 w Polsce Przywiléy Bolesława 1264 r.

R O Z D Z I A Ł VII.

O świadkach i o świadectwach

I. Świadczyć nie mogą: 10d graczy, 2re lichwiarz, 5cie którzy uczyli latać gołębie noszące listy. Z krewnych wyłączają się, brat stry, wuj, oyciec, syn, matka, macocha, ciotka, wuienka, stryienka.

II. Świadczyć nie mogą niewolnicy, małoletni, wyzuci z rozumu, bez boiaźni, ślepi, głusi, ściśli przyjaciele, nieprzyjaciele, skazani jakimkolwiek wyrokiem na karę wstyd ściągającą.

III. Pytać się należy świadka którego roku, dnia, miesiąca, godziny, w jakim miejscu był ten wypadek o którym świadczy. Niezgodne z sobą w tych przedmiotach świadectwa usuwają się.

IV. Świadkowie wykonywają piérwéj przysięgę nim dadzą świadectwo.

R O Z D Z I A Ł VIII.

O exkommunikach czyli wyklęciach.

I. Wyklęcie iest odłączenié człowieka od społeczeństwa w którym się znajduje.

II. Stanowi się ogólna kłątwa z tém o-

ostrzeżeniem, iż kto nie wyiawi rzeczy o którą idzie, lub to dopełni co jest zakazane, tém samém wpadł w klątwę (n). Zapowiada się świadkowi klątwa z tém ostrzeżeniem i jeśli prawdy nie wyzna; karze się wyklęciem za dowiedzioną winę.

III. Trojaki jest stopień klątwy: 1wszy *niddui*, 2gi *cherem*, 3ci *schamatha* (o).

IV. Są winy, za które opinia powszechniejsza twierdzi, że Bóg sám wyklina (p).

V. Piérwszého rodzaju wyklęcia następujące są przyczyny. 1od Gardzący uczonym

---

(n) Toż samo w prawie kościelném, *ex-communicatio de facto*.

(o) Większą część pisarzów prywatnych żydowskich liczy dwa stopnie klątwy *Niddui* i *Cherem* nie tylko zdania Buxtorfa *Lexicon Talmudicum* p: 828. Godwina w rozprawie i *Moses et Aaron* p: 354, w T. III. *Thesauri Ugolini*, były dla mnie i w téj materji skazówką, ale badania uczonych rabbinów. Zapewne *Schamatha* jest ostatnim stopniem i wysileniem ostrości klątwy.

(p) Gemara Babyłońska tit: *Pesachim* c. 10. mówi, 1mo. *Qui uxorem non habet*, 2do. *Qui habet uxorem, non liberos*, wyrozumiaisi dodają *ex sua culpa*. 3tio *Si habet liberos quos non educat in disciplina legis*. 4to *qui non habet Phylacteria in capite*. 5to *qui calceamentis pedes suos munitos esse non vult*. 6to

tak za jego życia jak po jego śmierci. 2te Gardzący wysłańcém od sądu 3cie Nazywający bliźniego swego niewolnikiem, 4te Nie stawiający u sądu, 5te Gardzący księgami świętými i zdaniem Rabbinów w materji religijnej, 6te Nie wykonywający wyroku sądu, 7me Maiący rzecz jaką szkodliwą, a nieusuwający iéy, iako to: psa wściekłego, łamiącą się drabinę i t. d. 8me Przedający rolę swoją chrześcianinowi, lub poganinowi. 9te Dający świadectwo w sądzie chrześcian, przeciwko współzyciowi. 10te Nie zachowujący się względem oddziału czystego mięsa do iadła (q). 11te Nie zachowujący święta w swojej ścisłości. 12te Pracujący po południu w dzień poprzedzający wielkanoc. 15te Wzywający napróżno imię Boskie, 14te nakłaniający do iedzenia święconych potraw w inném miejscu a nie w świątyni (r). 16te Piszący kalen-

---

*si non habet postes in ostiis suis. 7mo si non habet peniculamenta in veste sua. Patrz Selde-
na de Synedriis: ed: Amstel: 1679 p: 104.*

(q) W Buxtorfie ten artykuł inaczej jest wypisany, żydzi nasi tak go rozumieją, iak go wyłożyłem.

(r) Ta ustawa ściąga się ieszcze do kościoła Jerozolimskiego.

darze inné iak żydowskié. 17te Potrącający ślepego, 18te Odciągający od pełniénia obowiązków religii, 19te Staiący się rzeźnikiem bez pozwolenia władzy, 20te Rzeźnik nie okazujący uczonym noża swégo dla sprawdzenia czy iest dobrym, 21e Niechący się uczyć, 22te, Oddzielający się od żony, a potém z nią żyjący, lub iakąkolwiek poufałość maiący, 23cie Uczony zléy sławy i niedobrych postępowań. 24te Nie sprawiedliwie wyklinający.

VI, Kłątwe niddui wydać może każda sądowa zwierzchność.

VII, Nim kłątwa się wydaie, napominanym zostaié winny.

VIII, Będący w kłątwie, świadkiem bydné może: golić się nie powinien, o cztery łokcie od niego oddalać się maią wszyscy, prócz żony i dzieci. Jeśli umrze, kamień na iego ciele kładzie się na znak że iest godzien kamienowania. Po umarłym w kłątwie, nié może bydné żałoba.

IX, Jeśli w ciągu trzydziestu dni nie odprawi wyklęty pokuty, wpada w kłątwe zwaną *Cherem* (s).

(s) *Ex sententia Domini Dominorum, sit*

X, Tę klątwę nikt nie może wskazywać tylko dziesięć osób, a uwalnia trzech.

XI, Tak wykłety uczyć nie może i uczonym byź nie powinien. Nikt nie má z nim

---

in anathemate, Ploni filius. Ploni in utraque Domo judicum superiorum scilicet et inferiorum in anathemate item sanctorum excelsorum in anathemate Seraphim et ophanim, in anathemate denique totius Ecclesiae maximorum et minorum. Sint super ipsum plagae magnae et infideles, morbi magni et horribiles: Domus ejus sit habitaculum draconum, caliginosum fiat sidus eius in nubibus, sit in indignationem, iram et excandescenciam: cadaver eius objiciatur feris et serpentibus: laetentur super ipso hostes et adversarii, argentum et aurum ipsius dentur, aliis, et omnes filii eius ad ostium inimicorum ipsius sint expositi. Super die eius obstupescant posteri. Sit maledictus ex ore Addiroron et Achlariel ex ore Sandalphion et Handrael, ex ore Anfisiel et Patziel, ex ore Seraphiel et Sagansael, ex ore Michael et Gabriel, ex ore Raphael et Meschareliel. Sit anathematizatus ex ore Zafzafil et ex ore Hufhafil, et ex ore septuaginta nominum Regis ter maximi; ex ore denique Tzortak Cancellarii magni. Absorbeat sicut Korach et cetus eius, cum terrore et timore egrediatur anima eius, increpatio Domini occidat eum, stranguletur ut Achitophel in consilio suo, sicut leprosus Gechasi sit lepra ipsius, neque ulla sit resurrectio ruinae eius: in sepul-

związku interessu, chyba w dodaniu głodnému żywności; do szkoły przystępu nie má.

XII, *Schamatha* czyli ostatni stopień klątwy, ogłaszał się dawniéy przez trąby [t], późniéy przez okolne listy, i zakazano uwalniać od téy klątwy (u).

XIII, Wyklęcia niesądowé należą tylko do sądu sumniénia (w).

---

tura Israelis non sit sepultura eius, alienus detur uxori ipsius et super eam prostrante se, allii in morte eius. In hoc anathema sit Ploni filius Ploni et haec sit hoereditas ipsius. Super me autem et super totum Israelem expandat Deus pacem et benedictionem suam. Amen. Adduntur etiam versus 18, 19, 20, capitulis 29. Deut: Buxtorf Lexicon p. 825.

(t) Czteryście trąb ogłaszało wyrok, Buxtorf p: 2463. Michel starszy żyd czyli najwyższy rabbin 1508 r. 11 kwietnia ogłosić kazał przez trąby, iż Icko i Berek z Brześcia są zdrajcami Boga i króla, bo do Glińskiego zdrajcy uciekli i wynosili mu tajemnice.

(u) Widziałem takie listy okolne; ostatni [ile wiem] wydany przez arcy - rabbina ostrogińskiego za Augusta III był dla mnie przetłumaczony. Najsroższą klątwą była rzuconá na żyda z Tartakowa, że wydał układy o dobro i pożytek całego plemienia Izraelitów czynioné.

(w) Kiedy kto we śnie widzi wyklęcie sie-

§ VII.

O Prawie kryminalném.

Sąd kryminalny nie miał porządnego zbioru ustaw; o sędziach, o sposobie sądzienia, o karach i o wykonaniu wyroku, mamy dochowane choć nieco rozrzucone przepisy.

I, Sąd składa się z liczby nierówny. Syndryn sądził tego rodzaju sprawy [x].

II. Oskarżyciel stawá, składa dowody, stawia świadków, oskarżony odpowiada (y).

III, To co o świadkach w przedziele o prawie cywilném napisano, służy również do spraw kryminalnych.

---

bie, żądać winien uwolnienia od kłatwy, bo może przez sen Bóg wykląć kazá; nabożny żyd sám siebie wyklnie i uwolni od kłatwy, patrz Buxtorfa i innych.

(x) Z jednego manuskryptu żydowskiego 17 wieku który dostał Mateusz Nielubowicz, okazywało się iż w naszym kraju zwolowano 23 osób do takiego sądu, aby liczbę sędziów mieć też samą, jak w mniejszych *Sanhedrynach* czyli *Synedrynach*.

(y) Sposób zasiadania sędziów, miejsca, w których oskarżony i skarżący stawali, i inne szczegóły dokładnie Selden opisał w dziele *de Synedriis*.

IV, Do osądzenia kogo winnym, trzeba koniecznie dwóch krések więcej.

V, Kary śmieci są te, następnym stanowią się porządkiem i srogością: 1, Kamienowanie, 2, spalenie, 3, ścięcie, 4, zaduszenie.

VI, Za trzydzieści sześć występków wskazywano śmierć, za rodzajów win ośmnaście kamienowanie, za dzieięć spalenie, za dwa występkę ścięcie, za sześć uduszenie, następowało (z).

VII, Te kary wskazywał tylko Synedryn, w sądzie zaś królewskim same ścięcie było nakazywane.

VIII, Prawo odwetu miało miejsce, kto oko wybił, rękę uciął, lub ochromił inny członek, takięże samę karze podlegał.

IX, Skazany na śmierć szedł wśród uczonych, wołano do ludu, czy niemasz kogo, któryby dowody na obronę potępionego mógł złożyć, jeżeli albo osądzony, albo kto inny ważną wyraził obronę, odprowadzono do sądu, i jeszcze raz też samę sprawę zgłębiano.

X, O dziesięć łokci przed mieścem oznaczo-

---

[z] Patrz ten rejestr w Seldenie de Synedriis na k: 352 i 353.

ném do stracenia życia, winowayca powinien był wyznać swoją winę, a jeśli nawet twierdził że nie popełnił zbrodni za którą jest karany powszechné wyznanié grzechów swoich uczyni.

XI. Winowaycy dano wypić wino z ka-
dzidlém zmieszane aby rozum i wszelką czu-
łość utracił.

XII. Swiadcowie w téj sprawie będący są
w obowiązku katów, i wyrok sądowy wyko-
nywali.

XIII. Skazani na śmierć w grobach oyców
pochowaniami bydź nie mogli.

XIV. Za każdą exekucyą narzędzia śmier-
ci pogrzebaniami zostały.

XV. Za mniejsze winy była kara plag,
ta nie przechodziła liczby trzydziestu dzie-
więciu (a). Naznaczano tę karę za sto sześć-
dziesiąt ośm win (b).

XVI. Upornie niestawiający, wyklęci dłu-
żey iak przez dni 50, smaganemi byli (c).

(a) Prawo Moyżesza naznaczyło plag 40,
delikatność aby omyłką plag więcey nie dano,
sprawia że tylko 59 dawano winowaycy.

(b) Patrz ten reiestr w Seldenie od k: 534
do 546.

(c) W Kościele chrześciańskim zachowa-

§ VIII.

O stanie oświeceni u żydów.

W § I. téy rozprawy mówiliśmy, iakié^{o Teo-}logii
prawidła w nauce teologii i filozofii przyię-
li i utrzymywali żydzi. Dwoisté prawo Bo-
skie pisané i podané, było przedmiotém czci
i wykładów. Rozkazywano iedné i drugié u-
czyć; za naukę pisma Bożégo, wolno było
i iest brać pieniądze, drugié darmo należy
uczyć (d), aby bardziéy mogło się upowsze-
chnić. Wpoiono uszanowanie bez granic dla
nauczycielów. Jeśli oyciec i nauczyciel będą
w niewoli, ieśli obadwa będą nosić iaki cięż-
zar, i uczeń ulżyć może; ieśli oyciec i nau-
czyciel zgubią rzecz iaką, piérwszą pomoc
należy nauczycielowi (e). Niewolno iest u-
czniowi wieśdź spory z nauczycielém, różnić
się w zdaniu od uczącého: má się uważać u-

---

ny był obrządek, uwolnionym od exkomuniki
czyli klątwy dawać choé obrządkowé smaganié.

[d] *Ubicunque invaluit consuetudo legem
docendi, mercedis gratia, non conceditur.* Mo-
sis Maimonidis Tractatus duo de doctrina legis
sive educatione puerorum, de natura paeniten-
tiae apud hebraeos Oxonii 1705, 4. p: 5.

(e) Tamże p: 22.

czeń za sługę, i dla uznania podległości roz-
wiązywać powinien rzemyki u obuwiów (f).
Pisma i mischny uczyć się każdy Izraelita
powinien. Gemara zostawioná iest woli każ-
dého. Lecz kto się iéy nie nauczy nie może
bydź rabbiném (g), a iésli nieuczony w téy
náuce odważá się zostać rabbiném, niemé-
go (h) otrzymuie imię, a każdy mu złorze-
czy. Podziału pisma na *Paraschy* (i) umie-
jętność *masoretów* (k) nauki, są ozdobą cël-

(f) *Praeceptor aequandus est Deo, prae-
ferendus Patri. Nominandus titulo honoris,
corpus praetereunti flectendum: Nec ab eo dis-
sentiendum: Nec cum eo litigandum: nec con-
tra eum murmurandum. Nec de eo prave su-
spicandum. Injuncta discipulo servi officia, ut
solvendi Praeceptoris calcei.* Patrz R. 4 rozpra-
wy Georgii Ursini *antiquitates hebraicae* w T.
XXI Ugolina, Nic nie może więcéy okazać u-
szanowania dla uczonych, iak to; co Gemara
Jerozolimská w xiędze *Horaioth* R. 3 mówi:
*sapiens antecedit Regem. Sapiens quando mo-
ritur nullum post se relinquit sibi similem. Rex
vero quando diem suum obiit, omnes Israe-
litae sunt idonei ad Regnum.*

(g) *Antiquit; Hebraor:* Ursini l. c. p: 864.

(h) Buxtorf *Lexicon* p: 1247.

[i] Przedziały *Pantateuchu* tak iak się
w szkole czytaią.

(k) *Masoretha significat scholia et notas*

nieyszą uczonego. Wśród licznych podań które żydzi mają, są nader śmieszne. Opisané jest weselé Adama (l) zniżonego z wysokości po grzechu. Tén sám Adám przez sto trzydzieści lat będąc w wyklęciu, tworzył hufce nieczystych duchów (m). Bóg stworzył rybę Lewiathan, iedną męzkiey, drugą żeńskiéy płci. Lecz gdy ogoném okrzyła ziemię całą, aby się nie mnożyły, zabił Bóg

---

criticas in biblicorum margine, autores harum notarum vocabantur Masorethae. Oni liczyli słowa, wiersze i litery w księgach pi-ma: w rozdziałach, w księgach i całym piśmie Bożém. Patrz o nich w rozprawie Godwina, *Moses et Aaron* p: 81 i 451 w T. III Ugolina. Buxtorf twierdzi podług mniemania żydowskich pisarzów, że ta masorethyczna nauka má cěl ubezpieczyć całość i nietykalność pisma. Jabłoński w przed-słowniu do biblii hebrayskiéy w Berlinie wydanej i Michaelis w § 31 do biblii hebrayskiey Ed: 1720 r: w Halli dowodzą iak wielkie w téy Masorze są błędy. Polscy żydzi Jakób ben Jzaak w Lublinie 1616 r. Jedidja Gottlib w Krakowie 1644, Meier Abraham 1629 r. pisali o Masorze. Wolfiusz bibliot: hebr: Hamb: 1721 r. § I p: 555.

[l] Aniołowie trzymali pochodnie przy łożnicy.

[m] w Talmudzie.

(n) Georgii Ursini *antiquitates hebraicae*. p: 997.

żeńską Leviathan, posolił, i na pokarm dla żydów po przyściu Messyasza przeznaczył. Stworzył także Bóg wołu zwanego behemot, któremu tysiąc gór na dzień służy na paszę (n). Lecz jeżeli jedni żydzi mają to za prawdę, drudzy poczytują to za allegoryę. Wreszcie ktokolwiek zagłębił się nieco w nauce praw teologii i literatury żydowskiéy, musi się przekonać, że często są pisma wykładające filozoficzne i teologiczne prawdy, sposobem metaforycznym, i nazywają się *medraschot*, a te które *agadot* (o) nazywają się, są poetycznym sposobem pisané, i nieiako romanśów historycznych noszą cechę: i dla tego z Michaelisem (p) wyznać potrzeba, że w téj sprzeczności iaká panuje między mniemaniem rabbinów w Talmudzie, nie są wszystkie nie rozsądne twierdzenia, które przywozimy; ale często zachodzą wykłady sporów, w których rozsądek i nierozum, moralność i nie cnota, mają obronę. Nauka tak

---

(o) *Dedrachot* znaczy mistyczny wykład, *Medraschot*, teologiczny lub fizyczny z allegoryą, *agadot* historyczná powiść wdziękami poety okraszóná.

(p) Orientalische Bibliothek T. 19 Ed: 1782 r.

ogromnego dzieła jakim jest Talmud, sposób jego uczenia nie przez znoszenie jednego miejsca z drugim, jedne księgi z drugą, ale przez proste od pierwszej karty do ostatniej odczytanie, są tak trudne, że całe życie człowieka, ledwo na nauczanie się wystarczy (q), jeśli inne jeszcze pomocne nabyć zechce, pragnący być uczniem, nauki. Katechizmu tak jak my, Żydzi nie mają.

II, Mówiliśmy o źródłach prawa, schulchan Aruch jest zbiorem tych ustaw, które mają moc obowiązującą Żydów nie mieszkających w własnej ziemi. Pierwój zaś Mojżesza Maimonidesa księga ustaw zbliżyła wszystkie rozrzucone ustawy do uwagi czytelnika. Mówiliśmy także, że te obadwa dzieła nie otrzymały powszechnego przez Żydów przyjęcia, zatem glossy, komentarze, nową rzuciły ciemność (r): nie można tego

Prze-
wo.

(q) Wolfius Bibliotheca Hebr: T. I p: 660, przywodzi Avoda Sara *semper tripliciter dividat homo annos suos, ita ut tertiam partem Gemarae tribuat. Quis enim novit mensuram vitae suae.*

(r) Polscy Żydzi, Dawid Szmulowicz Arcy Rabin Ostrogski, żyjący w środku 17go

zapomnieć, co Mendelsohn wyrzekł, iż nauka prawa dla wymienionęj dopiero przyczyny jest trudną, a co w prostocie Michał starszy żydowski, do Zygmunta I oskarżony, oniesprawiedliwy wyrok napisał (s), to w trzystu lat każdy rozsądny żyd powtórzy.

III, Tych dwóch szczególnież nauk, za
Rab-
dini i
Syno-
dy iedną religijną powszechnie wziętych, uczą
nauczyciele żydowscy. Nie znali dawniejsi uczeni tytułów (t). Nieco przed Chrystusém

---

wieku. Hillel Ben - Naphtala Herz, zmarły w Zółkwi 1670 r. Menachem Mendel z Krotoszyna 1692 r. i 1702 pisali w Polsce komentarze na Schulchan Aruch. Patrz Wolfiusza p: 550, 551 i 768.

(s) *Xięgi nasze różnie i różnie roskazują, nie wiemy często iak postąpić, kiedy Gamaliel tak, Eliezer inaczeży, roskazują. W Babilonie iedną, w Jerozolimie [mówi o Gemarach] drugą iest prawda. My słuchamy drugiego Moyżesza (Maimonidesa) a nowi go nazywaią kacérzém. Zachęcám ia uczonych aby napisali mądré rzeczy, a uczeni i głupi ié słuchali. To doniesiénié z ruskiego Mateusz Nielubow cz w 1790 r. z oryginału znalezione-go wytłumaczył.*

(t) *Secula prima, quae erant praestantissima, non habebant opus se extollere titulis, neque per Rabbi, neque per Rabbim: sapientes Babyloniae quam sapientes Israel: jam Hillel*

Rabbinów nazywanié stało się powszechné. Symeon syn Hillela, piérwszy iest podług wielu uczonych opinii, który rabbina tytuł nosił (u). Widzimy u Nestoryanów uczonych piérwéy nauczycielów, a w późniejszych czasach uczniów arabów, téż sáma godność. Josua Bar-Aun nauczyciel Masawaiha, w lékarskiej nauce w Seleucii otrzymał Rabbina godność (w). Arabowie przyjęli tén tytuł dla swoich uczonych w lékarskiej nawet nauce (x). Włożenie rąk (*impositio manuum*) z niewielkiemi obrządkami stanowiło u żydów Rabbina. Piérwéy examen ścisły został odbyty (y).

Morenu, iest wyższy stopień od Rabbina, znaczy doktora teologii. W Niemczech XV

---

ascendit ex Babylonia neque fuit nomen ejus, Rabbinus titulo appellatum. Mówi to przywiedziony Rabbin Nathan w rosprawie *antiquitates hebraicae* w T. XXI p. 908 Ugolina.

(u) Tamże, tudzież Jonae Serupii *Dissertatio de titulo Rabbi* w tymże tomie p. 1087.

(w) Assemani *bibl. orient.* v. 2: 435.

(x) Sprengel *Versuch einer pragmatischen Geschichte der Artzneykunde* Ed. 1800 r. T. 2. p. 359.

(y) Patrz Ursyná i Serupa przywiedzione rosprawy.

wieku żydzi zaczęli brać ten tytuł. Jakób Levi z Wilna w 1427 r. napisawszy rytuałową książkę już ten zaszczyt przyłączył do swęgo imięnia (z). W Hiszpanii ani rabbinów ani Morenu żydzi niémaią, twierdząc że te urzędy do Palestyny tylko się ściągaly [a], u nás morenem każdy żyd rozumiejący siebie uczonym, nazywá. Jak zaś tytuły w średnich wiekach dawano chrześciańskim pisarzóm, nayuczeńszęgo, naysubtelnięszęgo, nayłatwiezszęgo; tak teź sámé zaszczyty podchłębstwo żydowskich uczniów nauczycielóm swoim przyznawało (b).

Nad tymi rabbinami byli u nás arcy-rabini, ziemskięmi rabbinami zwani, tych rozkazy miały moc obowiązującą. Zbiérali oni Synody. O Jarosławskim mówi Rhenferd [c] nie wyrażając czasu kiedy był odprawiony. Słyszałem i

---

(z) Buxtorf syn *Synagoga Judaica* Ed: Basil. 1690, 8. c. 69. p. 669.

(a) Tamże.

(b) Patrz rozprawę Jona Serupii *de titulo Rabbi*.

(c) *Investigatio Praefectorum et ministrorum* u Ugolina w T. XXI p. 227 wzmiankuje tylko o wyroku wydanym *a veneranda synodo* o drukowaniu książek.

miałem ślady że był synod w Zółkwi za Jana III panowania odprawionym. Wyroki tego synoda drukiem były upowszechnioné, z woli tego króla zostały zniszczonémi. Wszystkie moié starania o dostanie aktów którégokolwiek synodu żydowskiégo, nie otrzymały skutku.

IV Od Arabów nauczyli się żydzi gram-^{Nauka}matyk i słowników [d]. Saadias Hagaon^{języka} w dziesiątym wieku jest piérwszy, który^{he-} grammatykę hebrajską napisał [e]. W ied-^{bray-}nastym wieku rabbin Juda Ching, xiążęciem^{skiego} żydowskich grammatyków zwany, napisał grammatykę i słownik [f]. Chrześcijańscy pisarze od szrodku 15go, bardziéy od 16go wieku, pracowali nad uporządkowaniem i ułatwieniem nauki tego języka. Stankar professor za Zygmunta I w Krakowie, a sławny błędów w wierze rozsiéwacz (g) i Hulewicz

---

(d) *Gustav Peringer historia eruditionis et linguæ arabum* Ed: upsal. 1694.

(e) Jo. Georg. Meusel *Leitfaden zur Geschichte der Lehrsamkeit, zweyte Abtheilung* p: 557.

(f) Tamże.

(g) W Krakowie 1548. r. jest piérwszą edycyą, kilka razy w innych niemieckich miastach, ponowioną.

(h) w naszym kraju trudnili się ułatwieniem nauki tego języka. Nasi zaś żydzi rzadko grammatyki, a rzadziéy ieszcze słowników używają. W reiestrze pisarzów, którzy o języku hebrayskim pisali, żadného polskiego żyda nie znalazłem (i). Kilka razy widziałem pisma grammatyczne Moyżesza Kimchi (k), lecz i té były bardziéy ozdobą składu xiąg, niż zródłem nauki.

Kiedy i iak żydom pozwolono uczyć się innych nauk V, Pismo Boże, a równié nawet ieszcze wiécéy, tradycyá, czyli podanié zawarté w Mischnie i Gemarach zatrudnia uczniów; nie bronili ucznióm innych świeckich (iak mówią) nabywać nauk. W ciągu woyny Tytusa zakazali żydzi, uczyć się po grecku (l). Rzucili przeklęctwo na tego, który uczyć będzie syna nauk greckich (m). Pod imiieniem

---

(h) *Notae characteristicae Linguae sanctae*. Nie mogę teraz znaleźć notaty którego roku i w którym mieyscu to dzieło iest wydrukowane.

(i) Patrz ten reiestr u Wolfiusza T. I p. 574.

(k) Ed. weneckiéy 1546 r.

(l) *In bello Titi decreverunt, nequis filium suum graece doceret* Sotah c. 9. w T. XXI Ursina pag. 1005.

(m) *Maledictus, qui nutrit porcum, et maledictus qui docet filium graecae*. Tamże.

ogólném greckich nauk, zawierały się wszystkie umiejętności nieuczone w Jerozolimie [n]. Uważano w téj mierze nietylko na oddział żydów od innych narodów, ale lękano się aby ustawną mieszaniną filozofii z teologią, religijną naukę nie zrobiono świecką (o), która co do wymysłów rabbińskich, nie wytrzymałaby filozoficznój walki. Tę pogardę innych nauk przez żydów opisuie Juvenalis (p; przeciwko téj opinii powstawał sławny rabbin Akiba (q), obiecywał nagrodę na tym świecie temu, który obce czyta księgi (r). Pozwolili iedni po 25 roku, uczyć się innych nauk (s), drudzy do 22 ru. tén zakaz

---

(n) Tamże p. 1005.

o *Lex data est ab Asmoneis; maledictus sit qui docet filium sapientiam Graecam* Leonhardi Heuberi *Dissertatio de Academiis Hebraeor.* w T. XXI Ugolina pag: 1060.

(p) *Romanas autem soliti contemnere leges Judaicum discunt ac metuunt Jus.*

Tradit arcano quodcunque volumine Moses. Sab: 14.

(q) Akiba skończył życie 135 r. Ery Chrześć: Patrz o nim § I.

(r) Mischna w przedziale Sanhedryn Cap: chel.

(s) Bartolocci *Bibliotheca Rabbinica* p: 501.

rozciągnęli (t). To prawidło nie uważano za powszechny przepis, kiedy widzimy iak żydzi pod Arabami, czasem nauczycielami, częścię byli uczniami. Zapewne polscy żydzi, w naukach teologicznych wiele pisali (u). Zapewne uczeni żydowscy z naszego kraju wielkię nabyli w tym rodzaju sławy (w). Drukowano u nas dwa razy Palkeiry żyda dzieło, o potrzebie uczenia się innych nauk (x). Należy także przywieść przypadkiem znaleziony ułomek listu Synodu żydowskiego, za Zygmunta I, do żydów aby się uczyli nauk. *Jehovach má liczne Sephiroty, Adam miał*

---

[t] Tamże.

(u) Patrz *Bibliothecam Hebraicam* Jo: Chri: Wolfii.

(w) W Amsterdamie naywięcey żydzi Polscy sprawowali urzędy Rabbinów: w XV i XVI wieku, nasi żydzi byli prawie w swoim rodzaju nayuczeńsi. W Afryce żydowscy polscy pisarze są sławnemi, wyrzucaią im tylko jedną wadę, że pisząc komentarze nad Mischną lub Gemarą, wyrażaią je po niemiecku a nie po hebraysku, *Voyage dans l' Empire de Maroc* par Jean Potocki 1792 Varsovie p: 45.

(x) Józef Pallaira żyd Hiszpański w 1409 r. napisał rozmowę między uczniem Gemary, i uczniem filozofii, w której dowodzi, że należy się żydom innych nauk uczyć, prócz Tal-

różne doskonałości wypływy. Izraelita tedy na iednę tylko nauce przestawać nie powinien. Piérwszą jest świętá nauka, ale dla tego inné nie opuszczają się. Naylepszy jest owoc rajske iablko, ale czyż dla tego mniéy smaczne go nie mamy ieść iablka? Wszystkie nauki nasi wynaleźli oycowie, i kto nie jest bezbożny, znajdzie początek wszystkich umiejętności w xięgach Moyżesza. Co było naszą chwałą dawniéy, wstydém teraz bydz nie może. Byli żydzi u królów na dworze. Mardochei był uczony, Ester była mądrá, Nehemiasz był radzcą Perskim i lud wybawili z niewoli. Uczcie się, bądźcie użytecznemi królowi i panóm, a będą was szanować. Ile gwiazd na niebie, ile piasku w morzu, tyle jest żydów na świecie, ale u nás nie świecą iak gwiazdy, a każdy nás depta iak piasek. Król nasz jest tak mądry iak Salomon, tak święty iak Da-

---

mu. To dzieło jest w ms. biblioteki watykańskiéy No 529. Bartolucci i Wolfiusz te rozdzimowy opisali, lecz mniéy dokładnie podług zdania Assemaniégo T. I Cat: Bibl: Vatic: p: 321 w Krakowie 1545 i 1648 tę xięgę żydzi wydrukowali; ta piérwszą edycya jest mało znaná.

wid, má przy sobie Samuela drugiego prawie proroka (mówi o Samuelu Macieioskim kanclerzu). Patrzy ón na wszystkich ludzi iak na las ogromny. Rzuca wiatr różne drzew nasiona, i nikt się niepytá zkad naysypszniészé drzewo má swóy pochód. Czemuż i z nás Cedr Libański w szród tarniny powstawać nie má (y).

Geniusz Zygmunta I umiał ożywiać równie i żydów. Znaydujemy ich drukarnie w ten czas założone (z). Widzimy ich liczne dzieła (a). Znaydujemy ślady oporu duchownej władzy, aby nie uczyły się żydowskie dzieci z naszymi, w iednej szkole (b). Upadły w ten czas ułożone dobroczynne widoki, kiedy sami żydzi czuć zaczęli, iż pożyteczná reforma w oświeceniú jest pierwszą potrzebą.

o Filozofii VI. W iakim stanie była Filozofia u żydów, mówiliśmy w § I. téy rozprawy. Uciśnieni i okryci wzgardą żydzi, w wscho-

---

(y) W papiérach rozrzuconych metr. kororyginál czyli kopiiá, była na cienkim pargamencie, pięknie pisaná.

[z] Patrz bibliothecam hebraicam Wolfiusza.

(a) Tamże.

(b) Patrz przełożenié Piotra Gamrata Prymasa 1542 r. 19 lipca art: VI.

dnich kraiach pracowali iednak cokolwiek w przedmiocie nauk ; ieżeli nie dla posunięcia światła, bo ich dzieł oryginalnych w tym czasie zakrésie nie mamy, to przynajmniéy dla własnéy pociéchy. Uczyli się z sáméy potrzeby obcowania po grecku i po syryysku, aby mogli mówić z témi ludzmi, z któremi dzielili społecznosc. Arabów zwyciestwa uci-snęły żydów i chrześcian, zaięły té ziemie na których i uczeni i nieumiciętni mieszkali. Zdobywców arabów początkowo oznaczalá samá pogarda nauk. A iesli usuniemy z dzie-iów od późniéyszych pisarzów podaną wiadomośc o spaleniu Alexandryyskiéy Ptoléme-uszów biblioteki (c), nie oslabimy iednak

---

(c) Powszechnie twiérdzono, że gdy Amrou dobył Alexandryi, Jan Philopon prosił u zwycięzcy o dar téy biblioteki. Tén posłal do Omara, odpowiedziál ón, że albo te xięgi to zawieraią co alkoran, są tedy nie potrzebne ; albo są przeciwné, są więc szkodliwe i zniszczyć ie nalezy. Abdollatif i Abulfaradsch podali tę wiadomośc. Gibbou i Villoison zaprzeczyli temu twiérdzeniu. Reinhard w rosprawie *Ueber die iüngste schicksale der Alexandrischen Bibliothek* 1792. Göttingen 8 dowiódl do oczéwistosci, że te od późnych pisarzów czynioné doniesienia są zniszczonémi przez inné dowody, któ-

przez to, twierdzenia wspartego dziejami, że w tym pierwszym czasie zakręcie podniesienia się mocy Mahometa, doświadczyły nauki zniszczenia. Władza jednak nauk i światła, zbliżała się pomału do tronu Kalifów. Pierwsi szuli zwycięstw, następni chcieli je ubezpieczyć. Okryci chwałą wodzowie, uczuli że na łonie spokojności, nauki są pierwszą potrzebą. Al-Mansor i Al-Raschid rozkazywali części świata, słuchać musieli dla utrzymania swego życia rady lekarzów, którzy razem byli filozofami. Walid I zakazał 96 r. Hegiry języka greckiego w sprawach publicznych (d), Al-Mansor naznaczył nagrody dla tych, co greckie przekładać mogli dzieła (e). Syrycczykowie tłumaczyli z greckiego, lub od 5 wieku dokonywane prze-

---

ré wypisywać w tém dziele mám za rzecz zbyteczną; wszelako Tiedemann *Geist der Speculativen Philosophie* B. IV. p. 8 bierze nieco obrońę świadectw tych dwóch dziełopisów.

(d) Albupharag Hist: Dynast: p: 129 nie którzy twierdzą, że zupełnie język grecki Walid I, z państw swoich wywołał. Patrz *Bulle commentatio de studio graecarum literarum inter Arabos*. Commentarii Soc: Gotting: XI p: 222.

(e) Albupharag p: 99.

kłady oddawali Arabóm [f]. Za Al-Mamuna 218 ru. i Al-Montawekkela 247 r. Hegiry, społeczeństwo pod przewodztwém Mesueha, pracowało nad przekładém dzieł greckich, nayprzód na syryyski ięzyk, a z syryyskiégo na arabski [g], łatwo iest tedy wnosić iak wiele musiało bydz błędów w dwoiakiém tłumaczeniu, i przy złych często kopiach. Honain ben Jsak, nastąpił po Mesuehu, i iému wielką liczbę dzieł tłumaczonych przypisuią uczeni [h]. Mámy podaną wiadomość, że oryginały z których tłumaczono z rozkazu Al-Mamuna spalónemi zostały [i], tak nawet sposobność sprawdzenia oryginału z przekła-

---

(f) Patrz Buhle *commentatio* etc. W bibliotece Floreńskiéy cod: 68 podług katalogu Ed: Goriusza 1742 r. są przekłady z Syryyskiégo na Arabski Arystotelesa.

(g) Albupharag p: 246 urodził się Al-Mamun r. 787 ery chrześć: czyli hegiry 170, do Bagdadu się przeniósł 204 r. i tam był do 215 r. czyli od 819 do 830 r. ery chrześć: w ten czas pod przewodztwém Mesueha nad temi przekładami pracowano.

(h) Patrz Buhle i inné uczone rosprawy o Arabskiéy literaturze.

(i) Leo africanus *de viris inter arabes illustribus* ap: Fabricium bibliotheca graeca V. XIII p: 248.

dém upadła. Piérwszými arabów nauczycielami byli Nestoryanie i żydzi [k], w tén czas kiedy nauki weszły do arabów; kiedy Honain ben Jsak pracował nad przekładami dzieł pisarzów greckich, Arystotelesa filozofia była więcéy czytana niż inné; żydzi szanowali tego mędrca szczególniéy [l]. Cała filozofia arabów iest niemal kommentarzém Arystotelesa, w mieszaniu iednak z nauką Alexandryjskiéy szkoły (m). Z tego to źródła zapewne czerpął żyd Habatollah Ebn Malkha tę dyalektykę, któręy ieden xiążę z rodu Se giucidów, mocno się uczył (n) Alkendy, Alfarabi, Avicenna (o) byli arab-

---

[k] Patrz Buhle i dawniejszych pisarzów.

[l] Joseph *contra* Appionem L. I. przywozdi Klearka świadectwo, iż Arystoteles wiele od iednego żyda nauczył się. Dumnými byli z tego mniémaného ucznia. Podobalo się z mylného tłumaczenia dzieł Józefa, śmieszne upowszechnié podanié, że Arystoteles był żydém. Bayle pod artykułém *Aristote* uczenié, ale zbyt pracowicie te twierdzenia usunął.

[m] Patrz Buhle *Lehrbuch der Geschichte der Philosophie* 5ter Theil.

(n) Albupharag hist: dyn: p: 394.

(o) Patrz Buhle *Lehrbuch* 1. c. i Joh: Andr Mich: Nagelii *de studio philosophiae graecae inter Arabes* Altorfii 1745.

skiemi w filozofii nauczycielami. Tych i nie co późniejszych, zaćmił Averroes 1217 r. zmarły. On ogłosił Arystotelesa iedynym prawie mędrćem (p), a mając greckich scholiastów i komentatorów, zrobił komentarz pomnożony własnemi wykładami (q). Rabbini wytłumaczyli na hebrajski ięzyk, z tego przekładu zjawił się łaciński (r), z kąd

---

(p) Averroes mówi, że nim Arystoteles się urodził, natura nie była ieszcze w stanie doskonałości, i że dopięro z zjawięnięm się Arystotelesa, odebrała swoje dopełnięnię. To nadzwyczajnć uczczęnię było w Europćyskich szkołach, iest równie między Turkami i Persami. Patrz Lanno *de varia Aristotelis fortuna*. Wittembergae 1729, 8 i Historią nauk wielu akademiy etc.

(q) Patrz iego dzieł wykład w Lehrbuch Buhle.

(r) *Aristotelis omnia quae exstant opera Averrois Cordubensis in ea opera omnes, qui ad haec tempora pervenere, commentarii* 1575 XII tomi Venetiis są z hebrajskiego tłumaczęnia i między komentarzami iest R. Levi Gerson, którćgo rćkopism w bibliotece krćlowy Christyny znaydował się. Biblioteka Więdnćska Lambec: Comment: T. I p. 294 zawięra tłumaczęnię hebrajskię *organon* Arystotelesa 1232 r. są innć części dzieł Arystotelesa hebrajskię przekłady w Watyk: bibliot: No: 517, 557, 558, 541, podług Assemanięgo. Cat: Bibliot: Vatic. T. I. w Medyceuszowskię bibliotece w Florencii podług ka-

wyniknęły te nierozumięcia, które w dziełach Arystotelesa widzimy, i które tak dobrze podał do uwagi Brucker (s) i Buhle (t). Do téj szkoły Arabów liczy historya filozofii Moyżesza Maimonidesa. Ten 1131 r. urodzony w Cordowie, sławny przez prace religijne i prawne (u) tudzież lekarskie, okazał się znakomitym w XII wieku. Zbiegły do Kairu, oskarżony od żydów o kacerstwo, o sprzyianie mahometanom w 1205 r. życie zakończył (w). Dzieło iego *Doctor perplexorum* po arabsku pisané, przełożoné wprzód na hebrajski, późniéj na łaciński ięzyk, przywzodzoném zostaje przez Alberta wielkiego, S.

---

talogu Goriusa 1752 r. T. I. p: 149, 150, 167. Toż samo w paryskiéj bibliotece T. I p: 50, 52. a w Montfaucona bibliotheca ms. Ed: 1759 T. 2 p: 710. Patrz także Bartoluccégo Bibliotheca rabbinica hebraica T. I p: 219 szczególniéj przed-słowie Buhle w piérwszym tomie edycyi dzieł Arystotelesa.

(s) Hist: crit: Phil: T. III.

(t) Buhle Lehrbuch T. V. i dzieł Arystotelesa, iego edycyą Bipontską 1791 r.

(u) Patrz iego dzieła szczególniéj księgę przepisów o wychowaniu, tudzież o pokucie.

[w] Patrz *Moses Maimons Leben* Berlin 1792 8.

Tomasza z Akwinu. Dzieło to miało w celu pogodzić naukę starego testamentu z wnioskowaniami rozsądku, i przez to samo usunąć zarzuty nie dowierzających istności i dobroci xiąg starého zakonu. Używał do pomocy Arystotelesa dz eła, a wnioskował podług prawideł alexandryyskiego eklektycyzmu x). To dzieło iesli Moyżeszowi Maimonidesowi dało miejsce między filozofami, wstrzęsło iesgo powagę u żydów. Pomnożył Maimonides dowody o istności Boga, a mówiąc o tworze świata, odpowiadał na twierdzenia o iesgo wieczności. Pracował on nad tą wielką kwestyą zkąd pochodzi złe, iak w dzieło Boga wnieść mogło, do częgo służy i czy jest użyteczne (y)? Wyznać potrzeba, iż filozofia Maimona u żydów, mało była znaną, wracała się czystą Arystotelesa i Platona filozofia. Usunąwszy kommentarze żydzi téy odmiany byli niemémi świadkami.

Wstydem iesł 16 wieku, iż w ten czas kiedy wracało się światło nauk, kiedy powątpiwano o opiniach stwierdzonych swia-

---

(x) Patrz iesgo dzieło More Nevochim ed: 1629 szczególniéy przedmowę Buxtorfa.

(y) Patrz More Nevochim.

dectwém lub uszanowaniem wieków, kabala żydowska stała się ulubioną nauką. W niej filozofia, teologia i lekarska nauka znajdowały zasady. Reuchlin obiecywał w kabbale znaleźć dowody o trójcy s. (z). Trithemius opat, całej religii wyrocznie w tych nudnych księgach znajdował (a). Pico Mirandola stry i synowiec filozofią z kabbalą łączyli (b). Agrippa de Nettenheim (c) posuwał swé dziwaczne uroięcia do związku z duchami. Nakoniec Theophrast Paracels

---

(z) *De arte Cabbalistica* li: III ed: 1517. Reuchlin urodził się 1455 r. umarł 1522, wydał jeszcze zbiór pisarzy kabbalistycznych 1587 r. drukowany. Marcin Raymund Dominikan XIII wieku oddawszy się językowi hebrajskiemu zwrócił uwagę na Talmud, iak o tém mówiliśmy.

(a) Ziegelbauer et Legipontum *historia rei literariae ord: S. Benedicti* Vol. III ed: Aug. vindel: 1754 p. 217. Patrz także dzieła Trithemiusza 1601 r. f.

(b) Stry umarł 1495 r. Synowiec zabity 1553.

(c) Urodził się 1486 r, umarł 1555 r. Dzieło jego *de ocula Philosophia* wydrukowane z innemi 1600 r. w Lugdunie 8. zawiera te wszystkie nierozumne wymysły i stosunki. Z taką księgą w ręku mógł pisać sławne dzieło *de vanitate scientiarum*.

(d), nic prawie nie unieiać, theosophią, w swoim rodzaju gruntował. Böhm czeladnik szewca (e) hańbiące rozsądek wydawał księgi, które lekkowierność ludu i władz cierpiała. Robert Fludd (f) i Jakób Pordage (g) uczeni pisarze największego nierozsądku w przyjęciu twierdzeń i stosunków kabbalistycznych

---

(d) Urodził się 1493, umarł 1541 r. o jego dziele mówimy nieco niżej, rzecz czyniac o lekarskiej nauce u zydów.

(e) Urodził się w wyższej Łuzacyi 1575, umarł 1624 r. w dziele *Aurora* które z innymi jest wydrukowane, gruntuie się na objawieniach które otrzymal. Połączyl Theosophią z Alchimią; rzeczą jest prawie niepodobną do wiary, aby tego pisarza marzenia tak wiele miały czcicielów i zjednały nawet pismieunie trwajace długo szermierstwo.

(f) Urodził się 1574 w Hrabstwie Kanterbery, umarł 1657 r. Jego dzieło *Philosophia Mosaica* jest wykładem Kosmogonii Moysesza z dodatkami kabbalistycznymi. Dzieła jego razem wydrukowane 1617 r.

(g) Umarł 1626 r. powiada ten Pisarz, że duch jego na krótki czas opuścił ciało, i na górze wieczności od Boga oycy uczył się, Bóg [podług niego] stworzył wieczność, a ta wieczność mądrością Boską zwaną, świat stworzyła. Wyprowadza myriady duchów, nie miałem tego dzieła w ręku, ale Tiedemann w T. 5 wyśiągnął jego metafizyczne wnioski. Dzie-

okazali dowody. Żydzi więc widząc, że po kilkunastu wiekach pogardy, lub lekko-ważenia ich nauki, część świata ją przyymie, rumienili się że mogli powątpiwać o dokładności i dobroci swojej nauki. Kiedy Hiszpański jeden żyd koło 1534 roku zrobił się fałszywym messiaszem, przywodzili jego stronnicy, iż przyszedł czas odkrycia prawdy, kiedy na nią uczeni innych wiar się zgadzają (h). Upadła ta dziwaczna w filozofii budowa. Została tylko w czerwono krzyżownikach (i); żydzi stanęli na jednym zawsze

---

ła jego. *Metaphisica vera et divina, Sophia, sive delectio caelestis sapientiae de mundo interno et externo. Theologia mystica sive arcana* otrzymywały uwielbienia.

(h) Z Schediasma Johannis Lent *de Pseudo Messiis* w Ugolinie w T. XXIII p. 1069. wiemy że wśród wielu fałszywych messiaszów był jeden żyd hiszpański w tym roku przez Karola V na śmierć skazany; z pisma Andrzeja de Lubowla pod tytułem *Caecitas impia Judaeorum* w Krakowie u Wiktora 1559 r. 8. p. 57 widzimy, że żydzi czynili ten wniosek kiedy na niego Theologicznie odpowiada. Przypomnieć zaś sobie należy, że późniéj nieco *Theosophiczne* pisma stały się powszechniejszemi.

(i) *Rosecroix*, granice tego dzieła i jego cel nie pozwalają o tém zgromadzeniu w téj ro-

w filozofii stanowisku. Ta kabbalistyczna nauka iak wiadomo pomogła do nauki sędzióm o czarach i upiorach (k). Padło wielu ofiarą nierozumu i nadużycia władzy. Zydzi iak słabsi, byli porozumianymi o znowy z diabłami. Ich pismo w 1557 r. wydane (l) zawiera niektóre myśli, godne sławnego Wyiera, który zawstydził oskarżycielów o czary, i nie iedną niewinną ocalił ofiarę (m). U-

---

sprawie pisać, mało iest czytelników, którzy o imieniu przynaymniéy tego zgromadzenia nie słyszeli. W zgromadzeniu azyatyckich braci iest nawet Synedrion z 12 członków zebrany. Patrz *die Brüder S. Johannis aus Asien, in Europa* Berlin 1805 r. 8.

(k) W ciągu dzieła w Rozdz: o czarach, tę ważną wyiaśnimy epokę.

(l) O czarach i czarownicach in 4, 1557 r. bez miejsca druku, zdaie się iednak że z drukarni Mateusza Wierzbięty to dzieło wyszło. Wśród kilkunastu kart zawierających dosyć poziomé uwagi na k. 4 są uwagi, iak oszukują mniémami czarownicy.

(m) Urodził się 1515, umarł 1588 r. szlachetnie pracował nad ratowaniem ludzi od oskarżeń o czary. Patrz iego pismo *de praestigiis et incantationibus*. Ja nie mám iak ed: 1660 r. Dowody w pismie o czarach i czarownicach 1557 r. wydane, zdaia się bydz

padły u nas nauki, zniknął dobroczynny projekt oświecenia żydów. Samą tylko teologią i *theosophiia*, zatrudniła naszych żydów. Podniósł się za naszego życia żyd filozof Mendelsohn, wpływ jego nauki, mało się okazał w niemieckich żydach, nasi mają go za ozdobę wieku, ale jego pisma nie czytają. Maimon polak przyniósł swé dzieło w ofierze ostatniemu królowi. Salomon z Wilna rozsądne dosyć o reformie współ-braci podał królowi pismo, które dostałem. Jest także ieden żyd w Frańcyi, który má za chlubę, że go ziemia nasza wydała, lecz nasi żydzi o nich wiedzieć nie chcą.

*Prawo
natury*

VII. Podobało się uczonému Seldenowi, którego dosyć często imię z szacunkiem w téj rozprawie wspominamy, całe prawo natury do prawa Moyżeszá, i ustaw w starym zakonie stosować (n). Mniéy szczęśliwą pracą nie przyniosła przekonania. Michaelisa dzie-

---

z Wiera dzieła przepisane, lecz tylko na k. 4 nie zgadza się to jednak z datą obu edycyí.

(n) Joannis Seldeni de Jure naturali et gentium juxta disciplinam Hebraeorum libri septem, to dzieło kilka razy drukowane iest także w T. XXVII Ugolina.

ła (o) dowiodły to co z dawniejszych nawet pism i rozbioru różnych uwag wiadano, że próżną jest praca, prawo natury stosować do ustaw żydowskich; czyli co na jedno wychodzi, w prawach municypalnych starożytnego zakonu znajdować jego pochodzenie nie zawsze można. Wreszcie wiadomo kiedy ta nauka systematycznie została traktowana, i oddzieliła się od innych nauk, a żydzi (mówiąc o ich ogóle) nie wiedzą, że prawo natury jest uczone.

VIII. Lékarzów obowiązki należały początkowo do lewitów. Mamy ślady leczenia w księgach Moyżesza i królewskich [p]. Salomon któremu tyle ksiąg przypisują, miał także napisać dzieło o chorobach i ich leczeniu [q]. Ezechiasz podług podania zniszczył tę księgę, aby kapłani cudowną sprawą zwyczajnie leczyli choroby (r). Elias, Elizeusz,

---

(o) *Mozaisches recht, i Orientalische bibliothek.*

(p) Patrz zebrane wyciągi z pisma starożytnego zakonu u Sprengla *Versuch einer pragmatischen Geschichte der Arzneykunde* Halle 1800 1 Theil p: 88. 96.

(q) Tamże p: 90.

[r] Suidas pod słowem *Ezechias*.

Isaiasz, leczyli choroby (s). W czasie Baby-
lońskiéy niewoli przyjęli Chaldéyski ięzyk,
mniémania, bayki i zwyczaje Persów i Me-
dów (t). Systema Perskiéy filozofii, weszło
także do żydów (u). Mystyczne słowo Boskie
leczyć miało wszystkie choroby (w), i te po-
dobno wyrazy w księdze mądrości, prowadzi-
ły wielu żydów do mniémania, że najlepszy
lékarz wart iest iednak piekła (x), bo uży-
wá władzy przyrodzonéy, a nie udzielonéy
mocy od Boga. Theosophia persko-żydowska
nieczyniłaby wiele postępu, gdyby w Ale-
xandryi platoniczne zasady i niektóre marze-
nia nie złączyły z przyjętými na wschodzie
mniémaniami. Za Jeremiasza ieszcze przeszli
żydzi pod Johananém do Egiptu (y). Artaxer-
xes III i Ptolemeusz Lagides pomnożył ich
liczbę w Egiptcie zaprowadzając wielu iak
ieńców (z). Dobroć Ptoléméuszów, szcegól-

(s) Patrz zebrane dowody Sprengla.

(t) Joseph Antiquit: Jud: I. III c. 7.

(u) Patrz § I.

(w) Sap: XVI. 12.

(x) Patrz przywódczenie tego mniémania
w Ursinie *antiquitates hebraicae*.

y) Jer: XLII. XLIII.

z) Joseph I. XII c. I.

nię Philadelpa, ośmieliła ich do nauk. Złączeni żydzi przez samo społeczeństwo, z alexandryjskimi grammatykami, pomnożyli swię przywiązanie do allegorycznych wykładów. Około 150 lat przed erą naszą Esseńczykowie (a) zatrudniać się zaczęli poznawaniem ziół i onych stosowaniem do leczenia chorób (b). Sposób Theurgiczny leczenia, złączony z pomocą ziół, przybrał nową postać, kiedy w drugim wieku iak iuż mówiliśmy *kabbala* zebrana została. Był to wiek prawie ieden dla filozofii i lékarskię nauki. Appolloniusz Tyaneński łączył leczenie duszy z leczeniem ciała (c). Znaiomé są Izraelitów plemienia w téy epoce przygody, krótką oni mieli nadzieię, długiego doświadczyli ucisku. W Rzymskim państwie i rozdzie onych cesarstwach, żyli żydzi albo w samotności albo w pogardzie. Filozofia szła długo iedną koleię co lékarská nauka. Znużył się Arab samemi nawet zwycięztwy, a ten co rozpo-

---

(a) Patrz o nich § I.

(b) Joseph *de bello Judaico* l. II c. 8.

(c) *Philostratorum quae sunt opera* ed: lipskię 1790 f. l. IV c. 10. i w całym życiu tegoż Appolloniusza Thyaneńskiego.

sił śmierć na placu bitwy, szukał ocalenia życia od lekarzów chrześcian i żydów. Jeśli zachowaną choć w skażonych ułamkach widzimy filozofią u Arabów, wiśniemy ją lekarzom którzy leczyli słabych, a zdrowym przynosili mędrców nauki. Zebrało się zgromadzenie lekarzów w Bagdadzie. Liczne żydowskie szkoły były na wschodzie (d), zmniejszyły się one, lecz żydzi to udziałem przekładów, to współnictwem pracy zachowali lekarską naukę. Pierwsze lekarskie dzieło *Ahruna* Arabom znané, pod tytułem pandektów (e), przetłómaczoném zostało z greckiego na syryyski ięzyk, przez Maserdschawaiha żyda z Basry (f) i to iest pierwsze pi-

---

(d) O tych szkołach mówi Beniamin z Tudeli w XII wieku. R. Petachias z Ratyzbony zmarły 1215 r. w podrózniku na końcu VI Tomu Ugolina będącym o szkołach żydowskich, lekarskich nie mówi, tylko o iednój sławnej aptéce.

(e) Abulpharag hist: Dynast: p. 264 o tém dziele iest także w Casirisie Bibl: Arab: Hispanica. ed: Madr. 1760 T I p. 325.

(f) Tamże p. 158, 198. wiem, że ten przekład przypisują niektórzy Gosiaszowi Alexandryyczykowi. Obcá iest rzecz temu dziełu, té spory rozwiązywać. Abulfaraga zaś świadectwo iest iasné.

smo, które o ośpie rzecz czyni (g). Wśród Arabów podniósł się Al-Hussain, Abu-Ali, Ben-Abdallah, Ebn-Syna zwykle Avicenna zwany. Tén człowiek uczczony xiażęcía lékarzów imieniem (h) był, iż użyję wyrazu Sprengla, despotą (i) przez lat sześćset uczniów téy nauki. Dzieła iego arabskie na hebrayski, a z hebrayskiego na łaciński ięzyk tłumaczone (k) wiele pochwał i nagan otrzymały (l). Dzieiopis postępu rozumu ludzkiego, dochodzi łatwo przyczyn, dla których ta ogromná xięga, więcey szanowaną iak rozważaną została. W dziesiątym wieku Harun Izaka syn, żyd z Kordowy pisał nad tém dziełem komentarze (m). Posunął Arab Jsak

---

(g) Rhazes Arabski lekarz, którego często za piszącego o ośpie nappierwéy kładną, sám ed: weneckiéy 1506 r. 332 Ahruna przywodzi.

(h) Scheiek Reyes.

(i) Sprengel 2 Theil: p: 401 w tym § szedłem wskazaną przez tego uczoného dzieiopisa drogą. Sprawdzałem iego przywodzenia, abym niemiął sobie co do wyrzucenia, lecz znalazłem zupełną dokładność.

(k) Venetiis 1525 r. vol: 5. f.

(l) Patrz Sprengla p: 405.

(m) Casiris Bibl: Arab: Hispanica T. I p. 286.

Ben Soleyman granice nauki, o mocy różnego rodzaju żywności, lecz że świnie mięso iak zdrowe poléca (n), żydzi wcale téy xięgi nieużywali.

Młodszy Mezueh wślawił się swoiemi pismami (o), gdy zaś mannę z nieba spadającą wspominał (p) od żydów był liczoným między cenniejsze świadki tego cudownego od nieba daru. Powstawał przeciwko chrześcianóm i żydóm, w iedenastym wieku, Jaheak Ben Dzesla, lecz iego dzieło (q) i tabelle medycznéy encyklopedyi, przełożył żyd, i przypisał Karolowi królowi Sycylii, bratu S. Ludwika (r), Ebn Zohr wprowadzał między Arabów *aphoryzmy*, czyli postrzeżenia z cho-

---

(n) Sprengel p. 424 przywodzi p. 502 tego dzieła ed: 1570. Basil pod tytułem *Isaaci filii Salomonis liber de dietis universalibus* tego dzieła nie miałem pod ręką.

(o) Są drukowane w Wenecji 1562 fol: *Venetis Mesue opera quae extant omnia*.

(p) P. 55. Tłumaczenie części dzieł Me ue po Hebrajsku przez R. Teodora w Bibliotece Florentskiéy Cod: MS. I części katalogu p. 485.

(q) Sprengel przywodzi *Tamin Sanitatis* Argentorati 1535 r.

(r) Sprengel p. 429. Reiske ad Abulfedam VIII. p. 775 o nim także mówi.

rób (s). Averroes w filozofii (t) i w lekarskiéy nauce był uważany za wielkiégo nauczyciela od żydów. Upadły nauki Arabów na wschodzie w iedenastym, a w Hiszpanii w trzynastym wieku. Upadły przez to samo wzory, i mieysca nauki dlá żydów. Arabowie zachowali nám choć nieco skażoné, przez siebie nauki, ale nie posunęli kroku w postępie rozumu ludzkiégo. Co grecy umieli, arabowie w złych nauczyli się tłumaczeniach; i podobno dzieié lekarskiéy nauki nie wiele zyskały postrzeżeń od nich, a liczné odziedziczoné błędy, były cechą zatrudnién uczonych Arabów. Podniosła się szkoła lékarská mnichów. Wsławioná była Salernitanská, którój kapłani przewodniczyli (u). W czasie krzyżowych wypraw, rycérze szpitalni ufundowanými zostali. Scholastyczná filozofią łączyli mnisi z lékarską nauką. W XIV wieku Petrarcha powstał na Averroesa i na lekarzów (w). Uczeńsi żydowscy lékarze,

---

[s] Sprengel p. 440.

[t] Patrz wyższy §.

[u] Ta część historyi Sprengla iést nader do związku z innými naukami potrzebná.

(w) W dziełach iego inter Epistolas od k.

ślepo słuchali arabów Anatomiią w XIV wieku (x) zaczęła bydź mochnéy znaną. Żydzi na swoich trupach nie śmieli się uczyć. Ciekawsi, w XVI wieku przebrani uczyli się w Padwie (y). Ślepo słuchający Avicennę, uczyli się sposobu nabycia wiadomości, iak ón ią nabywał przez modlitwę i wino (z). I

---

880 do 885 *Agunt sane* mówi o Doktorach *quando et agentium impietas, et patientium credulitas tanta est, abutantur simplicitate populorum, vitam policentur et vitam perimant et lucrentur.*

[x] Anatomiią przez Mondini de Luzzi profesora w Bononii 1515 r. inną wziętą postać, kiedy zaczęto ciała ludzkie rozbierać na lekcjach, a piérwéy tylko świnié i psy rozbiérano. Sprengel p. 583.

[y] Erazm Ciołek poseł polski w Rzymie 1501 r. primis kal: gbris donosi królowi Alexandrowi o sześciu żydach polskich którzy przebrani uczyli się w Padwie. W bibliotece watykańskiéy No 376 za świadectwém Assemaniégo p. 350 iest xięga MS. hebrayská o anatomii 1491 r. zdaie mi się że to iest piérwsze dzieło żydowskié w tym rodzaju.

(z) *Per ses qui annum, libris legendis sedulo incubui, et quoties aliqua in quaestione perplexus essem, aut medium syllogismi terminum non invenirem, ad templum me recepi. et ad omnium Creatorem praeces supplicavi, donec aperiretur mihi in eo, quod*

ztańd to bydz musiały te modlitwy przy chorych, té upiiania się, które lékarzóm żydowskim w naszym zarzucano kraiu (a). Nadto Pedemontana dzieło, które iest kommentazem Mesueha, i polecá do léczénia odma-wianie ps. Imów (b): kilka razy u nás w XVI wieku przedrukowane (c) było dla chrześciańskich lékarzów polecóném. Wszystkie té przyczyny złączone z tą pogardą, iaką dla żydów mieli chrześcianie, sprawiły iż żydowscy lékarze nie posuwali się w téy nauce. Wróciła się Hippokratyczná szkoła z powrótem nauk. Powstał Vesalius oyciec nowéy Anatomii, Amatus portugalczyk żyd, którego Zygmunt I używał do swégo dworu

---

abstrusum et reconditum erat. Nocte domum meam reversus lucerna coram me posita, legendo et scribendo operam dedi, et quando-cunque me invasit somnus, aut debilitatem aliquam sensi, acceptum poculum vini bibi donec ad me redirent vires. Parz Brukera T. III p. 81.

(a) W różnych pismach szczególniéy w kazaniach Jána z Przeworska 1595 r. drukowanych na k. 89 i 93.

(b) P. 512 u Sprengla p. 582.

(c) 1574, 1581, 1597 r. Walentyn z Lublina célniéyszym był wydawcą.

(d), ważne w żyłach zrobił odkrycie, w 1547 r. nastąpiła epoka mistycyzmu w filozofii i w medycynie. Kabbala odzyskała swoją władzę. Żydzi cenić więcęcy zaczęli ulubioną naukę. Teophrast Paracels, który od Woyciecha Baza lékarza króla polskiego otrzymał świadectwo, iż wyléczył człowieka którego ón opuścił; ieżdżił do Polski iak i do innych krajów (e). Dzieła iego z nadobnymi tytułami Wierzbięty, krakowska drukarniawydalała (f).

(d) Sprengel III Theil p. 68 Wolfius T. 2 p. 200 mówi o wezwaniu Amata do dworu królewskiego w polszcze.

(e) Sprengel na k. 348 mówi o świadectwie daném przez Baza Lékarza króla, i przywodzi *Adami vitae Maediorum Germaniae*. Sám zaś Paracels w przedmowie do wielkiego dzieła *die Wundartzney* Sprengel p. 343 wymienia w szród innych krajów w których był, Polskę.

(f) *Archidoxi Philippi Theophrasti Paracelsi magni Germani Philosophi et medici solertissimi, ac mysteriorum naturae scrutatoris et artificis absolutissimi L. X. Nunc primum illustri ac magnifico Domino Alberti a Łasko Palatino Siradiensi, Duce et auspice, studio et diligentia Adami Schrötteri Philosophi et Poëtae laureati, e Germanico in Latinum sermonem translati et editi. Marginalibus annotationibus et indice copiosissimo per*

Wyraża ón (g) iż w śród licznych iego uczniów którzy mu się nieudali, Polska má trzech, Czechy iednego, Saxonii i Węgry po dwóch, Niderland iednego, Szwabiá żadnego nie wydała. Zdaie się że ieden z tych polskich uczniów był Meier Dawid (h), którego St. fán król niekiedy używał (i).

Za Zygmunta III dosyc było żydów lé-

Joannem Gregorium Mairum Philosophum et Maedicum, adjectis cum gratia et privilegio imperiali ad septennium. Cracoviae ex officina Typographica Mathiae Wierzbięta Typographi Regii 1569. 4to. tudziez de praeparationibus P. Theophrasti Paracelsi ab Hohenheim Germani Philosophi ac Maedici omnium iudicio absolutissimi Li. II. Cura et studio summaque fide et integritate, qua fieri potuit ab Adamo Schröttero silesio Philosopho et Poetae laureato in lucem editi cum privilegio Caesareo ad septennium. Cracoviae ex officina Typographica Mathiae Wierzbięta 1596, 4to.

(g) W przedmowie do xiąg zwanych *Bertheoneae* S. 355.

(h) Na iednym exemplarzu dzieł Paracelsa czytałem niemiecki napis tego Meiera Dawida, w którym wyraża, że autor iest iego oycem i nauczycielem.

(i) Kowaciovius kanclérz siódmiogrodzki w liście do Stefána króla 1586 14. czerwca dziękuje za udzielenie tego lekarza.

karzami , kiedy przeciwko nim tak mocno Szleszkowski powstawał (k). Za tego króla upadły nauki w polszcze, Żydzi na iednym nie oświecienia punkcie stanęli. Ledwo który mógł się znaleźćsż cokolwiek zdatny lékarz (l). Sami zaś między sobą leczą się w miarę powszechnéy im teraż nie wiadomości i używają pomocy od chrześciańskich lékarzów w większych potrzebach, każde zaś miasteczko naszé má cyrulików , których ciemność wyrównywá , bezprzykładnéy w innych kraiach śmiałości w léczeniu.

Mate-
maty-
ka.

IX. Wiadomo iest że matematyczna nauka , u greków dopiero uważana była , za pomocną do filozofii. Pitagoresa prawidła przy-

---

(k) Piérwsze dzieło przeciwko żydom lékarzóm wydał Sleszkowski 1621 r. w Brunsbergu. Tęż sáma xięgę w téyże sáméy drukarni wydał 1622 r. w Krakowie 1623 nie zmordowany Sleszkowski w walce przeciwko tymże współ-lékarzóm starégo zakonu , wydał 1630 r. w Warszawie in 8. *ad Illustrem Dominum Joannem Jastrzembecium Baronovicium Palatinum Siradiensem , de fugiendis medicis , atque Chirurgis Judaeis epistolarum pentas.*

(l) Był za Jána III żyd lékarz , którego nawet obwiniano , że przez złé léczénié przyspieszył śmierci temu królowi.

mniąc w kilku względach, żydzi obznajomili się cokolwiek z wyobrażeniami ieometryi; ta iednak musiałá bydz mało znaną kiedy ieden Mischnicki pisarz mówi poważnie, że R. Eliezer za pomocą ieometryi, doszedł wiele iest kropel w morzu (m). Astronomii iak mdle mieli wyobrażenia, okazuie Bailli (n). Dla ogłoszenia nowego miesiąca używali świadków, którzy ogłaszali iego zjawiénie się (o). Naczelnik synedrynu przez ognie zapaloné, donosił o téy epoce (p), i dopiero w pół czwarta wieku po Chrystusie, Hillel ułożył potrzebny kalendarz (q), który od karaitów, dla tego iest przyjęty, że innego nie mają (r). Po tém krótkim wystawieniu, niewiadomości żydów w przedmio-

---

(m) Buxtorf *Lexicon etc.* 625.

(n) *Histoire de l'astronomie ancienne.*

(o) Joannis Seldeni *dissertatio de anno civili Hebraeor:* w Ugolinie T. XVII. p: 205, 256, 240,

(p) Tamże p: 207, 254, i *Dissertatio Christophori Langhauser de mense veterum Hebraeorum lunari.* Tamże p: 393.

(q) Selden p: 211.

(r) Tamże p: 216, przekłady Euklidesa po hebraysku ms. má biblioteka Paryská Cod: 1614. Podług Montfaucona *bibliotheca etc. Turýnská* równy posiada przekład z Arabskiego na

cie najwięcący ich, bo czci religijnéy obchodzącym, czytelnik nie będzie się dziwił, że o matematykach żydach w ich kraju wiadomości mieć nie może. Tén sám sł wny R. Eliezer Ben Hirkan w trzecim wieku naszéy ery, wydał dla swoich ziomków, dzieło o wymiarze kuli ziemskiéy i obrócie planet: Ada bar Ahaba, w tym samym czasie pisał o rachunku porównań dnia z nocą. Hillél ben Juda, wprowadziwszy używanie liczby złotéy, dał prawidła obliczenia nowiów i pełni księżyca (s). Zmieszani żydzi z arabami, we wszystkich naukach, chcieli im być pomocniami. Uczył się arab matematyki, żyd szedł tąż samą drogą w IX wieku. Messalach żyd, wstawił się w astronomii, a kiedy rodowi Honainów winni byli arabowie, przekłady wielu greckich pisarzów, a między niemi Euklidesa, żydzi także na hebrajski

---

hebrajski język. Cod. VIII i 67 za świadectwém Cod: ms. *Bibliotheca Regia Taurienensis* 1749 r.

(s) Montucla *Histoire des mathematiques* Ed: An: VII. T. I p. 417. Biblioteki Paryżká, Watykańská, Florencká, Turynská, i inne zawierają dzieła żydowskié, ms. tego rodzaju obliczeń.

przełożyli (t). Mieli oni także w swoim języku w tym czasie przełożone dzieła Archimedesza, Almagest, Ptolémeusza, i innych greckich matematyków; w astronomii pomagali arabom: Elhazan w Toledzie, podług świadectwa żydów, ułożył tablice astronomiczne, od Alfonsa króla kastylskiego wydane (u). Mówiąc zaś o każdéj nauce dawnéj u żydów, imię Moyżesza Maimonidesa zawsze natrąca się (w). Upadły nauki arabów, żydzi także w matematyce przestali mieć celniejszy dla siebie szkoły. Niekiedy w tłoku licznych dzieł w XVI wieku, mniéj sławne żydowskich pisarzy w matematyce iniona, widzimy. Znaydujemy za Jana Kazimierza, wyklęcie prawie matematyki u żydów w pol-

---

(t) Montucla p: 422 Honaina nazwał żydém. Ktokolwiek wziął w rękę historią literatury Arabów, poznać może grubą omyłkę, XV wieku żyd Corta ben Luca, czternastą i piętnastą księgę, przyswoioné Euklidesowi także na hebrajski język wyłożył.

(u) Montucla p: 418.

(w) Leben Moses Maimons Berlin 1792 r. uwagi iego iednak astronomiczne są mieszané z astrologią. Pismo iego o dwójakim biegu gwiazd stałych zasłużyło na wspomniénié z szacunkiem od niektórych pisarzy.

szcze (x). Powód téy śmieszney kłatwy nie mógł bydz inny iak tén, że Baruch Spinoza odstępca od żydów, w wykładzie swoiéy nauki używa całéy ieometryi, na pomoc poczwarnym twiárdzéníóm (y).

Chronologia i sposób czasu rachowania.

IX. Rok żydowski składa się z dwunastu miesięcy księżycowych, i má dni 354 i nie-mal trzecią część dnia, różni się tedy iedynastą dniami od słoneczného. Dla zgodzenia roku księżycowégo z słonecznym, musiano dodawać w pewnym lat obiegu, przybyszowe miesiącé, i gdy Hillel Jehoda przyjął złotą liczbę dawniéy od Metona, dla Ateń-

---

(x) W ms. Samuela z Zótkwi na k. 91 mówi, że matematyka używana przeciw ludzióm i Bogu iest pod kłatwą zakazaná, nie mám teraz tego rękopismu, tylko tén krótki wyciąg.

(y) Baruch Spinoza w 1663 r. wydał dzieło Descarta sposobém Jeometrycznym włożone, do którégó dodał swoié metafizyczne uwagi. W Ru. 1665 wydał *Tractatus theologico politicus* w którém iuż ustawnie w odradzaię się naturze Boga znajdował. Te myśli w 1677 r. wydane w pogrzebowych iego dziełach iasniéy okazuią się. Jedni go Ateuszém, drudzy Pantheistą iak iest wistocie uznali. Używał on sposobu Jeometryi właściwégó dla okazania twiárdzeń zbyt ciemnych i zuchwałych. Kiedy

ezy-

czyków wprowadzoną (z), wobwodzie lat 19, siódm lat było przybyszowych (a). Używali różnych epok żydzi, od przygód lub szczęśliwych zdarzeń (b). Gdy greckie upadło panowanie, i pamiątka panowania Alexandra W. ustępowała innym epokóm; żydzi zaś stali się mieszkańcami całego świata, chcieli wziąć powszechną epokę, i przyjęli ją od stworzenia świata. Nastąpiło powszechné téj epoki przyjęcie, po wydaniu talmudu (c). Rok pierwszy od stworzenia świata podług żydów jest rokiem peryodu Juliańskiego 955

---

sprawdzam epoki dzieł Spinozy i jego wyłączenia przez żydów, zdaje się że może mniemanie ma historyczną ooczewistość. Patrz o Spinozie, i o historyi Pantheizmu ważną rozprawę w T. X Buhle Komm: w Göt.

(z) 452 r. przed Erą chrześcijańską.

(a) W Cyklu 19 lat, rok: 5, 6, 8, 11, 14, 17, 19, jest embolimeiczny.

(b) Pierwéy rachowali od wyjscia z Egiptu, potém od postawienia, daléy od zniszczenia kościoła Salomona, potém od początku panowań królów, następnie od czasu przybycia Alexandra W. i zawarcia sojuszu z Symoném sprawiedliwym.

(c) O czasie wydania Talmudu patrz § V. patrz T. I Ugolina p: 144.

zaczynającym się 7 października (d), wypada tedy że w R. 1805 jest rok 5566 Ery żydowskiéy (e). Liczą także lata od stworzenia świata opuszczając lat tysiące (f).

*Histo-
rya i
Geo-
grafia*

X. *Historya ludów chrześciańskich* jest mało żydom znaná (g), zamknęci iż tak rzekę w ścisłym obwodzie potrzeb i zności, nie pytaią się kto co czyni. Wszystko co jest dalekiego, jest dla nich obcém. Są niektóre cząstkowé opisy ich przygód w polszcze

---

(d) Epoka stworzenia świata była i jest przedmiotem sporów uczonych. Ricciolus *Chronologia reformata* li: VII c. 2 p: 295 siedm-dziesiąt ogłosił opinii między sobą różnych. Tu nie jest miéyscé mówienia o tym przedmiocie. Opinią żydowską w tém miéyscu wyrazić miałem za powinność, bo téy chronologii używają.

(e) Początek Ery chrześciańskiej jest rokiem peryodu Juliińskiego 4714, a żydowskiéy Ery 3761. Dodając lata Ery chrześciańskiej do roku 3761, wychodzi rok terażniejszy. Patrz *Elementa matheseos Christiani Wolfi* Ed: Hallae Magdeburgice 1758 r. T. IV p: 151 *l'art de vérifier les dates* T. I.

(f) Patrz Wolfi *bibliothecam* T. 2 p: 22.

(g) Patrz *Bibliothecam hebraicam* Wolfi, *Bartolucci Bibliothecam Rabbincam*, a przekonać się łatwo można, że historia ludów chrześciańskich nie zatrudniła pisarzów żydowskich.

(h). Jeografiia żydowska stosuje się do ich dawnéj ziemi, a te podróżniki które Beniamin z Tudeli (i), Petachias z Ratyzbony [k], Abraham Peritsol (l), zostawili, są małej wartości i godné są opisu podróży dwóch żydów polskich, którzy za Zygmunta I wydali opis swoich obiazdów, i o rzece Sabbation burzący się przez sześć dni, a w dzień sobotni spokojny, poważnie rzecz czynią (m). Li-

---

(h) Nieszczęścia których za Jána Kazimierza na ukrainie i w Litwie doświadczali, opisał Meir ben Schenucel, Nathan Netha, i Schab-tay Mar-Schenucel Veitsch w Wenecyi też same doświadczoné nieszczęścia podał potomności. Pocaie ón obraz okropny męczarni od rozhukaného spóółstwa i kozaków. To dzieło tłumaczono w wyciągach dla mnie: to wszystko się działo, co w powstaniu ludu 1770 r. na ukrainie.

(i) Ed: Bergerona *dans les voyages du moyen age* Ed: 1755.

(k) W zbiorze Ugolina na końcu T. IV.

(l) 1527 r. wydał Hide 1697 r. z ważniejszemi notami niż dzieło samo. Ugolin w swój zbiór opis téj podróży umieścić.

(m) Józef Zydwin w historii antiquitatum Judaicarum ed: Ła: X. 7. R. 27. a greckiéy X. 7. R. 15 mówi, że przez 6 dni spoczywa, a siódmého dnia burzy się i z wielkim pędem płynie. *Unde etiam Sabbaticus est appellatus a*

czą ci wędrownicy współbraci, iak gwiazdy na niebie i piasek w morzu (n). Wszelako o współbraciach swoich będących w Chinach, nie mają wiadomości (o). W nauce

---

sacro Judaeorum septimo die sic denominatus. Plinius Hist: Nat: l. 51 c. 2. przeciwnie mówi, *in Judea, rivus omnibus Sabbatis siccatur.* Żydzi przyjęli opinią Pliniusza, bo się bardziéj zgadzała z bayką, iż tę rzekę przycyśdź nie można, a za nią są nie zliczone tłumy żydów. Mikołaj Fuller *in miscellis sacris* X. I. R. 9. w dziele *Tractatum Biblicorum* ed: Lond: 1660. T. IX. p. 1254, poważnie rozbiera, czy Sabbation rzeka jest taż sama, którą Strabon w X. 6. *Eleuther*, Ptolémeusz w Jeografii X. 5. R. 15, *Valania*, Moyżesz Maymonides *Gozanem* nazywá, a nie raczył zacząć swoiéy pracy od wyznania, iż iego trud jest próżnym, bo téy rzeki nigdy niebyło. Z dzieła Manassesa Ben Israel o nadziei Izraela na k. 65 i Wolfiusza *Bibl: Hebr: T. I. p. 141* wiemy, że dwaj polscy żydzi z dalekiéj powróciwszy drogi, wydali 1534 r. w niemieckim ięzyku opisanie téy rzeki. Ta xięga na żądanie Jezuitów w Wrocławiu, w czasie Jarmarku została spalona. Nie umiém pewnie, nie tylko epoki tego wypadku ustanowić, gdyż w T. I. p. 1093 mówi, że to dzieło było wydane 1654 r. a o iego przedrukowaniu w 1691 r. T. 2. p. 283 wspomina.

(n) Patrz Podróżnik Abrahama Peritsoła z uwagami uczonego Hyde.

(o) Dawno wiedziano, że żydzi są w Chi-

którą żydzi u swoich mają nauczycielów, té ważne części wiadomości, zupełnie nie są dawanémi.

XI. Akademiie były w żydowskiéy ziemi. ^{Aka-}
Po rosproszéniu żydów, sławne były Akade- ^{demiié}
^{i szko-}
^{ły.}

---

nach. Lecz kiedy przyszedli do tego kraju, w iakiey są liczbie, iakich ksiąg religijnych używają, niewiadomo. Gozani Demonge i Gaubil, będąc w Chinach dali wiadomości; użył ich najpierwszy Brotier wydawca Tacyta 1771 r. w T. 3 k. 567 w notach i objaśnieniach tego pisarza, potém te doniesienia nieco dokładniéj umieszczone zostały w *Lettres edifiantes et curieuses par quelques Missionnaires de la Compagnie de Jesus*. Recueil XXXI. Paris 1774 od k. 296 do k. 376 i w Michaelisa *Orientalische Bibliothek* T 7. p. 70. T. 9. p. 40. Z tych źródeł uwiadomienia o chińskich żydach są następujące. 1od znanémi byli żydzi za Dynastyi Tcheou która zgasła 243 lat przed Era naszą. 2re 73 r. naszéy Ery czyli trzy lata po zburzeniu Jerozolimy 70 familij z pokolenia Beniamin, Levi i Judy przez Chororan i Samarkandę przeszli do Chin. 3cie Csiedli w Pekinie i w czterech innych miastach. 4te Mieszkaia w *Caifong - fou* o 150 mil od Pekinu, siédm liczą familij, a ludności całéy 600 osób. 5te Chińczykowie nazywają ich *Hoei - Hoei*, sami sobie dwa nazwiska dają, iedno iest od błękitnych kapeluszków których używają. 6te. Synagogę mają obszérną. 7me. Rękopisma religijne będącé u nich są dosyc późné, bo dawniéysze zginęły.

mie Babylönskie (p). Te w iedenastym upadły wieku (q). Beniamin z Tudeli opisuje znaczną wielość tych celniejszych szkół (r). R. Pettachias jest skromniejszym w wyliczaniu tych stolic nauk (s). W Hiszpanii były sławne (t). Następnie wyliczają żydowscy pisarze: Praską, Frankfortską, Krakowską, Poznańską, Lubelską, Lwowską (u). Jeszcze są drukowane książki, na których napisy Rektorów Krakowskiéy, Poznańskiéy, Lubelskiéy Akademiiów, znajdują się (w). W Akademiach Babylönskich i Hiszpańskich, uczono oprócz teologii, filozofią, matematykę, lekarską naukę i muzykę [x]. W Polskich

---

(p) *Georgii Ursini antiquitates hebraicae*; w Ugolinie T. XXI p. 795 p. 801. Leonardy Heubery *Dissertatio de academiis hebraeorum* w tymże tomie p. 1081.

(q) Tamże.

(r) Patrz nad nim co do tego przedmiotu uwagi Ursina.

(s) Patrz jego podróznik.

(t) Patrz przywiedzone rozprawy Ursina i Heubera.

(u) Tamże.

(w) Tamże.

(x) O stanie muzyki u żydów, patrz oprócz wielu dawnych pisarzy Kalckbrenuera

przestawano na duchownéy nauce i początkach filozofii. Akademię żydowskie w naszym kraju od Zygmunta III, przestały mieć nawet imię, naięty nauczyciel, uczył czytać, pisać, i wprowadzał do Talmudu nauki. Ciekawy za pomocą uczeńszego, w téj zawiley doskonalił się nauce. Często głębokie milczenie i posepność naszego żydowskiego mędrca, w oczach gminu wystawiała. Większey ścisłości żydzi *Hassidei*, przywiązali się bardziéy do modlitw, które w Jeruzolimie śpiewano, i większą ieszcze pogardę, dla postępu w oświeceniu pokazywali.

§ IX.

O planie reformy żydów.

Kiedy seym 1788 roku zaczęty, chciał uporzędkować kráy i nowy dać stopień oświeceniá wszystkim klassóm narodu; zwróco-

---

histoire de la musique ed. Paris: 8 1802 r. T. I. od k. 16 do 58. U nas żydzi mieli tylko trąby za instrument używany przy wyklęciu najsroższém, i śpiewy. Trzymanie się za gardło wrzeszcząc piénia, má wiele podobieństwa z Arabów śpiewania sposobém.

no uwagę na żydów. Wiadomé przygody przerwały zaczęłą pracę. Są teraz nowé zwierzchności kraiové, są ciż sami żydzi. Należy zdać sprawę o órzodkach, iakich użyć chciano do ich poprawy. Trzeba wierny mniémań wystawić obraz. Urzędowałem w ciągu tego sławnego Seymu w Kommissyi skarbowéy, Magistraturze mającéy w wielu względach zwiérzchność nad żydami. To co było uznaném za użyteczné, to wiernie, choć nieco w odmiennym porządku, wystawiám.

Poznać chciano żydów. Poprzednicze ósm §§, oswoiły czytelnika z przygodami, stopniém oświećenia, pożytkami i órzodkami, które całéy społeczności przynosili. Przeświadczone się *10d*, że w całym kraiu iaki był po roku 1772, było około 900 000 żydów oboiéy płci [y], że toż samo plemię, bardzo się rozmnaża. *2re*, że nowsze pokolenie żydów coraz bardziejéy má nowe zarody chorób i

---

(y) Liczba lustracyą ostatnią obiętá, wynosi męzczyzn w Polsce i Litwie 308,519, lecz przekonałem się z kil unas u sprawdzeń, że męzczyzn można było rachować najmniej 450,000. dodacie się tyéż kobiet, i zbiór oboiéy płci 900,000 iest zbliżony bardzo do prawdy.

osłabién'a [z]. 5cie, że dzieci żydowskich wię-
céy umiera w proporcji sta, niż chrześci-
ańskich (a). 4te, że stopień ich oświećenia
jest prawdziwie systematyczną niewidomo-
ścią, kiedy młodzież od nauki czytania,
przechodzi do Talmudu; i moralnéy nauki
krót o zebranéy niémá. 5te Rabbini nauczy-
ciele, a razem sprawcy obrzędów religii,
despotyczną w wielu względach sprawowali
władzę. 6te Handel w ich ręku był co do wy-

(z) Dwie szczególné choroby zjawiły się,
Spina ventosa czyli nadkościowé spuchnięcie i
świerzby, pierwszą choroba wynikała z słabych kości. Młodzian nie dóyrzały dawał życie dziecku: tén sám owoc nie dóyrzały podobné musiał mieć wady, te w kilku pokoleniach coraz bardziéy okropniéjszé okazywać musiały skutki. O nieprzyzwoitości wczesnégo małżeństwa patrz właściwy rozdział mégo dzieła i *medicinische Polizey Franka*. Ed: Wied: 1786. 1. Theil. Prawodawca niech te kilkanaście kart przeczyta, a przekoná się o potrzebie napisania prawa, stosownie do wyroku, który sama daie natura. Uważano takżé, że przy szczepieniu ospy ostrzéyszą była materyá w żydowski h dzieciach. Szkorbut więcéy szkodził żydom koło Warszawy iak w południowych prowincyach.

(a) Uważano, że w proporcji umierających sta dzieci chrześcijańskich, umierało sto czterdzieście lub sto pięćdziesiąt żydowskich.

wozu, trzy czwarté części (b), co do sprowadzenia 10 część. 7me Wyżywienie żyda kupca kosztowało połową mniéy, iak kupca chrześcianina, taniéy tedy mógł dawać towary, iak chrześcianin. 8e Bankructwo u żydów kupców, było częstsze niż u chrześcian (c. 9te W Prowincyach (prócz Wielkiéy-Polski) połowa niemal rzemieślników, składała się z żydów. Rzemiosła są: szewstwo, krawiectwo, kuśnierstwo, złotnictwo, grabarka, ciesielka, mularstwo. 10te Każdé miasteczko miało mniéy więcéy cyrulików, nie-mających żadnéy nauki, prócz doświadczenia. 11te Jednéy uczonéy położnicy baby żydowskiéy, nie było w całym kraiu, i przez niedostatek tych kobiet, wiele żydówek umierało w połogach, i dosyć prędko przestawały bydz matkami, bo nieumiejętnie w położu obchodzono się. 12te Familiy rolniczych

---

(b) To postrzeżenie było ile bydz mogło brané nayściśléy z reiestrów celnych. Właściciele przedaiący produkta z tego reiestru byli wyłączonémi.

(c) Sprawdzenie to ściślé nie mogło nastąpić, ale z liczby reskryptów wydanych na kommissyie sądzące sprawy zbiegu wierzycielów, można było o téy prawdzie przekonać się.

było 14 w całym kraju. 15te Nader rzadki był przykład aby przez kilka pokoleń utrzymał się majątek żydowski; przyczyna była w kolei bankructw wspól-żydów, omylonych spekulacyy i doświadczonéy niesprawiedliwości. 14te Dostrzeżono nienawiść ku inaczej wierzącym; przyczyną była wzajemność, i duma właściwą nieoświeconym ludzióm. 15te Porównywano liczby występków u chrześcian i u żydów w proporcya ludności, rozboie i fałszowania były liczniéysze u żydów, kradzieży mniéy (d). 16te Próźniaków dwunastá część mniéy więcéy była ludności, a żebraków szesćdziesiątá (e). 17te

---

(d) Michaelis w 19 Tomie *Orientalische Bibliothek* czyniąc wyciąg dzieła P. Döhma utrzymuje, że w Niemczech w proporcya win, dwadzieścia pięć razy więcéy pełnią występków złodzieýstwa niż chrześcianie. Mendelsohn w uwagach nad opinią Michaelisa, którą Döhm p: 72 w drugim tomie umieścił, chce porównać równą liczbę ludzi starého i nowego zakonu iednéy professyi i dopiero sądzi, że sprawiedliwy nastąpić może obrachunek win iednych i drugich. To postrzeżenie Mendelsohna ile bydz mogło zastanawiało moją uwagę w tém porównywaniu.

(e) To obliczenie było robione z obliczenia obrachunków, które przesłano.

Znaczną postrzeżono odmianę sposobu myślenia u żydów. Kobiét znaczną liczba stała się rozwiązlejszą. Na klątwy i obrządki religijne mniéyszą była uwaga u żydów. Miłość rzadko koiarzyła związki małżeńskie, bo wola rodziców ie stanowiła, zjawiły się w ostatnich latach rozwody, czynioné przez miłość dla obcych. 18te Uważano, że w sprawach które żydzi mieli, większe wykrety miały miéyscé. 19te Chłopi byli niszczoneńi przez arendarzów. 20te Są długi powszechności żydowskiéy, które uspokaiac należy.

Po sprawdzeniu tych postrzeżeń, ci co projekt szczególniey układali, zgodzili się na nastépné zasady:

Pierwszą. Do tych czas uważał rząd żydów iak tolerowanych. Od tąd należy im práwa mieszkańców należné przyznać. *Drugą.* Nadaiąc rząd te práwa które mają dawniéysi Obywatele; może i powinien żądać, aby żydzi byli oświeconémi w miarę potrzeby kraiu. *Trzecią.* Gdy różnicé hanbiące żydów przez tę ustawę nikną, wszelkie szkodliwe oddziały (prócz religii, którey wyznania wolność się ubezpiecza), niszczą się. *Czwartą.* Cały przemysł iest wolny, lecz że w trzy-

maniu karczem stali się żydzi przyczyną zniszczenia włościan, używanie tego prawa zawięszają się z uwagą na czas, aby kilkadziesiąt tysięcy nowych sług do arend znaleźć można. *Piątą.* Gdy przykład na Tatarach dowiódł, że usunawszy się od praw swojej społeczności, majątek swój niszczyli w pieńactwie, należy od tego nieszczęścia ochronić żydów przez sądy familiyné i polubowné. *Szóstą.* Gdy zaczęły się nowe oddziały żydów, tym rozróżnionym w religii żydom, równie wyznanié ubezpieczać; byle moralność była każdemu wyznaniu prawidłem. *Siódmą.* Ze nie jest rzeczą niepodobną, aby żydzi w święta swoje bili się równie iak chrześcianie, gdy środki przyzwoite użytymi zostaną (f). Projekt cały w umówionych już celach niemal był ułożony.

(f) *Michaelis Mosaisches Recht* T. IV. p: 112 okazuje, że Moyżesz nie zakazał bić się w szabas, powróciwszy z niewoli przyjęli to mniemanie, lecz iak Macabeo: li. 11 Jos: XII c. 6 widzimy wycięci zostali w jednej potyczce, bo się bronić nie chcieli: ułożyli się tedy że bronić się jest rzeczą godziwą, atakować tylko im nie wolno. Z takiego mniemania korzystał Pompeiusz, gdy w szabas spokojnie przy-

ROZDZIAŁ I.

O ogólnych prawach dla żydów.

§ I. Prawo uznania żydów za ludzi wolnych, sami mogą władać majątkiem, upominać się o jakieżkolwiek prawne należytości. W poddaństwo zapisać się nie są mognęmi.

§ II. W społecznościach do których należą, mają głos czynny. Urzędnikami obranymi być mogą i obierać, a to stosownie do praw powszechnych.

---

kładają do murów Jeruzolimy narzędzia niszczące mury. Wszelako to mniemanie nie musiało być powszechne; kiedy za świadectwem Józefa służyli w wojsku Alexandra W. królów Macedono - Syryjskich i w Egipcie, a takiego szkodliwego spoczynku w żadnym wojsku nie można było pozwolić. Równie jest rzeczą niezaprzeczoną, że pod znakami Mahometa walczyli żydzi, a jego prędkie zwycięstwa byłyby opóźniane przez periodyczne próżnowanie. Maimonides i wielu uczonych żydów zgadzają się, że w szabas bronić się wolno. Każdą wojnę choć napastną, zawsze ma imię obronę czyli odporną. Wreszcie przez pisma rozsądnie wydawaną i przymus nawet ucywilizowany żyd uczucie potrzebę bronięcia wspólnej oyczyzny.

§ III. W Magistratach w proporcji ludności, wiele má bydź koniecznie obranych żydów, kommissya pollicyi ustanowi.

§ IV. Wolno iest żydóm starać się o wszelkie urzędy, i o osobné zaszczyty właściwé téy klassie do którój należą. Prawo iedną karę i iedną nagrodę, dla żydów, iak dla chrześcian naznacza.

§ V. Wolno iest żydóm nabywać dziedzictwém gruntów, młynów, etc. podług powszechnych prawideł.

§ VI. Pozwoli władza naywyższa policyyną tym żydóm, którzy pomogą do wykonania téy ustawy, szczególniéy w przedmiocie osadzenia żydów na roli; kupować dobra. Po upłynięniu lat 20 wszystkim żydóm taka nadaie się wolność. Gdyby iednak w tym czasie żydzi ieszcze nie stali się obywatelami, w tym sposobie iak terażniészé prawo wymaga; władza prawodawczą na lat dziesięć, opóźniać będzie to dobrodzieystwo.

§ VII. Zawieszá się na lat 50 od d. możność palénia gorzałki i szynku wszelkich trunków. Przed upłynięniém lat 50, wyda władza prawodawczą wyrok, czy ieszcze da-

lę tyż wolność mięnia szynków, má byđ zabronioną (ff).

§ VIII. Podatki też sáme będą na żydów które na chrześcian.

§ IX. Wszystkie długi szynkarzóm winne, gdy iuż nie będą podług tego urządzenia w domach propinacyynych, uważać się mają za niebyłé.

§ X. Wszystkie prawa służą tylko żydóm, stosuiącym się do przepisów, które ni-niejszą ustawa obeymuie.

§ XI. Religii zachowanie nie naruszone, zabezpieczą prawo żydóm. Dzielący się w mniemaniach, osobne mogą mieć szkoły.

§ XII. Zaden żyd do chrztu przyiętym nie będzie, chyba męczyzna w roku dwudziestym, kobięta w roku 18m, i to po roku uczynionęgo doświadczenia.

§ XIII. Żydzi obieraiają duchowną zwierzchność, podług przepisów w rozdziale V.

§ XIV. Te wybory są pod opieką władzy policyynny.

(ff) Nayprzód we wsiach szynkować miano zakazać, w sześć lat późnięty w miastach, aby mieli żydzi sposobność stopniami odmienić sposób życia.

§ XV. Prawa cywilné żydowskié między niémi nawet ustaią. Te im służyć będą, za prawidło, które władza prawodawczą ogłosiła dla narodu lub szczególnych klass:

§ XVI. Toż samo má się rozumieć o prawach kryminalnych.

§ XVII. Prawa policyyné co do chowania umarłych i do wszystkich innych przedmiotów, są też sámé, co dla wszystkich mieszkańców (g).

R O Z D Z I A Ł II

O Aktach urodzin i śmierci, ślubach małżeńskich i rozwodach.

§ I. Xięgi urodzenia, śmierci i ślubu, powinny być w każdéj społeczności. Jednakowe wzory przepisze władza policyyná.

(g) Żydzi tego samého dnia, kiedy kto z ich społeczności umrze, chowaią. Ważné dwa pisma w téj mierze wyszły Marcus Herz *über die frühe Beerdigung der Juden* Berlin 1788 8. M. J. Max *über die Beerdigung der Todten* Hannover 1788. 8. obadwa te pisma osądził Michaelis w *Neue Orientalische Exegetische bibliothek* 6 Theil i dalszych. Te pisma są dla tego ważné, że okazuia, iż wcześné ciał cho-

§ II. Taż władza przepisze wzory, do tablic różnych chorób i śmierci.

§ III. Te tablice odsyłane będą wiernie co pół roku do władzy powiatowéj.

§ IV. Nikt zawierać małżeństwa nie może przedzý, iak mężczyzna w roku dwudziestym, a kobiéta w osm nastym.

§ V. Slub nie będzie dany tylko tym oblubieńcóm, którzy siebie znają od sześciu niedziel, i wzajemné żeniących się zezwolenie zapisanem będzie w akcie ślubnym.

§ VI. Slub nie będzie dany nie mającym funduszu do życia. Dla unikniénia wszelkiéj w tey mierze wątpliwości, polcyyna władza wyda obwieszczenie.

§ VII. Władza prawodawczą wyda późniéj przepisy o rozwodach żydowskich; tym czasem stanowi się:

1 Rozwód każdy umieści społeczność w osobnéj tablicy, i przyczynę rozvodu wyrazi.

2 Kto się rozwiedzie, przez dwa lata innych związków nie zawrze.

---

wanie u żydów, jest dosyć późnym zwyczajem: przeciwko któremu sławny Mendelsohn powstawał, i że za opuszczeniem chowania w samym Talmudzie znajdują się poważné przepisy.

R O Z D Z I A Ł III.

O Klasyfikacyi żydów , i o swobodach przyłączonych do tych , ktorzy rolnictwém się trudnią.

§ I. Żydzi w troiakiéy są klassie: rolników , rzemieślników i kupców.

§ II. W ciągu roku jednégo , sami żydzi podadzą się do władz powiatowych , w jakiey chcą być klassie.

§ III. Nie podaiący się przestaią mieć prawo do opieki rządowéy ; iak próżniacy podług przepisów policyynnych , użytými zostaną.

§ IV. Którykolwiek żyd osiada na roli , wolny iest na lat 10 od podatków.

§ V. Kommissye skarbowé i policyyná ułożą się , w których miéjscach wydzieli się grunt skarbowy , oznaczy się miara iak dla włościanina , ułożą także wielość czynszu. Nad to w południowych prowincyach założą się szczególné z samych żydów złożone osady ; wolnémi będą w dobrach skarbowych na lat dziesięć od wszelkich czynszów.

§ VI. Władze Powiatowé ułożą się z obywatelami , aby choć pod mniéy pożytko-

wnými warunkami, ziemię (gdzie iéy iest dosć) na czynsz zbożowy puszczali osadzać chcącym się żydóm. Właściciel który w ciągu lat dziesięciu, dwadzieścia familij żydowskich pomyślnie trudniących się rolnictwém okaże, będzie miał zasługę, i skarb mu oddá podatku, skarbowi należného od tychże żydów za lat pięć.

§ VII. Tam gdzie szczególne będą żydów osady, władze powiatowe:

1od. Postawią domy podług ieneralného planu, który kommissya policyyná oznaczy, dawszy kontrakt tému, który opisané przyymie warunki, i za mnieyszą ugodzi się summę.

2re Daná będzie každému gospodarzowi summa oznaczoną na bydło.

3cie W každéy takiéy osadzie wybierany iest woyt przez społeczność na lat 6, i ten odpowiada za wszystkie nadużycia.

§ VIII Co pięć lat władza naywyższá policyyná, osadzie żydowskiéy nayprzykładniéy gospodaruiącév, wyda nagrodę przeciágnięcia iedného roku uwolniénia od podatku. Osad takich uwolnionych, na ten ieden raz, może byđz tylko cztery.

§ IX. Naypilniéy pracuiący żyd rolnik w równym ciągu czasu, będzie miał daną wartość korcy żyta 10. Takich nagród będzie 20.

§ X. Powiatowá władza, w którój okręgu są osadzeni żydzi, okazawszy że są dobrými rolnikami, i że względém nich przepisy tego urzędzenia dopełniają się, będzie miała nagrodę.

§ XI, Żyd rzemieślnik podléga ogólnym prawóm, zapisany będzie w tablicy rzemieślników.

§ XII, Wszystkie nagrody, zachęcenia i pomoce fabrykantóm i rzemieślnikóm chrześciańskim udzieloné, służyć będą żydóm, w sposobie opisanym przez powszechné prawo. Nadto będzie oddziélny fundusz przeznaczony, iedynie na fabryki utrzymywane przez żydów, iako odmieniających sposób do życia.

XIII. Kupcy żydzi, tych sámych dobrodzieystw używać będą, co kupcy chrześcianie, i żadné dlá nich osóbné nie stanowi się prawidło.

R O Z D Z I A Ł IV.

O oświéceniu.

§ I. Ubezpieczywszy rząd, wolné wyznanié wiary żydów, nadaiąc im prawo obywatel-

stwa, má za powinność przyśpieszyć oświecenié, w miarę potrzeb téy społeczności i całego narodu.

§ II. Język hebrajski utrzymuie się iak język uczony i religijny; lecz język polski iako narodowy, niemiecki i ruski iako sąsiedzkie (h) uważané są za języki spraw publicznych i prywatnych. Równie teologią żydowską nie zabrania rząd uczyć, podług niższych iednak warunków.

§ III. Szkołki parafialné, powiatowé, szkoły główne są dla żydów wolné. Pod żadnym pozorém przymuszanémi nie będą dzieci żydowskié, do iakichkolwiek religijnych obrządków, wiary chrześcijańskiej. Owszém w ten czas, kiedy modlitwy chrześcijańskie będą się odprawiać, żydowskié dzieci wyda.

§ IV. Wolno iest w każdéy społeczności żydowskiéy, mieć osóbną szkołkę, byle:

1od. Została postawioną i utrzymaną podług powszechného planu, który władza edukacyjná dla wszystkich szkół wyda.

2re Nauczyciel, winien bydz uczyonym w szkole nauczycielskiéy.

(h) Pamiętać potrzeba, że ten plan był układany w czasie exystencyi Polski.

3cie Nauki powinny być dawane po-
dług powszechnego przepisu.

4te Te wszystkie szkółki, są w rządzie
parafialnych. Władza edukacyjná może mieć
inspektora żyda nad niemi, i sama sprawu-
ie dozorczą władzę.

§ V. Władza edukacyjná oznaczać będzie,
wiele má być kandydatów do stanu nau-
czycielskiego z żydów, i społecznościom lub
niższym edukacyjnym urzędników, wybrać
roskaże z dzieci dobrze uczących się.

§ VI. Gdy szkoła nauczycielek parafial-
nych ustanowi się, wybranými równie będą
żydówki, do sposobienia się na te urzędowania
w ich społeczności.

§ VII. Oznaczy władza edukacyjná, liczbę
wysłać mianych uczniów do bliższej
szkoły cyrulików.

§ VIII. Oznaczy też władza liczbę żydo-
wek, na sposobiénié się do nauki położniczy.

§ IX. Gdy założonými zostaną szkoły rze-
mieślników i rolników, uczniowie żydowscy
wziętými do nich zostaną.

§ X. Wyłożyć władza edukacyjná poleci
naukę moralną dla dzieci żydowskich, nie-
tylko w języku narodowym i pomocnym;

ale nawet w hebrajskim wydrukować roska. że Użyte też władza środków do przekonania, że też same przepisy moralne, wynikają z praw starożytnego zakonu.

§ XI. Nauki przepisane dla szkół parafialnych, są naukami pierwszemu potrzeby dla żydów, którykolwiek z żydów nie zda z nich sprawy [i] i nie złoży świadectwa:

1od. Nie będzie miał głosu czynnego w społeczności.

2re. Żadnej pomocy od rządu, w zapożyczeniu jak fabrykant nie otrzyma.

3cie. Podwójny podatek zapłaci.

4te. Uczyc się nie może po hebrajsku teologii żydowskiej.

5te. Kupować gruntów i innych posiadłości nie może.

6te. Nie będzie mógł być rabinem i jakimkolwiek starszym.

(i) Wielu chciało stosować tylko naukę żydów do języka narodowego lub pomocnych, lecz gdy nie o to tylko idzie, aby osłabić narodowość oddzielną, ale prawdziwie dać oświecenie, nie można przestawać na nauce języków; ale trzeba te wiadomości uczynić powszechnymi, które w społecznym życiu szczególnie są potrzebne.

§ XII. Od roku N. wykonanié téy ustawy zacznie się, i rodzice karanými tąż samą karą zostaną, których małoletnié dzieci nie dopełniaią téy ustawy. Ci zaś, którzy już rok ósmnasty teraz maia, karze téy nie podlegaią, ale do pomocy rządu nie maia prawa.

§ XIII. Xiązki żydowskié podlegaią cenzurze. Cokolwiek się tolerancyi sprzeciwia, cokolwiek zabobon uwiecznia, drukowaném nie będzie. Władza edukacyjná wyda prawidła, i co dwadzieścia lat z przyczyny odmiany w opiniach, będzie odnawiać, lub w szczególnych częściach odmieniać.

§ XIV. Kto nie złoży świadectwa o odbytych naukach w szkole parafialnéy, ten uczyć się nie będzie teologii, pod jakimkolwiek tytułem znaný. Nauczyciel, uczeń i jego rodzice, surowo karanými będą. Ciż nauczyciele, tablice uczniów z wyrażeniem szczegółów, podług wzoru który władza edukacyjná wyda, przeszłą władzóm powiatowym.

§ XV. Władza powiatowá, zniósłszy się z policyjną ustanowić może, wiele koniecznie

má byđz uczniów żydowskich w szkołach powiatowych i wydziałowych (k).

§ XVI. Nagrody postępującym w oświ-
cieniu dawanemi będą.

R O Z D Z I A Ł V.

o Zwiérzchności żydowskiéy i ich władzy.

§ I. Zwiérzchność rządowá nad żydami iest w władzach kraiovych.

§ II. Do podatku wybierania , w każdém miasteczku będą wybrani większością głosów , pobórca i dwóch pomocników. Ci równie ze wsiów gdzie są żydzi , odbierać mają skarbowy podatek , póki będzie w tym stanie , iak iest teraz. Późniéy , iak iuż ninieyszá ustawa w zupełném będzie skutkowaniu , podatki tak zapłacą , iak inni tego państwa mieszkańce.

§ III. Władza Policyná , podzieli w każdym powiecie społeczności żydowskié; co trzy lata obierze społeczność rabbina , lub dawného potwiérdzi , i dwóch wybiorą za-

---

(k) Szkoły wydziałowé były w Polsce co teraz Gimnazya podług ogólnego dla Rosyi planu.

siadaczów. Prawa i powinności rabbinów są te:

1^{od}. Sprawować obrządki religijne.

2re. Napominać i ostrzegać gdyby było jakie zgorznięcie.

3^{cie}. W kwestyach religijnych dawać wyrok, a gdyby nie był słuchanym, do powiatowey zwierzchności odnieść się.

4te. Pilnować aby w okręgu iego władzy, to urządzenie było wykonanem.

5te. Trzymać rejestra urodzonych, umarłych, ślubów i rozwodów. Protokoły co-roczenie władza powiatowá podpisze, a tablice metrykowe iak w §... opisané odbierze.

6te. Sprawy i spory między małżeństwami godzić, i do rozwodów dopiero po uczynioném doświadczeniu, że zgoda staie się niepodobną, przystępować.

7me W sprawach gdzie nie masz sądu polubownego, podług niższego opisu godzić strony bez zwłoki.

8me. Mieć dozór nad szpitalem.

9te Dopełniać to względem zdrowia, co w powszechności władza urzędzi.

§ IV. Wolno iest władzy policyynéy

w większych miastach vice rabbina i dwóch jeszcze pomocników, dobiierać pozwolić.

§ V. W osadach rolniczych żydowskich, dom modlitwy i Synagoga czyli szkoła, może być ufundowaną, władza powiatowa powinna tylko być uwiadomioną o postanowieniu dobrowolném téj budowy, opatrzeniu funduszu, i wybraniu prawném rabbina.

§ VI. Powiatowy rabbin i dwaj zasiadacze, co trzy lata wybieranemi lub potwierdzonemi przez społeczność powiatową żydowską zostają. Ten Rabbin:

1od. W swoim mieście, każdemu Rabbinowi należné powinności sprawuje.

2re W sprawach religijnych z appellacyi przychodzących, odmienić może wyrok. Do rady żydowskiéj dopuszczają równie odwołania się.

3cie. Wizytować swégo okręgu z swéj woli nie może.

§ VII. Rabbin nim wstąpi w obowiązki, powinien być przedstawionym, aby władza policyyną uważała.

1od. Czy nie masz przeszkody dla wszystkich urzędników, w prawie wyrażonéj?

2re. Czy dopełnił ustawę niniejszą, tak

w względzie złożenia świadectw oświadczenia podług R. IV iak w innych przedmiotach.

§ VIII. Naywyższą władza policyyną ustanowi dochody, które od społeczności rabbinu brać mają. Pod żadnym zaś pozorém, opłata przez władzę żydowską naznaczoną bydz nie może.

§ IX. Trzy będą nagrody na każdą prowincyą, co trzy lata dawané dla tych rabbinów, w których okręgu w proporcycą ludności, naywięcý żydów jest w szkółce i do rolnictwa się udało.

§ X. Gdy w czasie nakazaný przez władze kraiové wizyty szkólek i społecznościów żydowskich, okaże się iż którykolwiek rabbin, lub iakikolwiek żyd, odwracá od wykonania téy ustawy, nie tylko nie sposobnym będzie piastować iakikolwiek urząd, ale iako nieprzyjaciel współbraci, w miarę przestępstwa karanym będzie.

§ XI. Ustanawia się rada żydowska (1)

---

(1) Było zdanie wielu, téy radzie dać tytuł *Sanhedrynu*, przekonano się że lepiéy dadz inny z przyczyny:

10d. Sanhedryn upadł tak dawno iak w § I, téy rozprawy widzimy. Nie był tylko w Judz-

z każdéy prowincyi ieden wybranym zostanie tym sposobém; każdy powiatowy rabbin do naywyższej władzy policyynéy poszle mianowanie tégo, którego za nayzdol-

---

kiéy ziemi, po cóz ożywiać muncypalné żydów wyobrażenia?

2re. Co był *Sanhedryn*, co sądził? wiadomo z § I rozprawy. Jeśli rząd ożywia tę władzę, każdy żyd będzie rozumiał, że prawo siły, odiego zaszczyty téy magistratury.

5cie. Jeśli potrzeba niszczyć oddział między żydami, iakżeż tę straszną niegdys magistraturę co do imiienia ożywiać? Niektórzy mniemali aby nowé rady zwierzchnéy nie było, i dawali te przyczyny:

1od. Chcemy niszczyć narodowość, a tworzymy narodową zwierzchność.

2re. Żydzi nie mieli takiéy zwierzchniéy władzy, po cóz ją im nadawać? Kiedy może w innych wyznaniach, zwierzchnié zgromadzenia religijné, zatrudniają władzę rządową.

5cie. Z początku będzie ta rada nic nieznacząca, następnie się wzmoże, i żydzi będą staném.

Odpowiedziano na to:

1od. Daiemy żydom wszystkie prawa obywatelów. Któréyże religii wyznawcy niemaia swoiéy zwierzchnosci?

2re. Łatwiéy żyd do swego współbrata w imie religii mówić może, za wspólém szczęściém i poprawą, niż nie lubiony chrześcianin.

3cie. Rząd się uniza kiedy się lęka o słabość następnych publicznych urzędników. Ró-

nięyszego uważał, z każdéy prowincyi mający naywięcéy krések wybranym będzie (m).

§ XII. Prezes téy rady, mianowanym przez teź władzę policyyną zostaje, i nazywać się má rabbiném ziemskim (n).

§ XIII. Ta rada zatrudniać się má:

1od. Rozsądzénie'm sporów religiy'nych z appellacyi przychodzących.

2re Rewizyą xiążek drukować mianych dlá społeczności żydowskiéy, stosuiąc się do instrukcyi, którą władza edukacyyna wydá.

5cie. Układaniem proiektów do posunięcia stopnia oświécenia, nie usuwaiąc się od zasad téy ustawy.

§ XIV. Władza naywyższá policyyná má dostrzegacza zasiadaiącego, bez którégó podpisu rezolucya żadná nie wywdzie. Gdy są różné zdania w téy radzie, policyyna wła-

---

wná jest nadzieia że będą lepsi urzędnicy, iak boiaźń że będą gorszémi.

(m) W polszcze mógł by'dz dozór w stolicy, w rossyi iest większá trudność. Na ósm guberniy mogą by'dz dwie rady w miejscach gdzie Generał - Gubernatorowie mieszkaią, aby oni mogli mieć szczególną uwagę.

(n) W polszcze arcy - rabbina, nazywano także rabbinem ziemskim.

dza najwyższą decyduie. Nadto z miesięcznego dziennika też władza postrzegać może co má bydź prostowanym lub poprawionym.

§ XV. Skarb narodowy wypłacać będzie pensye temu składowi podług osobnéy tablicy.

§ XVI. Zasiadający w téy radzie ieśli szczęściu swoich rodaków przez ułatwienie oświécenia, zmniejszenie przesądów, ziednanié przywiązania do rolniczey pracy dopomogą, będą mieli osobné nagrody.

§ XVII. Kary pieniężné nigdy nie będą wskazaniami, wyrzucenié z społeczności za potwierdzeniem kommissyi policyynéy lub edukacyynéy w właściwych im przedmiotach następować będą.

§ XVIII. Oddzielającym się w mniemaniach żydom, wolno iest mieć oddzielné szkoły. Ich starsi będą tylko sumniennymi zwierzchnikami. Podlegać będą zwykłéy krajowéy zwierzchności. W miarę ich liczby postanowi władza najwyższą policyyną, czy mogą mieć powiatowych rabbinów.

R O Z D Z I A Ł VI.

O sądach familiynych i polubownych.

§ I. Wszelkie prawności w odmiennym przez tę ustawę stanie żydom, są ich spokoj-

koyności wstrzęśnięciem, są oderwaniem ich uwagi od pożyteczniejszych zatrudnień. Postanawia się zatem:

§ II. Umowa między żydami lub żyda z chrześcianinem iest nieważną, ieśli nie iest dołożony sędzia z wyboru stron i dwáy koléyni zastępcy, gdyby wybrany sędzia umarł, o sześć mil się oddalił, lub nie mógł zjechać.

§ III. Zaden testament nie będzie ważny, ieśli kilku, własność całą lub szczególné iéy części, czyniący ostatnią wolą, odkazując, nie ustanowi razém sędziégo i dwóch zastępców, którzy polubownie zakończą ostatecznie wszelkié spory.

§ IV. Jeśli zaś przychodzi spór o dział, a umierający nie oznaczył sędziégo między swymi sukcesorami, lub w jakimkolwiek wypadku sędzia oznaczony nie zjechał, tedy ieżeli iest sama żydowska osada obrany wóyt, a w osadach mieszanych rabbin familią spór wiodącą wezwie.

10d. Jeśli obiedwie strony są z innych familiy, obiedwie wezwie.

2re. Nie sposobny bydz sędzią dla małoletności, kary wskazanéy w czasie iéy trwa-

nia, wyrzucenia z społeczeństwa wspólnictwa w sprawie, byż nie może w tym składzie.

5cie. Godzić będzie tego składu familiyné spory. Liczba zrobioná takich zgód będzie miarą zasługi rabbina, a jeżeli nie zgodzi, każda strona iednego wybierze Arbitra. Ci powinni wybrać zgodnie Prezesa, a jeżeli na wybór jego się nie zgodzą, po iednym ieszcze arbitrze dobiorą i wspólnie tego Prezesa wezwą. A jeżeli na trzech zasiadaniach to nie dopełnią w ten czas rabbin lub wójt w sámey żydowskiéy lub mieszanéy osadzie poda trzech kandydatów, z których jeżeli ieszcze nie wybiorą, los zpomiędzy Kandydatów oznaczy Prezesa.

§ V. Nikt z tego sądu wymawiać się nie będzie chyba:

1od. Oddalający się dla interessu pilnego.

2re. Sądzący w tym samym czasie iak strony oznaczyły inny kompromis.

§ VI. Dekret takowy zgodnie lub większością zdań zapadły, iest nie wzruszony.

§ VII. Takowych Dekretów protokół będzie w każdéy osadzie, a o liczbie wyroków co rok odbierze wiadomość policyyná władza

R O Z D Z I A Ł VII.

O odmianie odzieży, używaniu języka narodowego w sprawach publicznych i prywatnych, uważaniu odmiany postępowań żydów.

§ I. Po dwóch latach żaden urzędnik i uczeń nie będzie używał stroju żydowskiego. Kupiec i rzemieślnik po trzech latach. Rolnik po upłynionych latach sześciu, ale powinni polski lub niemiecki mieć strój. Rabbini w szkole chodzić mogą w ubiorze, jaki im się podobá, za szkołą powinni mieć taki ubior jak inni.

§ II. Zony i córki wymienionych klas żydów stósować się mają do przepisów wydanych dla ich mężów i oyców.

§ III. Język narodowy powinien być używany we wszystkich tranzakcyach, wexlach, rachunkach pod nieważnością. Każdą ugodą, każdy wyrok w tym samym będzie języku. Czas wykonania tego urządzenia jest ten sam jak w § I Roz: VII o odzieży.

§ IV. Co lat pięć władza najwyższa odbierać będzie tablice porównania.

1. Urodzin, śmierci, ślubów i rozwodów.
2. Uczniów oboiéy płci.

3. Nauczycielów i nauczycielek.
4. Rzemieślników i kupców.
5. Exportacyi i importacyi w handlu.
6. Powiększaney lub umniejszaney liczby rolników i uwagi o ich pracy.
7. Umniejszanych między żydami chorób i ich rodzajów.
8. Powiększanych lub umniejszanych występków.

Te tablice będą drukowane. Dobroczynna opieka rządu wymierzy, albo większe względy, albo użycie skuteczniejszych środków do prędszey poprawy.

R O Z D Z I A Ł VIII.

O długach od powszechności żydowskiéy należących i o funduszu uspokoiénia.

§ I. Te tylko długi od powszechności żydowskiéy zaciągnioné uważaią się za prawne, które są już dekretami upewnioné.

§ II. Sądy ziemskie w ciągu półroku, wszystkich wierzycielów pod karą upadku w sprawie, zapozwą, aby swoje udowodnili pretensye.

§ III. Wierzyciele iednégo, żydzi dru-

gięgo obierają za sędziów, Marszałek Powiatowy (o) będzie prezydował, i ten sąd będzie drugą i ostatnią instancją.

§ IV. O sądzieniu związanych spraw iednój społeczności powiatowój z drugą, takie zachowane będą przepisy, iak są ustanowione dla ordynaryynych sądów.

§ V. Sądownie lub zgodnie zrobione tablice długów odeszłą sądy do skarbowój władzy (p).

§ VI. Gdy zwykły iest u żydów podatek od mięsa, urządzi władza skarbowá opłatę, aby té długi były zapłaconými z tego funduszu.

§ VII. Té długi winné, prędzéy się wyplacą, niż mogli ie odbierać wierzyciele. Starac się będą sądy zgodzić takiego rodzaju sprawy.

§ VIII. Wybieranie téy opłaty, dopóty trwá, dopóki té długi zaspokoionými nie będą.

(o) Marszałkowie byli w Litwie, w Polsce wyznaczyć miano iednego urzędnika.

(p) Tą władzą skarbową była kommissya skarbowá.

ROZPRAWA

OKARAITACH.

KARAICI Karaimami zwani mieszkańcy w wschodnich krajach, w Egipcie, w Litwie, Pokuciu i na Wołyniu. Pisali o nich żydzi rabbanicy (a) nącześnie z zawziętością (b) rzad-

---

(a) Rabbanitami nazywają się żydzi u nas znani. Są oni z sekty Faryzeuszów. Gdy idą za talmudem i dziełami rabbinów nazywani są Rabbanitami. Przywileja niektórym panujących dają toż samo imię żydom dla różnicy od karaitów. Kiedy zaczął się tytuł rabbinów patrz rozprawę o żydach. Jerzy Ursin w dysertacyi *antiquitates Hebraicae* T. XXI. *Thesaurus antiquitatum sacrar.* p. 911, dowodzi, że u żydów tytuł rabban jest większy jak rabbi *id specialiter tribuitur, quod peculiaris sit domus Davidicae*. Maimonides zaś tytuł rabban kładnie niżej od rabbi. Czy jedno, czy drugie dowiedzionem zostało, rzecz obca temu dziełu, to tylko okazuje się, że rabbanitów imię talmudystom żydom dawane, od nich samych jest używane.

(b) *Mischna* tylko w ogólnych wyrazach o nich mówi. W xiędze *Cosari* jest obszerną dyspu-

ko z umiarkowaniem (c). Bronili siebie Karaici lub wystawiali prawdę z otwartością (d). Uczeni chrześcianie w nauce Teologii żydowskiéy, lub wykładzie starożytności Hebrajskich pisali o ich pochodzie, różnicach od żydów rabbanitów i mniemaniach religijnych (e). Selden ieden (ile wiem) w XVII,

---

ta przeciwko karaitóm. Abraham ben Djor w xiędze *Kabbala* zaprzeczał ich dawności: Abraham zacut w *Juchasyn* Dawid Ganz i R: Gedalia w dziele *schalcheleth Hakka Kabballa Maimonides w Komentarzu na Pirke avoth* i wielu innych pisało z naganą karaitów.

(c) Abraham ben-Meier-aben Esra.

(d) Aaron w dziele *Gan-Eden* Eliasz ben-Moses w dziele *Addereth Eliahn*. Jakób ben-Simon Menachem Jakób syn Simeona Briani i inni.

(e) Morious w dziele *antiquitates orientales*. Richard Simonius w *Supplementum ad Leonem mutinensem de ritibus Judæorum*. Carpros w dziele *Introductio ad Theologiam Judaicam, Raymundi Martini Pugioni fidei præmissa*. Gustaw Perringier w liście zawartym u Tenzela in *den Gespraechen* 1691 roku. Tenzel sam 1689 roku p. 638 i 1692 roku p. 42 i 81. Franciszek Budaus w dziele *Introductio ad historiam Philosophiæ Hebraicæ*, Schuppart w dysertacyach, Buxtorf oyciec in *Lexico Talmudico Rabbinico*, Buxtorf syn w dziele *Synagoga Judaica*, Józef Scalliger w dziełach *de trihæresio Judæorum: i de emendatione temporum*. Ugolinus w dysser-

wieku (f) wystawił ich prawa o małżeństwach, sądach i sukcesjach; gdy té przedmioty do całéy żydowskiéy stósował społeczności (g). Karol XI, Król Szwedzki, chciał Karaitów w naszym kraju mieszkających mieć poznaniemi Europie, przez nich samych. Posłał ón w 1690 roku Gustawa Peringera nauczyciela wschodnich ięzyków do synagog Litewskich. Tén z ucześnieimi Karaitami obcował, porównywał ich twierdzenia z dziełami, w których złożoné są świadectwa opinii o ich mniemaniach, i dał krótki téy społeczności opis (h). Salomon syn Aarona z Poswola Li-

---

tacyi de *Trihæresio* p. 60 w T. XXII *Thesaurus antiquitatum sacrar.* Selden w dziełach, które często w tym rozdziale przywiedziemy, Bagnage i Prideaux w *histoire des Juifs* Bartolucci. *Bibliotheca magna Rabbinica* innych wielu przywodzi Wolliusz, lecz nie miałem w ręku przywodzonych dzieł iak té, które przytaczam.

(f) Umarł 1654 roku.

(g) Człowiek tén uczony wydał co do przedmiotów *Uxor hæbraica, seu de nuptiis et de divortiis libri tres, de Successionibus, ad Leges Hebræorum* używam edycyi 1673 roku 4to Francofurti ad Oderam.

(h) Patrz list tego samého Peringera w rozmowach Tenzela. Równie Wagenseillus w dzie-

tewskiego miasteczka pojechał do Upsalu, i w téj głównej szkole Szwedzkiej złożył wykład rozumień swych współbraci (i). Pewny jestem że to pismo pod tytułem *Arpyrion* nie zostało drukiem upowszechnione (k). Schuppart w końcu XVII, wieku zaczął wydawać o Karaitach uczone dySSERTACE (l). Jakób Trigland Hollender w 1699 Ru. przesłał pytania do Karaitów polskich (m). Mardochei

---

le *de spe liberandi Jsraelis* p. 25 mówi o téj podróży.

(i) Mardochei w przedmowie p. 2. *Poswol* miasteczko z którego był żyd posłany nazwano w tém dziele *Pasul*.

(k) Mardochei wyznaie p. 5, że go nie widział i w dziełach które przywodzę nie masz śladu o wydrukowaniu tego pisma. Troccy żydzi darowali mi autograf 1804 roku. Tenże Salomon napisał obszerniejsze dzieło w rękopiśmie *Leus Malhut*, w którym obszernie różnice między karaitami a rabbanitami wywodzi.

(l) Wydrukowane są razem Schupparta dySSERTACE o karaitach w Jenie 1701 roku 4.

(m) Kwestye przysłane celniejsze były: 1. Czy saduceyczykowie a karaici są jedno. 2. Czy w epoce drugiego kościoła byli już karaici. 3. Czy jest prawdziwe to mniemanie, że karaici mają początek od Anana. 4. Czy ten sam jest *Codex* święty dla karaitów co dla rabbanitów. W Trokach karaici mają kopie listów Triglanda.

z Kukizowa miasteczka o trzy mile od Lwowa (n) dał odpowiedzi imiieniem społeczności, a Ján Chrystian Wolfiusz z uczonymi przypiskami i oddzielną dySSERTACYĄ wydrukował (o). Nieprzestałem na samych dziełach pisarzów, których większą część trudniła się uczonym opisem różnic religijnych i poziomych drobnostek iak dawniey w przedmocie o iadle Trigland sprawiedliwie uważał (p). Wezwałem Karaitów, czytałem ich przywileia, badałem o nich akta, porównywałem ich ustawy i zwyczaje z ustanowieniami które mają żydzi rabbanici, i w krótkości wierne wystawiám tego oddziału żydów, obraz.

(n) Użył pomocy iak wyraża rabbinów Łuckiego i Halickiego w druku nazwisko Kukizowa jest przekręconé.

(o) Tytuł dzieła jest *Notitia karæorum, ex Mardochei karæi recentioris tractatus haurienda, quem ex M. S. cum versione latina notis et praefatione de karæorum rebus scriptisque edidit Joan. Christoph. Wolfius. Accedit in calce Jacobi Triglandii dissertatio de karæis Hamburgi et Lipsiæ 1714, 4.* Oprócz Triglanda Jan Wandorph w 1697 roku badał się u karaitów naszych o ich różnicach z rabbanitami. Cztery jego listy znajdują się w Trokach.

(p) W dysertacyi przywiedzionéy tak oso-

swowa. Ibo sicut yam § I.

Co są Karaici, iaká ich iest główná różnica od innych żydów, kiedy ich oddział nastąpił, i w jakich są kraiach?

Kara znaczy pismo (q). Karaici są ci, którzy samego pisma Bożego wyroczeni pilnością (r). Czy sami sobie nadali i zachowali to imię, czy przeciwnie mienawiść rabbanitów dała im to nazwisko (s), nie iest moim zamiarém podzieloné w téj mierze zdania roztrząsać. Ba to'occi (t) pomieszał ich z Sama-

---

bno drukowaney iak w 'T. XXII *Thesaurus antiquitatum sacrarum* Ugolina od k. 299 do k. 585.

(q) *Lexicon Castelli ad Polyglottam Waltoni*. Prideaux *histoire des Juifs* nadto obszernie o tém słowie mówi Schuppart w dysertacyach.

(r) *Karus scripturarius biblius Buxtorf Lexicon Chaldaicum Hebraicum Rabbinicum* 1640 p. 2111, *karai secta inter Judaeos, quæ reiicit omnes traditiones et constitutiones maiorum solique textui inhæsit*. Castell w *Polyglocie Waltona*, Simson w dziele *Chromion catholicum* pod rokiem 5896 i wszyscy tę materyą traktujący pisarze.

(s) Morin Lib. 2 *Exercit.* VII, c. I, dowodzi że sami karaici nadali sobie to imię, przeciwnie Trigland w dysertacyi p. 166, okazuje, że rabbani na urąganié się karaitóm tak ich nazwali.

(t) *Bibliothecæ Magnæ rabbinicæ* T. 1, n.

rytanami i przyswoił im opinią, któryy nie mają, iż tylko pięć ksiąg Moyżesza przyymują. Żydzi rabbanici dawali, i dają im imiona heretyków. Wielu uczonych rabbanitów utrzymuje, że Karaici mają wspólne z Saduceyzykami prawidła. Uczęni nawet chrześciance rozumieci, że niektóre cenniejsze artykuły wiary Saduceyzyków porzucili w średnich wiekach Karaici, część iednak prawideł wyznania zostawili (u). Karaici zaś do-

---

57, ed. Rom. o Samarytanach patrz uczoną dyssertacyą Adriana Relanda w dziele *Thesaurus antiqvitatum sacrar.* Ugolina T. XXII, p. 555, tam ich opinii odinian trzy epoki stanowi się. We wszystkich pentatach tylko przyjęli za święte księgi. Patrz także list samarytanów do synagogi żydowskiej w Anglii z rady Roberta Huntingtona pisany w tymże T. XXII, p. 662.

(u) Nienawiść żydów ohydne karaitóm nadała imiona. Mięszanie karaitów z saduceyzykami jest zwykłą u nich rzeczą. Buxtorf mówi in *Lexico Jidem fuerunt cum Saduceis ut plerique hebræorum tradunt*: Buxtorf syn *Synagoga Judaica* p. 1. Tegoż zdania było wielu aż do czasu Triglanda i dyssertacyi naszego polaka żyda Mardocheia. Dają im rabbanici nazwiska, Cuthew, Epikureyzyków i t. d. kto chce mieć wyobrażenie jak daleko nienawiść rabbanitów unosić się zwykła przeciwko karaitóm, niech czyta opis powstania talmudystów przeciwko nim

wodzą, że godzili się i godzą z Saduceyczykami, w którym dniu mają być święta, lecz ani zmartwychwstaniu ich oycowie zaprzeczali, ani aniołom ciała przyznają, ani przeciwią się wyznawania nieśmiertelności duszy, choć té wszystkie mniemania religijné są cechą nauki Saduceyczyków (w).

Rabbanici w náywiększý części, Morin (x) i wielu uczonych chrześcian chcą okazywać, że koło 750 roku Ery chrześcianskiéy, Anan oyciec, syn Saul, w Babylonii

---

w Stambule, niech czyta w historii Eliasza wschodniégo, którégó obszerny wyciąg umieścić Rhenferd w dysertacyi o arabarchach, czyli wyższych zwierzchniakach żydowskich w T. XXIV, Ugolina p. 1156. Uzbrowieni Talmudysty wzięli przykazania Boskie z wyklétégó składu i przysięgli: 1. Ze żaden z Talmudystów uczyć karaitów czegożkolwiek nie może. 2. Służyć talmudystce u karaitów niewolno. 3. Przekłęci są nazawsze karaiti. 4. Zatem żadné związki z niémi być nie mogą. Sam Eliasz dzieiopsis sarka na tę ustawę. Jest ona jednak od naszych żydów zachowana, czyli bardziéy przysposobioná.

(w) Patrz dyssertacyą Mardocheia od k. 16 do k. 24 i *Thesaurus antiquitatum Sacrarum* Ugolina T. III.

(x) Morin, Prideaux Wagenseill i wielu innych.

oddzielili się od rabbanitów. Powód oddziału miał być tén, iż urząd Gaona czyli doktora nie był poruczony Ananowi. Karaici przeciwnie dowodzą, że ieszcze byli za pierwszego w Jerozolimie kościoła, nazywali się zbiorém syna Jehuddy, potém dla różnienia się od Talmudystów, Karaitami się nazwali (y). Dawniejszych rabbinów xięgi nie zaprzeczały im odleglejszemy dawności (z).

Scaliger, Trigland i Wolfiusz trzy epoki karaizmu stanowią: *Pierwszą* od Symeona Ben Schetach. Gdy bowiem Alexander Janneus (zaczynający panować R. 106 przed erą chrześcijańską), kazał zabijać uczonych swęgo narodu, Symeon uciekł do Alexandryi, a po uspokojoném prześladowaniu powróciwszy do Jerozolimy zaczął ogłaszać mocnię podania iakoby od Moyżesa do Jozuego, a

---

(y) Kiedy istotnie to imię karaici przyjęli, lub im było nadané Trigland nie umie stanowić. Mniemanę że skoro to słowo miało znaczyć obelgę, było często powtarzané póki nie stało się upowszechnioném.

(z) To twierdzenie zupełnie iest dowiedzione w Mardocheiu od k. 16. a mnię dokładnie w dyssertacyi Levina Wagera de karæis, w *The-saurus antiquitatum* Ugolina.

od niego z ust do ust aż do téj epoki przeniesioné. Jehuda ben Tabbai temu głoszeniu sprzeciwił się. Trwały té spory między żydami, a kiedy oni na Hillelianów i Schamaneanów (a) dzielili się; Karaici w śród schamaneanów byli od nich surowszemi w prawidłach religijnych, bronili zaś pisma przeciwko słownym (iак wierzono) od Boga podanióm. Orobio żyd w Niderlandzie utrzymywał, że Chrystus był z oddziału Karaitów [b]. Zgłębiénie przyczyn tych, które wspierać mogły to przywidzénie za obcénaszému dziełu poczytuemy. *Drugá epoka* zaczyna się od Anana 750 ru. ery chrześcijańskiej, kiedy w Babydonie zaczął czynnie przewodniczyć Karaitóm. *Trzeciá epoka* kiedy w XV, wieku Gedalia ben Don Dawid z Lizbony przybył do Carogrodu. Pracował on nad zjednoczénim Karaitów z innemi żydami. Praca iego była bezskuteczna: stał się naczelnikiem tego wyznania, którego do żydów rabbanitów wcielić nie mogli: zważywszy z náywiększą dokładnością dowody, upadają

(a) Patrz rozprawę o żydach.

(b) Trigland p. 215. Ugolina T. 22, na k. 385.

wnioski tych, którzy dopiero w ósmym wieku znajdują początek Karaitów.

Różnica cenniejszą karaitów jest: że Talmudu nie przyymują, słuchają słów pisma, używają wnioskowania, i niegardzą dziedzicznym (iako mówią) podaniem (c). Przeciwnie rabbanici, ustnemu podaniu więcej niemal dają wagi, iako samemu piśmu. Ułatwiwszy jego upowszechnienie rozkazem bezpłatnego uczenia, kiedy brać za naukę pisma nadgrode pozwolono (d), całe życie przeznaczyć chcieli nauce kilkudziesiąt ogromnych xiąg. Ta spekulacyjna teologia rabbinów, tak iako we wszystkich wyznaniach stworzyła wątpliwości i różnice mniemań. U Karaitów ieden tylko jest uważany Elias ben Moses, którego

---

(c) *Et subnituntur karæi viis, seu fundamentis tribus scriptura ipsa, argumentatione et hæreditaria interpretationum transmissione* słowa Rabbi ben Eliezera u Seldena *Uxor Hebraica* ed. 1673. 4. p. 7.

(d) *Ubicunque invaluit consuetudo, legem docendi mercedis gratia, licitum est pretium accipere. Legem autem oralem docere mercedis gratia non conceditur.* Moses Maimonides *de doctrina legis sive educatione puerorum.* Oxonii 1705, 4. p. 3.

dzieło iak prawo szanują. W Talmudzie zachodzą dysputy różnie mniemających: w *Addereth* xiędze Karaitów, są proste przepisy. W całym ciągu pisarzów tego oddziału, iedną tylko iest różnica, że dawni karaici inaczey rachowali stopnie zakazanych małżeństw, inaczey późniéysi czynią. Zgoła zbiór różnic między rabbanitami i Karaitami iest:

1. W obrządkach religiynych, klęczeniu, wyciąganiu rąk etc.
2. W większey ścisłości małżeństw, trudności rozwodów.
3. W jnym sposobie rachowania stopni zakazanych w małżeństwie: tak karaita nie może się żenić z bratową; u rabbanitów przeciwnie, ieżeli brat męża nie dá chalitza listu (e) pozostała bratowa inného męża mieć nie może. Siostry po siostrze brać nie wolno.
4. Inny sposób obrzezania (f).
5. Dłuższe uważanie chorych ko-

(e) Forma tego listu i obrządku są wyrażone w *Seldenie uxor hebraea. Ritualgesetze der Juden entworffen von dem Verfasser der Philosophischen Schriften Mendelssohn auf Veranlassung und Aufsicht Hirschel Levin Ober-Rabbiner zu Berlin 1778, 8vo p. 252.*

(f) Karaici obrzezują o.mégo dnia, ale nie rozdieraiają paznokciami obrzezka i nie ssą krwi. Anschel Herz Oppenheim uczoney żyd w dysser-

biét na peryodyczné oczyszczenié a po położu (g). 6. Inaczéy zachowuią święta. 7. Inné przepisy maią w jadle np. to tylko bydłę iest u nich nie czysté, które ma ranę, i cielnéy krowy nie iedzą. Sprzeczki inné między rzeznikami iak Trigland sprawiedliwie mówi, nie są godné naszéy uwagi: wszelako té drobnizny náywięcéy społeczność Karaitów różnią od rabbanitów. 8. Inny podział czytania pisma w szkole (h). 9. Inny sposób ra-

---

tacy w Dessau w 1804 roku wydanéy dowodzi, że rabbanici mylnie, zrozumieli wyrazy Chaldejskiégo ięzyka i że nie paznokcie ale lancet używany bydź ma. Nie wspominałbym o tém dziełku gdyby nie zawierało opisu smutnych wypadków z takowéy czynności, i gdyby w imię religii nie ostrzegał o nadużyciu tłumaczenia textu i władzy mylnéy opinii.

(g) Kobieta choruiąca co miesiąc przez siedm dni niczego dotykać się nie może, a po położu syna czterdzieści dni, a córki ośmdziesiąt. U rabbanitów ta surowość nie iest zachowaną. Sławny Frank oyciec w dziele *Medicinische Polizey* uczoną napisał rozprawę wystawuiąc opinie w tey mierze dawnych narodów i uczonych: z téy rozprawy pozna czytelnik pochod tych mniemań.

(h) *Thesaurus antiquitatum sacrarum* Ugoлина T. XXII, iest ogromny traktat po hebrajsku i po łacinie *Institutio karaitarum*. Kiedy ia-

chowania początku miesiąca (i). 10. Różnice w prawach cywilnych (k). Byli Karaici w Hiszpanii w XII, wieku, na żądanie rabbanitów zostali wypędzonemi (l). Gdybyśmy wierzyli pisarzóm karaickim ich Xiążąt w Egipcie ienealogiie na rybich skórach pisané, w prostéj linii Adama nieprzerwanie z potomkami w XVII, wieku łączą (m). W Assyryi tyle ich bydz miało, ile piasku w morzu i gwiazd na niebie (n), lecz w XVII, wieku z zbliżo-

---

ká część pisma zaczyna i kończy się czytać w szkole. Té podziały czytania pisma nazywają się *Parascha*, patrz Ugolina T. XXI, p. 190.

(i) DySSERTACJA o tém bez wyrażenia nazwiska autora iest w tymże zbiorze T. 22, p. 551. Pierwéy o tém Scaliger pisał.

(k) Patrz § II.

(l) Patrz Wolfiusza przedmowę p. 9.

(m) Mardochei p. 42 używa świadectwa Bar Symchy Litewskiego żyda, który w 1641 roku tę ienealogią widział. W T. VIII, Ugolina p. 251 iest w tym samym roku woiaż karaity Samuela do Jerozolimy przez Kair: o téy ienealogii zupełné iest milczénie.

[n] Mardochei p. 94. Sprawiedliwie Wolfiusz w nocie na téyże Karcie będącý mówi, że to iest zwyczaj orientalny. Żydów rabbanitów pisma, téż samą mają cechę iak w dzienniku żyda Peritsola XVI, wieku liczné mamy dowody.

nych obliczeń (ile mi się zdaie) zrobiono następujący zbiór:

w Polsce	-	-	2000.
w Kaffie i całej krymskiéy tartaryi	-	-	1200.
w Kairze	-	-	300.
w Damaszku	-	-	200.
w Jerozolimie	-	-	30.
w Babylonie	-	-	100.
w Persyi	-	-	600.
<hr/>			
Zbiór	-	-	4430.
			(o)

(o) Hottinger in *Thesauro Philologico inter addenda* p. 583. Don Calmet *Dictionnaire de la Bible* T. I, p. 585 w woiażu Samuela 1641 w Ugolinie T. VIII, wychwaliwszy wędrownik karaitów cnoty, pobożność, mówi że iedną piękną maia Synagogę, większą zaś w Kairze Talmudyści im zabrali 50 *domunculas sacras habent*. O Synagodze u karaitów mówi Niebuhr *Voiage en Arabie* T. I, p. 107 *quoique ils sont en petit nombre*. O tey Synagodze mówi także Richard Pococke *Voiage* t. 2, p. 54, twierdzi także tén pisarz że karaitów kairskich z wielkich nosów poznawał. W T. II, p. 345 Niebuhr o Damaszku mówi. *On prétend que l'on recontre encore a Damas quelques Caraites et Samaritains, mais leur nombre en général est petit*. W XII, wieku w Krymie innych żydów nie było iak rabbin Petachias z Ratyzbony w XII, wieku świadczy. *In Tartaria nulli vero Judæi degunt reperiuntur*

§ II.

Zkąd Karaici do Polski weszli, iakim mową ięzykiem, iakié są ich nauki, iaką mają duchowną zwierzchność, iakié ich iest postępowanié, iaká ich iest liczba, i iak na nich patrzyły rządy?

O wniýsciu czyli przeosiedlénium Karaitów do Polski, dzieié naszé zupełné zachowują milczénie. Karaici w Łucku od Zygmunta I, w Haliczu od Stefana Batorego, Troccy od **Kazimierza Jagiellończyka** 1441 ru. piérwszé mają wiadomé przywileie. Lecz té osady które otrzymały przywileie, iuż nie były no-

---

tamen ibi hæretici, quos Rab: Pettachias percontatus est. Quare fidem non adhibetis iis, quæ a sapientibus fuere traditas responderunt. Quia parentes nostri illa nos, non edocuerunt. At Talmud quid sit nunquam fando se accepisse professi sunt. Christofor Wagenseli z hebrayskiego tén woiaż przełożył, a Ugolin w T. VI wydrukował. Jan Saubert w *Commentarius de Sacerdotibus Hebræorum et sacris hebræorum personis* c. 23 w Ugolinie T. XII, p. 43 mówi o ich liczbie. *In sola Polonia eorum numerantur ultro duo millia multo plures dantur in oriente Turcicis nempe, ac Persicis ditioribus.*

wé. Dawniejsze musiały bydź Łuckim i Halickim Karaitóm udzielone nadania. Té niepilność lub przypadek zniszczyły. Dawniejszych Instrycyów ułamki okazują, że pewnie byli w XV, wieku mieszkańcami tego kraju. Zgodné podanie wszystkich synagog Karait-skich iest to, że Witold wielki książę Litewski z Krymu do Trok 383 rodziny sprowadził, i w powtórnéj wyprawie nowé kolonie do Łucka i do Halicza przeniósł. (p). Mówią między sobą ięzykiem Tatarskim, wskazują karę w piéty sposóbem Tureckim. Zwierzchni ich rabbin iest w Kale przy mieście Bakczeseray w Krymie (q). Łuccy i Troccy Karaici spory większój wagi do niego odnoszą. Pochód więc Karaitów z Krymu do Polski i Litwy zaprzeczonym bydź nie może.

(p) Notaty przez nich, czyli iakiégo półmędrka zrobioné dziwne sprzeczności w historii zawierają np. Witold żył w XIII, wieku, Władysław Jagiełło był synem królowej Bony, a zatém dziad był synem wnuka.

(q) *Allgemeine Litteratur Zeitung* w Halli pod N: 513, 1804 roku czyniąc rozbiór wojażu P. Guthrie mówi że ich czarnymi żydami nazywają i że godną iest rzeczą uwagi zkad oni są. Jakié iest o nich twierdzenie, iaki ich Co-

Stan nauk u Karaitów jest stósowny do obecny ich posady. Zarzucali im rabbanici grubą niewiadomość, że ich pisarze nie przyłożyli się do wykładu pisma i do dzieł religijnych (r). Biblioteka pisarzy hebrayskich Wolfiusza, dySSERTACE Schupparta i Triglanda, nakoniec odpowiedź naszego Mardocheia (s) przekonywają, że tyle pisali, ile potrzeba było dla swoiey społeczności udzielania religijny i prawnéj nauki. Jeżeli filozofia

---

dex. Rozumiem że ta rozprawa uczoną ciekawość uspokoi.

(r) Abraham ben Dior Kabbala ed: Mantuanæ p. 21, *quod hæretici (karæi) nihil unquam boni Jsraeli præstiterunt, nec librum ediderunt ullum ad legem confirmandam pertinentem, vel ullum aliud sapientiæ monimentum, imo ne canticum, quidam aut solatium; sed muti sunt canes, qui latrare non possunt. To iest tłumaczénié Wolfiusza.*

(s) Patrz wspomnioné dzieła. W tych z których potrzebne dla mnie wyiãtki tłumaczono, widzialem wiêkszą prostotę i jasność iak w dziełach rabbanitów. Woiaz Samuela karaity 1641 roku twierdzi że w Kairze maia znaczną Bibliotekę: w którey *omnes libri arabico sermone sunt descripti*. Wreszcie o téj bibliotece nie możemy wiedziec, iak o mniemanyim składzie xiãg talmudystów na grobie Ezechiela.

żydowska, o której cokolwiek w rozprawie o żydach namieniamy ; w sprzecznym mięszaninie prawideł filozofii orientalnej i greckiej różnych szkół nie jest im znaną, zapewne w tej mierze nie wiele mają straty. W małej liczbie żydowskich pisarzy o matematyce, których Vossius (t) i Montucla (u) podali nie widzę Karaity. Lekarza miernie sławnego u nich nie było (w). Używają modlitw, które Aaron 16 wieku Karaita ułożył (x), drukują ich w Kale. Sami używają biblii hebrajskiej dla chrześcian wydanej [y]. Teraz

---

(t) *De universa matheseos natura et constitutione liber, cui subiungitur chronologia mathematicorum.* Amstelodami 1650 roku 4.

(u) *Histoire des mathematiques an. VII, de la Republique* 4.

(w) Karaici Troccy chlubią się Ezraszem Nizonowiczem iż żonę Jana III, uleczył i w nadgodę wioskę dożywoćnym prawem otrzymał: lecz milczenie w pismach, które co do tego przedmiotu mamy i dziwaczne przygody tego lekarza każą powątpiewać o wielkości jego nauki.

(x) Są w ręku wszystkich karaitów. Tri-gland także o nich wspomina.

(y) W Łucku mają biblią. *Biblia hebraica cum notis Masorethicis et numeris distinctionum in Paraschas accurante Christiano Reineccio* 1739 roku 4. w Haliczu *Biblia hebraica*

dopiero w tym roku, mają w Kale biblią samą drukować, i z Wołynia wzięli drukarza. Nie szukamy w społeczności Karaitów nauk, ale szanujemy tych prostaków cnotę. Akta świadczą, że Karaita o zbrodnią przez cztery wieki nie był w naszym kraju przekonany. Największe nagrody i postrachy, nie wymogły na którymkolwiek z nich aby był szpiegiem. Furmanka, mały handel, jest źródłem ich zysków. Ubodzy, ale pracowici; w pracy rąk szukają funduszu do życia.

W ostatniem zliczeniu Karaitów za czasów Polski w 1790 ru. w Polsce i Litwie było mężczyzn 2148 (z) równą liczbę kobiet dodając, wypada liczba Karaitów 4296.

Za Zygmunta I, były spory między Karaitami i rabbanitami. Zwierzchnik żydów po-

---

accuratissima notis Hebraicis et lemmatibus latinis illustrata a Joanne Lemoden Amstelodami 1567 roku pierwszą widziałem, drugi tytuł mi przysłano. W Trokach mają Biblią Reinecciusa 1758 roku i psalmy cum interlineari versione Paguini 1615 roku mają także Biblią Radziwiłłowską 1758 roku w Królewcu przedrukowaną.
(z) Rewizye lustracyjné kommissyów skarbowych Litewskiéj i Polskiéj.

stanowiony , chciał [a], aby mu Karaici podlegali. Ci mając inné wyznanié nie chcieli uznawać władzy , któraby im ciążyła. Gastold Kanclerz Litewski dał wyrok , że przywileia żydóm służące nie są dla nich ; lecz nawzajem władzy sobie obcý podlegać nie mogą (b). Náyiasnieyszá Katarzyna II , przez re-skrypt do Graffa , potém Xiążęcia Platona Soubowa iako rządzącého w ten czas Krymem i bliższemi guberniiami Jenerał-Gubernatora wydany , zapewniła w téy gubernii nie które dla nich swobody. W Prawach naszych nie czyniono różnicy między témi żydów oddziałami. Wyznaczony w 1787 roku przez kommissyą skarbową do objazdu południowych prowincyy ; poznawszy Karaitów sposób postępowania przełożyłem , aby od pogłównego byli wolnémi. Wiadomé zmiany, nie dozwoliły dokonać ułożonéy reformy żydów , i ten projekt skutku nie otrzymał. Rząd Gallicyjski uznał , że Karaici tych sa-

---

(a) Michel żyd z Brześcia. Patrz o iego ustanowieniu rozprawę o żydach.

(b) Ta cała sprawa była w papierach nie-rejestrowanych w metryce Litt.

mych praw używać mają co chrześcianie, a ciężary na żydów włożone do nich nie stósują się (c).

§ III.

W czém się ich prawa cywilné różnią od praw rabbanitów?

U żydów talmudystów, krewni z saméj macierzystéj linii nigdy po sobie nie biorą sukcesyi. U Karaitów brané są spadki od matki krewnych, gdy umiera bezdzietną, lecz tylko w posagu i darze szlubnym. U pierwszych matka nie bierze sukcesyi, u Karaitów w niedostatku braci i sióstr, matka dzieziczą. Porządek sukcesyi u Karaitów iest ten: 1. Synowie. 2. Mężkie ich potomki. 3. Córki. 4. Jch potomki. 5. Oyciec. 6. Bracia dziada. 7. Bracia własni. 8. Matka. Równie iak talmudyści nieprawé dzieci od sukcesyi nie wyłączają, lecz z tym warunkiem, aby matka była z rodu Karaitów. Talmudystóm wolno darować swój majątek podług swego zdania,

---

[c] Rezolucya gubernium Gallicyjskiego 1790 roku 16 marca N. 6245.

lecz w successyi są wyznaczone prawa; u Karaitów przez testament nie można czynić z krzywdą successorów naturalnych, za życia mogą Karaici i to nie wielką część majątku, obcym darować, równie jednego successora nad innych wzbogacać nie wolno: zapisy nawet testamentowe na duchowne cele nie są ważnemi: zasadzają się na tém twierdzeniu, iż successorowie przedłużają exystencją rodu ludzkiego, i kiedy człowiek umiera, niknie jego prawo do własności: transakcyja dla śmierci sporządzona nie ma zatem mocy obowiązującej, równie darów czynić nie może umierający, chyba za pozwoleniem successorów. U talmudystów jest zwyczaj zapisać córce połowę wartości części synowskiej, dając synóm władzę wydzielić tę część, lub oznaczoną sumę zapłacić; Karaici tego nie mają zwyczaju. U rabbanitów przy darowiznie potrzeba oprócz formalności przy czynieniu darów posiadania rzeczy odmieniającej właściciela z dodatkiem obrządku zwanego *Mantelgriff*; u tych nie masz tego przepisu. Jeśli kto część majątku darował, rozumiejąc, że dziecko jego zginęło, a to się wróci lub się urodzi, dar ten jest nieważny.

Zona tylko część wiana mężowi darować może, aby ją przymus męża choć nie wyraźny, albo zaślepienie przez miłość nieubożyły. Podział braci jest taki jak u żydów i dwie części starszemu z prawa pierworodztwa są nie tykalne. U Karaitów posag żony jest pierwszy od wszystkich dłużników. Substytucye w testamentach u Karaitów miejsca nie mają. Wieleżeństwo jest zakazane przez klątwę u talmudystów (jak o tém w rozprawie o żydach mówimy); u Karaitów opinia powszechna tylko broni, u pierwszych szlub nie byłby dany, u drugich jest pozwolony, byle mężczyzna więcej żon nie miał nad cztery, miał je czém wyżywić i powinność małżeńską dla wszystkich żon odhwywał, wszelako w naszych prowincjach, jedną tylko żonę biorą. Do zawarcia małżeństwa nie patrzą na lata, ale na znaki dóyrzałości obojczy płci. Wdowy i rozwódki swoją wolą wybierają mężów. Małoletnie panny tylko zaręczać może oyciec. Po zaręczynach strony rozeydź się nie mogą, tylko przez rozwód. Przyczyny niespełnienia małżeństwa od żydów dawané z ubożenia i wyjazdu w jnné strony nieprzyjęte są, tylko, jeżeli jeden z za-

ręczonych występnie się sprawował, lub bli-
scy krewni iednéj strony skazili się iaką
zbrodnią, albo gdyby w przeciągu czasu mię-
dzy zaręczynami a szlubém oyciec małe-
tniéy umarł, a ona spełnić małżeństwa nie
chciała, w takich przypadkach prawo roz-
wodu zaręczonym dozwala.

Mąż nigdy nie iest successorém po żonie,
kiedy u innych żydów iest w pewnych przy-
padkach; przeciwnie ostrzeżone *Morgengabe*
czyli przywianek nie iest do pewnéj summy
przywiązany [d], lecz do stanu i możności po-
dług warunków w zaręczynnéy umowie. To
iost iey własność zupełną, chybaby panną
nie była idąc za męża, o czém zaraz po pier-
wszém nocy mąż duchownych uwiadomić i
przekonać powinien.

Przyczyny do rozwodu są: 1. Bezdziethość
przez lat dziesięć. 2. Jeśliby żona była głuchą,
slepą, ust smierdzących, i zupełnie głupią.
3. Jeżeli iedno z małżonków nie zachowuje
świąt, i iada rzeczy zakazané. 4. Gdyby z in-

(d) Podług obrachunku Nahlatha Schibe-
acha 55 $\frac{1}{2}$ łota czystého srebra pannie, a 26 $\frac{2}{3}$
łoty czystého srebra wdowie, zapisać oblubie-
niec powinien.

nemi cielesnie obcowal małżonek. 5. Gdyby
powinności małżeńskięy z uporu odmawiano.

Dla samęy żony warunki: 1. Jesliby mąż
odiechał i z inną się ożenił. 2. Gdyby żony
nie chciał żywić i odziewać (e).

Jeżeli małżeństwo nie ma do rozwodu
wymienionych przyczyn, starsi pracują nad
ich pogodzeniem; okazują im dzieci, które
bez wspólnego rodziców starania nie będą
mieli nad sobą tak czynnęy opieki.

Sądowę ich spory kończą się prędko.
Rabbini i starsi są więcęy pośrednikami
jak sędziami. Dobrą wiara, w stręt od tłuma-
czeń prawa i jego glossatorów, są cechą tych
sądów, które liczbą zgod ale nie wyroków
zyskują prawo do ufności społeczeństwa.

(e) Patrz Seldena *Uxor hebræa* Addereth
Eliahn tłumaczony przez karaitów.

O M Y Ł K I w D R U K U

<i>Karta</i>	<i>wiersz</i>	<i>omyłki</i>	<i>czytay.</i>
1.		7. Pers,	Pars
9. w przy. (q).		de Judaeis Salo-	de Judaeis Salo-
		monis tempo-	monis tempore
		re. Salomonis	
10.		5. Moniheleka	Meniheleka
12. w przy. (w)		Klenkera	Kleukera
13. w przy. (x)		Buckera	Bruckera
15. w przy. (f)		Voysin	Voisin
		(g) Juchozin	Juchazin.
17.		1. Bruchera	Bruckera.
w przy. (n)		Generrach,	Gemarach
18. w przy. (o)		W Eichhorna.	w Eichhorna
19.		5. glosową,	Glosową
21. w przy.		7. kabbalistyczną	kabbalistyczną. Względ-
		względem	dém
27. w przy. (b)		Friglandowi,	Triglandowi
28.		9. rządami,	rządami
29. w przy. (k)		Haraüoth,	Haraioth
34. w przy.		5. Etnarche	Etnarchae
56. w przy. (l)		tegoż samego roku	Roku
44.		9. Apostołom	Apostołem.
45. w przy. (c)		Gagucir	Gagnier
49. w przy. (p)		Aimerna,	Aimoina
52. w przy. (i)		Balur a,	Baluza
59. w przy. (i)		l: 5. Fr:	l. 5. Tr:
		(k) excorcaverat,	excoriaverat,
60.		5. Wymierzały	wymierzał.
— w przy. (t)		de Vincis	de Vineis
61. w przy.		8. der Schwabische, }	der Schwäbische.
65. w przy. (i)		Exiester,	Excester
66. w przy. (o)		L'abbe,	Labbe
69. w przy. (w)		Chercenski	Chorenski
77.		3. z Kalmierza,	z Szkalmierza
85. w przy. (a)		wydawszy,	wydawała
87. w przy. (i)		Michalem,	Michalom

Karta   *wiersz omyłki*   *czytaj*

93. w przy.	1.	tranduit,	traduit
<hr/>	11.	tl	et
95.	5. 6.	zapewna,	zapewne
<hr/>	8.	Mieżyńskiego,	Mieżyńskiego
110.	6. 7.	Chrześcianino- wi iest	Chrześcianinowi żyd iest
116.	7.	spawy	sprawy
118. w przy. (k)		medicae,	mediae
121. w przy. (r)		w miéjscu H a l i - c o t h	powszechniejsze zda- nie
151. w przy. (e)		Hillelianid,	Hillelicanie
<hr/>	(d)	Merito	Marito
168. w przy. (i)		Pantateuchu,	Pentateucliu
175. w przy. (d)		liuqnae,	linguae
177. w przy. (p)		Sab: 14.	Sat: 14
178. w przy. (x)		Pallaira	Palkeria
181. w przy. (c)		Gibbou,	Gibbon,
202.	15.	używał	wzywał
208. w przy (y)	7.	w pogrzebowych,	w pogrobowych.

Faint, illegible text, possibly bleed-through from the reverse side of the page. The text is arranged in several lines and appears to be a list or a set of instructions.

Biblioteka Główna
Akademii Obrony Narodowej

16150/1

11-016150-000-0